శ్రీరస్తు

శ్రీమద్ధారీతకులతిలకైః వైదికసార్వభౌమైః

శ్రీమద్వేఙ్కటనాథార్యైః

అఖిలవైదికకర్మానుష్ఠానసౌకర్యాయ విరచితమ్

కణ్ఠభూషణ వ్యాఖ్యాసహితమ్

గృహ్యరత్నంనామ

ధర్మశాస్త్రమ్

కోంబూరు, వంగిపురమ్, శ్రీనివాసరాఘవాచార్యైః,

ఫణిపురమ్, కేశవభట్టార్యైశ్చసహ

సమ్యక్పరిశోధ్య

మణ్డయమ్, దామోదరమ్, అళశిఙ్గరాచార్యేణ

మైసూరు సద్విద్యామన్దిరముద్రాశాలాయామ్

ముద్రాపితంసద్విజయతేతరామ్.

అస్య మూల్యమ్ ౧-౧౨-౦

౧౮౮౨

విషయానుక్రమణికా.

పుటె విషయాః

సప్తమఖణ్డే

అష్టమఖణ్డే

పుటె విషయాః

నవమఖణ్డే

దశమఖణ్డే

ఏకాదశఖణ్డే

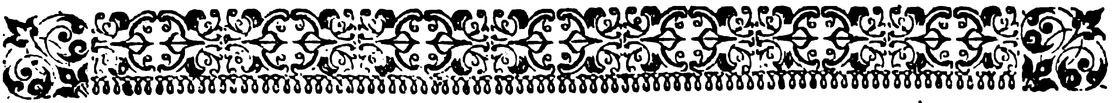
ద్వాదశఖణ్డే

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౩	౨౩	నిషేకాదిద్వి	నిషెకాదిద్వా
౪	౪	బ్రాహ్మసంస్కార	బ్రాహ్మస్సంస్కార
౮	౧౯	విణ్మూత్రదర్శనం	విణ్మూత్రప్రాశనం
౧౦	౮	స్వాధ్వాయం	స్వాధ్యాయం
౧౧	౨౧	త్రయోదశభీ	త్రయోదశభీ
	౨౫	ఇత్యాఖ్యాపటల్రి	ఇత్యాఖ్యాష్టల్రి
౧౩	౨౦	అవాకరో	అవాక్రరో
	౨౧	మన్యంని	మన్యన్ని
	౨౨	కపర్దివచన	కపర్ద్దివచన
	౨౪	నైఋత్యాన్ని	నైఋత్యాం ని
౧౭	౫	ఉపరిష్ఠా	ఉపరిష్టా
	౧౧	పమనుదృత్య	సమనుద్రుత్య
౧౬	౧౭	డారుణ్య	దారూణ్య
	౨౩	దారుణీతి	దారూణీతి
౨౧	౧౩	మధ్యమగ్నేః	మధ్యమమగ్నేః
	౨౩	మాధ్యమగ్నేః	మధ్యమమగ్నేః
౨౨	౨౫	భూర్భువఃస్వా	భూర్భువస్సువఃస్వా
౨౪	౫	జయాభ్యాతానాం	జయాభ్యాతానా
	౧౯	జయాభ్యాతానాం	జయాభ్యాతానా
౨౬	౫	అభ్యాతానాగ్ని	అభ్యాతానా అగ్ని
౨౮	౭	అరన్త్రికే	అమన్త్రికే
౩౨	౧౫	బ్రహ్మజిజ్ఞానం	బ్రహ్మజజ్ఞానం
౩౩	౧౫	బ్రహ్మజిజ్ఞానం	బ్రహ్మజజ్ఞానం

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౩౮	౨౬	యవై స్తిలార్థ	యవా స్తిలార్థ
౪౩	౧౦	ప్రార్థనానన్తరం	ప్రార్థనాన్తరం
	౨౨	ప్రార్థనానన్తరం	ప్రార్థనాన్తరం
౪౪	౫	గృణ్ణాతి	గృణ్ణాన్తి
	౫	స్త్రీరాహుస్త్రీః	స్త్రీరాహ త్రీః
౪౬	౧౨	చతుర్థీ	చతుర్థే
	౨౩	హేతునిమిత్తస్య	హేతుః, నిమిత్తస్య -
౪౭	౧౬	వ్యమైత్వా	వ్యథామైత్వా
౪౮	౧౮	భ్యావవృత్తాస్య	భ్యావవృత్తస్య
౫౧	౧	తద్భాత్రా	సతద్భాత్రా
	౧౩	సపిణ్డీకరణ	యస్సపిణ్డీకరణ
౫౨	౧౨	పుంసువనవ్యక్తే గర్భః	పుంసువనం వ్యక్తే గర్భే
౫౬	౭	వాత్సప్రేరణాభి	వాత్సప్రేణాభి
	౨౬	దివస్వరీ	దివస్వరి
౫౭	౧	దివస్వరీ	దివస్వరి
౬౦	౧	మణాత్రైః	మణాన్త్రైః
	౨౩	వదన్తి	భవన్తి
౬౩	౬	ప్రథమమాఖ్యా	ప్రథమమాఖ్యాయ
	౧౫	దపహత	దనపహత
	౨౪	శిశోస్త్రితీయే	శిశోస్తృతీయే
౬౬	౨౧	తద్ధారయేద్వై	తంధారయేద్వై
౬౭	౧౦	మధుర్కారార్పణ	మధుర్కారార్పణం
౭౨	౭	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన
	౨౨	వాయు ఉదకేన	వాయవుదకేన

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౯౩	౧౪	పూజ్యపాణి	పూజ్యపాద
౯౪	౨౬	బ్రహ్మజ్ఞ	బ్రహ్మయజ్ఞ
౯౬	౨౩	గృహ్ణీయాత్ । సమ్బ	గృహ్ణీయాత్సమ్బ
౧౦౩	౯	ర్మ్యాఢ	ర్మ్యాఢ్య
౧౦౭	౧౩	వేదాన్తసూ	వేదాన్తరసూ
౧౧౨	౧౧	ముపతీష్ఠేత	ముపతిష్ఠేత
౧౦౭	౨౦	స్వాధ్యాయమాత్ర జపవతః	అధ్యయనమాత్రవతః
	౨౧	పర్యన్తతత్వ	పర్యన్తత్వ
	౨౩	శస్యతే	శబ్ద్యతే
౧౦౮	౧౪	స్సన్న్యసిషో	స్సన్న్యసిసిషో
౧౧౯	౭	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన
	౨౭	వాయ ఉదకేన	వాయవుదకేన
౧౨౬	౨౫	పవమన్త్రిణీతి	పకమన్త్రిణీతి
౧౩౫	౧౩	శ్రీమన్మ్న్యః	శ్రీనామ్న్యః
౧౫౭	౯	స్యాస్సమారమోక్ష	స్యారమోక్ష
౧౬౩	౧	ప్రాశ్చిత్త	ప్రాయశ్చిత్త
౧౭౬	౨౦	శుచిదేశస్య	శుచిదేశస్స్య
౧౭౭	౧౯	ధావతః	ధావకః
౧౭౮	౧౫	వ్రతం	వృతం
౧౮౦	౧౭	చతుర్భిః	చతుర్భిః
	౧౮	క్ష్చప్రణమం	క్షప్రణవాం
౧౮౪	౧౬	దేవ్కకత్వ్యం	దైవకత్వ్యం

శ్రీ

శ్రీరస్తు

నిర్విఘ్నమస్తు

గృహ్యరత్నప్రారమ్భః

అథ నిషేకాదీన్ సంస్కారాన్ వ్యాఖ్యాస్యామః । గ
ర్భాధానం పుంసవనం సీమన్తోన్నయనం జాతకర్మ

కణ్ఠభూషణప్రారమ్భః

ముకున్దః కారణం ధ్యేయో యశ్చతుష్పుమర్ధస
మ్పదామ్ । నమస్తోమాస్పదం వన్ద్యం వన్దే సర్వోత్తరం
హరిమ్ ॥

గృహ్య తాత్పర్య దర్శాది గ్రన్థోక్తార్థోపబృంహితమ్ । అపేక్షితావి
రుద్ధార్థం గృహ్యరత్నం కృతం మయా ॥ * ॥ గృహ్యరత్నాశ్రితం ప్రాజ్ఞై
రర్థితం కణ్ఠభూషణమ్ । వ్యాఖ్యానం భువి విఖ్యాతమాఖ్యాస్యామి సదాబుధైః ॥

(అథ నిషేకాదీన్ సంస్కారాన్ వ్యాఖ్యాస్యామః)

పాణిగ్రహణాద్ధి, సహత్వం కర్మస్వితి ప్రజాసహత్వకర్మణాం
పాణిగ్రహణానన్తర భావిత్వాదత్రాయమథశబ్దః స్వహధర్మచారిణీ సం
యోగానన్తర్యే వర్తతే। నిషిచ్యత ఇతి నిషేకః, రేతస్సేకః - గర్భాధానమి
త్యర్థః। పుంసవనాదీనాం గర్భాధానాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వా
న్నిషేకస్య ప్రాధాన్యమ్। నిషేకాదీన్ సంస్కారాన్ వివిచ్య వ్యక్తమాచ
క్ష్మహే.

కేపునస్తే తత్రాహ (గర్భాధానం పుంసవనం సీమన్తోన్నయనం జా
తకర్మ నామకరణమ్ అన్నప్రాశనం చూడాకర్మ ఉపనయనం చత్వారి వే
దవ్రతాని ఇత్యేతే నియతాః) ॥ తత్ర గౌతమః ॥ " గర్భాధాన పుంసవన

నామకరణమన్నప్రాశనంచూడాకర్మోపనయనం చ
త్వారి వేదవ్రతానీత్యేతేనియతా బ్రాహ్మసంస్కారాః,

సీమన్తోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌలోపనయనాని చ
త్వారి వేదవ్రతాని స్నానం తథాసహధర్మచారిణీసంయోగః పఞ్చానాం
యజ్ఞానామనుష్ఠానమష్టకాపార్వణం శ్రాద్ధం శ్రావణ్యాగ్రహాయణీ చై
త్ర్యాశ్వయుజీ చేతిసప్తపాకయజ్ఞసంస్థాః। అగ్న్యాధేయమగ్నిహోత్రం
దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధః సౌత్రా
మణీతి సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థాః। అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశీ వా
జపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామ ఇతి సప్తసోమసంస్థా ఇత్యేతే చత్వారింశ
త్సంస్కారాః" ఇతి। కేచిత్ "ఔపాసన హోమో వైశ్వదేవః పార్వణమ
ష్టకా మాసి శ్రాద్ధం సర్పబలిరీశాన బలిరితి సప్త పాకయజ్ఞానాహుః।
తథా అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసా వాగ్రయణం చాతుర్మాస్యా
ని విరూఢ పశుబన్ధ స్సౌత్రామణీ పిణ్డపితృయజ్ఞాదయో దర్వీహోమా
స్సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థా ఇతి చ,, పార్వణం- స్థాలీపాకలక్షణం, శ్రాద్ధం - మా
సిశ్రాద్ధమ్, ఆగ్రహాయణీ - ఆగ్రయణమ్, చైత్రీ - హోలాఖ్యంకర్మ,
ఆశ్వయుజీ - ఇన్ద్రధ్వజ హోమాఖ్యమ్; నియతాః - నిత్యాః। యద్వా
బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి శ్రుతేః వ్రతాన్తా ఏవ నియతాః। తే పున
ర్ద్వివిధా ఇత్యాహ — గర్భాధానాదయో బ్రాహ్మసంస్కారాః, పాక
యజ్ఞాదయో దైవాః, అత్ర హారీతః — "ద్వివిధ ఏవ సంస్కారో భవతి బ్రా
హ్మో దైవశ్చ — గర్భాధానాదిస్మార్తసంస్కారో బ్రాహ్మః। పాకయజ్ఞో
హవిర్యజ్ఞస్సోమయజ్ఞశ్చేతి దైవః। బ్రాహ్మసంస్కారసంస్కృతః, ఋషీ
ణాం సమానతాం సలోకతాం సాయుజ్యం గచ్ఛతి। దైవేనోత్తరేణ
సంస్కృతో దేవానాం సమానతాం సలోకతాంసాయుజ్యం గచ్ఛతి" ఇతి।
ఏతచ్చాత్మగుణహీనాభిప్రాయమ్ — యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కా
రాః, నచాష్టావాత్మగుణాః; న సబ్రహ్మణస్సాయుజ్యంసాలోక్యం గచ్ఛతి।

పాకయజ్ఞాదయో వై వా । తేపునరుభయే బ్రాహ్మణ్యహేతవః ॥ * ॥ " స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః । మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః ॥ "ఇతి మనూక్తేః । తేపునర్ద్వివిధాఅఘౌఘవిఘాతకాః ॥ * ॥ " గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచూడామౌఞ్జీనిబన్ధనైః । బైజికం గార్భికం చైనో ద్విజానామపమృజ్యతే ॥ "

యస్యైతుఖలు, సంస్కారాణామేకదేశేప్యష్టావాత్మగుణాః, సబ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సాలోక్యం గచ్ఛతి। ఆత్మగుణానపి సపవాహ-" అథాష్టావాత్మగుణాః — దయా సర్వభూతేషు క్షాన్తిః అనసూయా శౌచమ్ అనాయాసః మఙ్గళమ్ అకార్పణ్యమ్ అస్పృహా " ఇతి । ఏతేషాం లక్షణం బృహస్పతివచనైరష్టమక్తే స్మృతిరత్నాకరే స్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్.

ఏతేబ్రాహ్మణ్యపాదకా ఇత్యాహ — (తేపునరుభయే బ్రాహ్మణ్యహేతవః ॥ * ॥ " స్వాధ్యాయేనవ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః । మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చబ్రాహ్మీయంక్రియతేతనుః ॥ " ఇతి మనూక్తేః) అత్ర బోధాయనః — " నాక్రియో బ్రాహ్మణో నాసంస్కారో ద్విజో నావిద్వాన్ విప్రో నతైర్హీనశ్శ్రోత్రియో నాశ్రోత్రియస్య యజ్ఞః " ఇతి .

నకేవలం బ్రాహ్మణ్యహేతవః, అపితు యోనిబీజకృతదోషాపమార్జకా ఇత్యాహ—(తేపునర్ద్వివిధాఅఘౌఘవిఘాతకాః ॥ * ॥ "గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచూడామౌఞ్జీనిబన్ధనైః । బైజికం గార్భికంచైనో ద్విజానామపమృజ్యతే ॥ ") స్పష్టోర్థః । ఏవం యాన్యుత్తరత్ర సంవాదవచనసహితాని సూత్రాణి, తాని వచనత ఏవ స్పష్టార్థానీతి నవ్యాఖ్యాయన్తే । ॥ * ॥ " వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాదిద్విజన్మనామ్ । కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్యచేహచ ॥ ".

తస్మాత్, యథాకాలం సంస్కారాః కార్యాః ॥ * ॥ "వ్రాత్య
స్సంస్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః।" కాలాతిక్రమే, ప్ర
తిసంస్కారం ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రం కుర్యాత్ । బ్రాహ్మై
స్సంస్కారైస్సంస్కృతో విరక్తః ప్రవ్రజేత్ । అపివా స్వా
ధ్యాయాజ్ఞాత్వా ద్వేదాధ్యయనసిద్ధయే వేదవ్రతాని చరిత్వా
నైష్ఠికస్స్యాత్ । కౌపీనధృగ్దణ్డాజినోపవీత మేఖలా ధారయన్
కాషాయవాసా బ్రహ్మచర్యం చరన్, ఆదేహపతనాదాచా
ర్యాదిసన్నిధౌ నియతో వసేత్ । నాస్యసంన్యాసో న వివాహః
॥ * ॥ "వ్రతచర్యం తపో భైక్షం సన్ధ్యయోరగ్నికర్మ చ ।

(తస్మాత్, యథాకాలంసంస్కారాః కార్యాః ॥ * ॥ "వ్రాత్యస్సం
స్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః" కాలాతిక్రమే ప్రతిసంస్కారం ప్రా
జాపత్యకృచ్ఛ్రం కుర్యాత్) "నిమిత్తశ్రాద్ధహీనే కాలాతీతే చ సంస్కా
రే ప్రాజాపత్యం కుర్యాత్" ఇతి శాతాతపః । అత్ర ॥ * ॥ "మాతృష్వసాం
మాతృసఖీం భగినీం చ పితృష్వసామ్ । మాతులానీం స్నుషాం శ్వశ్రూం గత్వా
సద్యః పతేద్ద్విజః ॥" ఇతి పాతిత్యవాచిత్వాత్ అతిదేశః, కించిన్న్యూనతత్త్వ
త్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తప్రాప్త్యర్థః । ప్రాయశ్చిత్తోత్తరకాలమేవ అతీతసంస్కా
రః కార్యః । "విహాయ తేదోషే, పునఃకృత్స్నం కర్మ" ఇతివచనాత్.

(బ్రాహ్మైస్సంస్కారైస్సంస్కృతో విరక్తః ప్రవ్రజేత్ । అపివా స్వా
ధ్యాయాజ్ఞాత్వా ద్వేదాధ్యయనసిద్ధయె వేదవ్రతాని చరిత్వా నైష్ఠికస్స్యాత్)
"రాతివా సంభాష్య యథార్థంగచ్ఛతి" ఇతివచనాత్, సమావర్తనాన్తం కృ
త్వా ప్రవ్రజేత్ । యద్వా, ॥ * ॥ "వేదవ్రతానిచత్వారి స్వాధ్యాయస్య ప్ర
సిద్ధయె । కృత్వా వ్రతీ నైష్ఠికస్స్యాత్ స్వాధ్యాయో నిష్ఫలోన్యథా ॥ న వివా
హో న సంన్యాసో నైష్ఠికస్య విధీయతే ॥" ఇతి గారుడవచనం ద్రష్టవ్యమ్.

(కౌపీనధృక్ దణ్డాజినోపవీత మేఖలా ధారయన్ కాషాయవాసా
బ్రహ్మచర్యం చరన్ ఆదేహపతనాదాచార్యాదిసన్నిధౌ నియతో వసేత్ ।
నాస్యసంన్యాసో న వివాహః ॥ * ॥ "వ్రతచర్యం తపో భైక్షం సంధ్యయోరగ్ని

స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥"
ఇత్యుక్తమ్ , నైష్ఠికోపకుర్వాణయోః సమానమ్ । పరిణీనీ
షురుపకుర్వాణో వేదం వ్రతానివా ఉభయంవా పారం
నీత్వా, గురుణాఽనుజ్ఞాతః స్నాతో నిషిద్ధాభ్యోఽన్యాం క
న్యాం పాణౌ కృత్య నిత్యేషు శక్తితః ప్రవృత్తః షట్క

ర్మచ । స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥" ఇత్యు
క్తమ్ , నైష్ఠికోపకుర్వాణయోస్సమానమ్) అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ * ॥ "నైష్ఠికోబ్రహ్మచారీతు వసేదాచార్య సన్నిధౌ । తదభావేఽస్యతన
యె పత్న్యాం వైశ్వానరేపివా ॥ అనేనవిధినాదేహం సాధయన్విజితేన్ద్రి
యః । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి నచేహజాయతె పునః ॥ దణ్డాజినోపవీతా
ని మేఖలాంచైవ ధారయేత్ । బ్రాహ్మణేషు చరేత్ భైక్షమనింద్యేష్వాత్మ
వృత్తయె॥" విజ్ఞానేశ్వరే ॥ * ॥ "ఆరూఢో నైష్ఠికంధర్మం యస్తు ప్రచ్యవ
తెపునః । ప్రాయశ్చిత్తం వపశ్యామి యేనశుధ్యేత్సఆత్మహా ॥ వైశ్వాన
రస్సబ్రహ్మచారీ । బ్రహ్మచారిణం ప్రస్తుత్య , ఆశ్వలాయనేన, ' కాషాయం
బ్రాహ్మణో మాఞ్జిష్ఠం రాజన్యోహారిద్రంవైశ్య ఇత్యాది వసీత' ఇతి కాషా
యవిధానాత్ , జీర్ణకాషాయధారణం" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన ముముక్షో
కాషాయవిధానాత్. "కాషాయంవా సర్వేషామ్, కాషాయంచైకేవ స్త్రి
ముపదిశన్తి" ఇతి గౌతమాపస్తమ్బాదిభిస్సామాన్యేన స్మరణాచ్చ నైష్ఠిక
స్య కాషాయమేవ ధార్యమ్ .

(పరిణీనీషురుపకుర్వాణో వేదం వ్రతానివా ఉభయంవా పారం
నీత్వా గురుణాఽనుజ్ఞాతః స్నాతో నిషిద్ధాభ్యోఽన్యాం కన్యాం పా
ణౌకృత్య నిత్యేషు శక్తితః ప్రవృత్తః షట్కర్మనిరతస్స్యాత్ ॥ * ॥ "సం
ధ్యాస్నానం జపోహోమో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథే
యంచషట్కర్మాణిదినేదినే ॥" ఇతిపరాశరః) — యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥
" గురవేతు వరం దత్వా స్నాయీత తదనుజ్ఞయా । వేదం వ్రతానివా పా

మణనిరతస్స్యాత్ ॥ * ॥ "సన్ధ్యాస్నానం జపో హోమ

రం నీత్వా పృథ్భయయమేవవా ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రి యముద్వహేత్ । అనన్యపూర్వికాం కాన్తామసపిణ్డాం యవీయసీమ్ ॥" ఇతి । సాయణీయే — ॥ * ॥ "పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా" ... ద్వహేద్ద్విజః । గురుతల్పీసవిజ్ఞేయస్సగోత్రాంచైవముద్వహన్ ॥" స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ * ॥ "పఞ్చమే సప్తమే చైవ యేషాం వైవాహికీ క్రియా । క్రియాపరా అపి హి తే పతితాశ్శూద్రతాం గతాః ॥" గౌతమః "ఊర్ధ్వం సప్తమాత్, పితృబన్ధుభ్యో బీజినశ్చ మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమాత్" ఇతి ॥ * ॥ "పఞ్చమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా ॥" ఇతియాజ్ఞవల్క్యః । "అతశ్చతుర్థీముద్వహేత్" ఇత్యాదికమార్షమపి, క్షత్రియవిషయమ్ । — తథా స్మృతివరదరాజీయే స్త్రీపుంసాఖ్యే వివాదే ॥ * ॥ "తృతీయాత్క్షత్రియో మాతుః పఞ్చమాత్పితృతః పరామ్ । సముద్వహేత్సవర్ణాం తు పఞ్చమాత్సప్తమాత్పరామ్ ॥" అత ఇదం చతుర్థీవివాహవచనం, యుగాన్తరవిషయమ్ । తత్రైవ వర్ణానాం మిథోవివాహవిధానాత్ ॥ * ॥ "అసవర్ణాసు నారీషు వివాహశ్చ ద్విజాతిభిః" ఇతి కలావసవర్ణోద్వాహనిషేధాచ్చ । అతః, "త్రీనతీత్య" ఇత్యాదికం క్షత్రియాదివిషయమ్ । తేషాం మిథస్త్రిపురుషమేవసపిణ్డత్వాత్ । — యదాహ విజ్ఞానేశ్వరే శఙ్ఖః ॥ * ॥ "యద్యేకజాతా బహవః పృథక్క్షేత్రాః పృథగ్జనాః । ఏకపిణ్డాః పృథక్శౌచాః పిణ్డస్త్వావర్తతే త్రిషు ॥" త్రిపురుషమేవ సాపిణ్డ్యమిత్యర్థః । అత్ర వక్తవ్యం సర్వమస్మదుక్తే దశనిర్ణయే ప్రపఞ్చితం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ పా - సూ ॥ నిత్యం పాణావుపయమనే" ఇతి సప్తమ్యా అలుక్ । నిత్యేషు - సన్ధ్యాకర్మాదిషు, మనుః ॥ * ॥ "వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యాదతన్ద్రితః । తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ॥" సన్ధ్యాకర్మాదీన్యాహ (సన్ధ్యాస్నానమితి) ఏతాన్యేవ షట్కర్మాణి, సన్ధ్యాస్నానం - సన్ధ్యోపాసనమ్ । — పునరవస్య

మో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథేయంచ
షట్కర్మాణిదినేదినే ॥ " ఇతి పరాశరః । "అతఃయాజనా
దయోనావశ్యకార్యాః । తత్ఖలు పూర్వేషునియమః" ఇతి
గౌతమః । తేహి విప్రస్యైవ నక్షత్రియాదేః, ఇతినియ
మార్థస్తేషాం విప్రకర్మత్వవాదః । అత స్తన్నివృత్తౌ
మహత్ ఫలమ్, తత్కరణే మహాన్ దోషః । తతస్సంధ్యా

గ పరాశరః ॥ * ॥ "షట్కర్మనిరతోనిత్యం దేవతాతిథిపూజకః । హుత
శేషంతుభుఞ్జానో బ్రాహ్మణో నావసీదతి ॥ వైశ్వదేవేనయే హీనా ఆతిథ్యే
న బహిష్కృతాః । సర్వేతే వృషలాజ్ఞేయాః ప్రాప్త వేదా అపి ద్విజాః ॥
పయోమూలఫలైర్వాపి పఞ్చయజ్ఞాన్ సమాచరేత్ । అకృత్వా పఞ్చ
యజ్ఞాంస్తు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ " — పితామహః ॥ * ॥
అనాగతాంతు యేపూర్వా మనతీతాంతుపశ్చిమామ్ । సంధ్యాం నోపా
సతేవిప్రాః కథం తే బ్రాహ్మణాస్స్మృతాః ॥ " — వ్యాసః ॥ * ॥ "నో
పతిష్ఠేత యః పూర్వాముపాస్తే నచ పశ్చిమామ్ । సశూద్రవద్బహి
ష్కార్యస్సర్వస్మాత్సాధుకర్మణః ॥ యోమోహాదథవాలస్యాదకృత్వా
విష్ణుపూజనమ్ । భుఙ్క్తే సయాతి నరకాన్ సూకరేష్వపి జాయతే ॥ "

("అతఃయాజనాదయోనావశ్యకార్యాః, తత్ఖలు పూర్వేషునియ
మః" ఇతి గౌతమః । తేహి విప్రస్యైవ నక్షత్రియాదేః, ఇతి నియమార్థ
స్తేషాం విప్రకర్మత్వవాదః । అతస్తన్నివృత్తౌ మహత్ ఫలం, తత్కరణే
మహాన్ దోషః । తతస్సంధ్యాస్నానాదీన్యేవ షట్కర్మాణ్యవశ్యకార్యా
ణి । అకరణే ప్రత్యవాయస్మృతేః) "ద్విజాతీనామ్, అధ్యయనమ్ ఇజ్యా
దానం, బ్రాహ్మణస్య అధికాః ప్రవచన యాజన ప్రతిగ్రహాః । పూర్వే
షునియమఇతి — అధ్యయనాదిషు త్రిష్వేవ అవశ్యతానియమః ॥ * ॥
"అధ్యాపనమధ్యయనం యజనం యాజనంతథా । దానం ప్రతిగ్రహశ్చైవ ష
ట్కర్మాణ్యగ్రజన్మనః ॥ " ఇతి మనునా అధ్యాపనాదీనాం విప్రకర్మత్వవచ

స్నానాదీన్యేవ షట్కర్మాణ్యవశ్యకార్యాణి । అకరణే
ప్రత్యవాయస్మృతేః ।రజోదర్శనప్రభృతిషోడశరాత్రయః
స్త్రీణామృతుః । తాస్వాద్యాశ్చతస్రః పర్వాణిపఞ్చ షష్ఠీం

నంతు క్షత్రియాదేర్న్యూనదానపరమ్ । అధ్యాపన యాజనప్రతిగ్రహాణాం నావ
శ్యకర్తవ్యత్వం , జీవనోపాధికత్వాత్ । — తదాహమనుః ॥*॥ “ షణ్ణాంతు
కర్మణామస్య త్రీణి విప్రస్యజీవికా । యాజనాధ్యాపనేచైవవిశిష్టాచ్చప్ర
తిగ్రహః ॥ ” అతస్త్రేతయః క్షత్రియాదేర్నసన్తి । — యాజ్ఞవల్క్యః ,
॥*॥ “ ప్రతిగ్రహసమర్థోపి నాదత్తే యఃప్రతిగ్రహమ్ । యే లోకా దానశీ
లానాం సతానాప్నోతి పుష్కలాన్ ॥ తథా , ॥ * ॥ యోరాజ్ఞఃప్రతిగృ
హ్యార్థం శోచితవ్యే ప్రహృష్యతి । స నజానాతి మూఢాత్మా నరకా
నేకవింశతిమ్ .

ప్రకృతమాహ , (రజోదర్శనప్రభృతి షోడశ రాత్రయః స్త్రీ
ణామృతుః । తాస్వాద్యాశ్చతస్రః , పర్వాణి పఞ్చ , షష్ఠీం వ్యతీపా
తం శ్రాద్ధదివసంచ పరిత్యజ్య , స్వదారాన్ ఋతావుపేయాత్ .)
— యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ “ షోడశర్తునిశాః స్త్రీణాంతస్మిన్యుగ్మాసు సం
విశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చవర్జయేత్ ॥ ” —
శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ * ॥ “ చతుర్దశ్యష్టమీచైవఅమావాస్యాచ పూర్ణిమా ।
పర్వాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసఙ్క్రాన్తిరేవచ ॥ తైలస్త్రీమాంస సమ్భో
గీ పర్వస్వేతేషు యఃపుమాన్ । విణ్మూత్ర దర్శనంనామ ప్రయాతినరకం
నరః ॥ షష్ఠ్యమాపూర్ణిమాపాత చతుర్దశ్యష్టమీషుచ । ఆసు సన్నిహి
తం పాపం తైలే మాంసే క్షురే భగే ॥ ” యుగ్మాసు గమనే వచనం ప్ర
శంసార్థమ్ । పుఞ్జననస్య పుంశుక్లాధిక్యాధీనత్వాత్ । తథా మనుః —
॥*॥ “పుమాన్ పుంసోఽధికే శుక్లే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియాః । సమేపు
మాన్ పుంస్త్రియౌవా క్షీణేల్పేచ విపర్యయః ॥ ప్రథమే ఒహ్ని ఋతౌ
ప్రాప్తేనిషేకంయఃకరిష్యతి । శీఘ్రంసమృత్యుమాప్నోతిద్వితీయేస్త్రీమరి

వ్యతీపాతం శ్రాద్ధదివసంచ పరిత్యజ్య స్వదారాన్ ఋతావు
పేయాత్ ।అన్తరాలేపి ప్రతిషిద్ధదినవర్జం స్త్రీణాంవరము
నుస్మరన్ , తయా వృతఃకామం గచ్ఛేత్ । ఏకస్యాం రా
త్రౌ ఏకస్మైవ స్త్రియంగచ్ఛేన్నద్విస్త్రీరాన్వ ॥ * ॥ " ధా
తుక్షయో రోగవృద్ధిరశ్రీస్సత్కర్మవిప్లవః । సౌభాగ్యాయు
ర్యశోనాశస్తపుంసాంస్త్రీష్వతిసక్తినామ్॥ " ఇతిశాణ్డిల్యః ।
సంధ్యయోస్త కూరగర్భః, దివా పుణ్యనాశః, ప్రతిషి
ద్ధేషునరకః, తతస్తాన్ పరివర్జయేత్ । మిథునీభూయ త

ష్యతి ॥ తృతీయేహ్ని నిషిక్తస్య గర్భస్య మరణంభవేత్ । రాత్రౌ చ
తుర్థ్యాం పుత్రస్స్యాదల్పాయుర్ధనవర్జితః ॥ " ఇతి । వ్యాసస్మరణా
చ్చతుర్థీనిషేధః । ఋతావుపేయాత్ .

సర్వత్ర వా ప్రతిషిద్ధవర్జమన్తరాలేపి దారానేవేతి గౌతమాపస్తం
బాభ్యాముక్తమాహ (అన్తరాలేపి ప్రతిషిద్ధ దినవర్జం స్త్రీణాం వరమనుస్మ
రన్ , తయావృతః కామం గచేత్ । ఏకస్యాం రాత్రౌ ఏకస్మైవ స్త్రియం
గచ్ఛేన్నద్విస్త్రీరాన్వ ॥ * ॥ " ధాతుక్షయో రోగవృద్ధి రశ్రీస్సత్కర్మ
విప్లవః । సౌభాగ్యాయుర్యశోనాశస్తపుంసాం స్త్రీష్వతిసక్తినామ్ ॥ "
ఇతి శాణ్డిల్యః) అన్తరాలేపి - అనృతావపి పర్వాదిప్రతిషిద్ధదినం వ
ర్జయిత్వా "కామమావిజనితోస్సమ్భవామ" ఇతిస్త్రీణాంవరంస్మరన్స్త్రి
యా ఽభ్యర్థితోగచ్ఛేత్ । యథా మనుః — ॥ * ॥ " ఋతుకాలాభి
గామీస్యాత్స్వదారనిరత స్సదా । పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనాం తద్వ్రతోరతి
కామ్యయా ॥ " పఞ్చపర్వవర్జం రతికామ్యయాపి స్త్రియావృతఃసదాగ
చ్ఛేదిత్యర్థః ॥ * ॥ " సకృదేవ స్త్రియంగచ్ఛేదేకస్యాంనిశిసర్వదా । నద్వి
స్త్రీరాన్వ " ఇతి విజ్ఞానేశ్వరవచనాచ్చ ధాతుక్షయరోగాదిస్మరణాచ్చ *

(సన్ధ్యయోః కూరగర్భః, దివాపుణ్యనాశః, ప్రతిషిద్ధేషునరకః, త
తస్తాన్ పరివర్జయేత్ । మిథునీభూయ తయాసహనశయీత। స్వదారాన్

యాసహవసేద్యాత । స్వదారాన్ ఋతావగచ్ఛన్ భ్రూ
ణహాస్యాత్ । అసన్నిధానే రోగేచ నదోషః । సతిపు
త్రేచేత్యేకే । "అపరరాత్రె సంవేశనం శుభం ।" ఇతిజ్యో
తిషమ్ । "పూర్వరాత్రేనసంవేశయేత్ ।" ఇతిబోధా
యనః । పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా చతుర్థ్యాం ప్రా

ఋతావగచ్ఛన్ భ్రూణహాస్యాత్ । అసన్నిధానే రోగేచ నదోషః । సతిపు
త్రేచేత్యేకే) ॥*॥ "చత్వారిఖలుకర్మాణి సన్ధ్యాకాలేషు వర్జయేత్ । ఆహా
రం మైథునం నిద్రాం స్వాధ్యాయంచ తథైవచ ॥ ఆహారాజ్జాయతే వ్యాధిః
క్రూరగర్భస్తుమైథునే । శ్రియం హరతి వైనిద్రా స్వాధ్యాయాత్మరణం
ధ్రువమ్ ॥ ఆయుఃక్షయో దివానిద్రా దివాస్త్రీ పుణ్యనాశినీ । ప్రతిషిద్ధ
దినేగచ్ఛన్ స్త్రియంగచ్ఛత్యధోగతిమ్ ॥" మిథునీభూయేత్యాపస్తంబవచ
నంస్మర్తవ్యమేవ । శౌచంప్రతీతిచ స్త్రీవాససేతిచ । విజ్ఞానేశ్వరే ॥*॥ "ఋ
తుస్నాతాన్తు యో భార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి । ఘోరాయాం భ్రూ
ణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్రసంశయః ॥" ఇత్యాది సన్నిధిగ్రహణా
దసన్నిధౌ నదోషః । స్వస్థశబ్దప్రయోగాద్దుర్బలస్య నదోషః । కార్ష్ణే—
॥*॥ "ఋతుకాలాభిగామీస్యాద్యావత్పుత్రోఽభిజాయతే ।" మను
శ్చ— ॥*॥ జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణ పుత్రీభవతిమానవః । పితౄణా
మనృణశ్చైవ పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ శుభే దినే శుభే లగ్నే పశ్చాద్వా
మే స్త్రియంవ్రజేత్ । " ఇతి ।

జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తమాహ—("అపరాత్రే సంవేశనంశుభమ్ "
ఇతి జ్యౌతిషమ్ । "పూర్వరాత్రే నసంవేశయేత్ " ఇతి బోధాయనః)
స్పష్టోర్థః । అభియుక్తాదర్శే — " ప్రజాకామస్త్వపరరాత్రే స్వదారమై
థునం కుర్యాత్ " ఇతి ।

ప్రయోగమాహ (పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా చతుర్థ్యా
రాత్రావాయుష్యసంవేశనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య "ఆదోషాసా

ణానాయన్యా సంవేశనం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, “ఆరోహోరుమ్” ఇత్యాద్యనువాకాన్తం జపిత్వా, దేవలక్ష్మ§ పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా స్త్రియం గచ్ఛేత్ । స్త్రీవాసస్యైవ సన్నిపాతస్స్యాత్ । ఋతుసంవేశనే త్వభ్యుదయమేకే సమామనన్తి । పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా, ఆచమ్య ప్రాణానాయమ్య, గర్భాధానం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమితి త్రయోదశభీరహస్సి స్త్రియమభిమన్త్ర్య పూర్వవదుపవీతం పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా, వాగ్యతో రేతస్సిఞ్చేత్ । “నగ్నం కృత్వోరుమ్” ఇతి శ్రుతిః । “ప్రా

రుమ్” ఇత్యాద్యనువాకాన్తం జపిత్వా, దేవలక్ష్మ§ పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా స్త్రియం గచ్ఛేత్ । స్త్రీవాసస్యైవ సన్నిపాతస్స్యాత్ । ఋతుసంవేశనేత్వభ్యుదయమేకే సమామనన్తి) శౌనకః — ॥ * ॥ “సర్వకర్మసు పుణ్యాహం నాన్దీముఖమిహస్థితిః ।” బోధాయనః — “పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధి మితి వాచయిత్వా, బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్యేతి । శేషం సమావేశనే జపేత్” ఇతి సూత్రమిహాభావ్యమ్ । వృద్ధహారీతః— ॥ * ॥ “మానుషేషు వంశయోస్సక్తం మైథునే పాన్థభాగికమ్ । తర్పణే చ్ఛన్దయోస్సక్తం నివీతం త్రివిధం స్మృతమ్ ॥”

సంవేశనమ్ - ఋతుకాలాత్పూర్వమేవ స్త్రీగమనం । గర్భాధానం పునః - ఋతుగమనమ్ । తథాహి —(పుణ్యాహే పుణ్యాహం వాచయిత్వా ఆచమ్య గర్భాధానం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, విష్ణుర్యోనిమితి త్రయోదశభీరహస్సి స్త్రియమభిమన్త్ర్య పూర్వవదుపవీతం పృష్ఠతో నివీతం కృత్వా, వాగ్యతో రేతస్సిఞ్చేత్ । “నగ్నం కృత్వోరుమ్” ఇతి శ్రుతిః । “పాణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్” ఇతి గౌతమః

§ అత్ర కాత్యాయనః ॥ ఉపవీతం బ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ ।యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యా షట్క్రమేణతు ॥

ణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్ " ఇతి గౌతమః ॥ " సర్వాణి ఋతుగమనాని మన్త్రవన్తి " ఇతి బోధాయనః ॥ * ॥ " భార్యాసంభోగసమయే పుష్పకాలం వినాన్యదా । ఉపవీతం ద్విజః కుర్యాన్నివీతం పృష్ఠభాగతః ॥ " ఇతి భరద్వాజః । మిథునీభూయ శౌచం ప్రతి నవిళమ్బేత । భర్తా పత్నీం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి శిక్షయేత్ । యాం మలవద్వాససమితీహి బ్రాహ్మణమ్ ॥

ఇతి గృహ్యరత్నే ప్రథమః ఖణ్డః

" సర్వాణి ఋతుగమనాని మన్త్రవన్తి " ఇతి బోధాయనః ॥ * ॥ " భార్యాసంభోగసమయే పుష్పకాలం వినాన్యదా । ఉపవీతం ద్విజః కుర్యాన్నివీతం పృష్ఠభాగతః ॥ " ఇతి భరద్వాజః । మిథునీభూయ శౌచం ప్రతి నవిళమ్బేత) అత్ర సూత్రమ్ " రజసః ప్రాదుర్భావాత్స్నాతామృతుసమావేశనే, ఉత్తరాభిరభిమన్త్రయతే " బోధాయనః " అథాతో గర్భాధానం వ్యాఖ్యాస్యామః । పూర్వపక్షే పుణ్యనక్షత్రే బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్య పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వాచయిత్వా " ఇతి । అత్ర నగ్నంకృత్వోరుముపప్రవర్తయతీతి, శ్రుతిరుదాహర్తవ్యేత్యర్థః । గౌతమకాత్యాయనౌ — " పాణినోపస్థమాలభ్య విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్ " ఇతి । బోధాయనః — " పునర్ద్వితీయాద్యృతుగమనేచ విష్ణుర్యోనిమితి జపేత్, ఇత్యాహేత్యాహ । సర్వాణీతి .

(భర్తా పత్నీం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి శిక్షయేత్ । యాం మలవద్వాససమితీహి బ్రాహ్మణమ్) యాం మలవద్వాససమిత్యాదినా గోపీథాయేత్యన్తేన బ్రాహ్మణేనోక్తార్థజాతం భర్తా పత్నీం ప్రత్యుపదిశేదిత్యర్థః . ...

ఇతి కణ్ఠభూషణే ప్రథమఃఖణ్డః

అగ్నిముఖమ్

యత్ర క్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్ స్యాత్, తత్ర ద
క్షిణారమ్భం ప్రాచీస్తిస్రో రేఖాః పశ్చిమారమ్భముదీచీ
స్తిస్రశ్శకలేన దర్భేణవా అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం సంగృ
హీతేన లిఖిత్వా, తత్ర తంన్యస్య అద్భిరవోక్ష్య శకలం
నైఋత్యాం నిరస్య అపఉపస్పృశ్య అగ్నిముపసమాధాయ
యాజ్ఞీయైరిన్ధనైరగ్నిమిన్ధీత ॥ * ॥ "అఙ్గారగన్ధకార్పాస

అగ్నిముఖమ్

(యత్ర క్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్ స్యాత్, తత్ర దక్షిణార
మ్భం ప్రాచీస్తిస్రో రేఖాః పశ్చిమారమ్భముదీచీస్తిస్రశ్శకలేన దర్భేణవా
అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం సంగృహీతేన లిఖిత్వా, తత్ర తంన్యస్య అద్భిరవో
క్ష్య శకలం నైఋత్యాం నిరస్య అపఉపస్పృశ్య అగ్నిముపసమాధాయ
యాజ్ఞీయైరిన్ధనైరగ్నిమిన్ధీత ॥ * ॥ "అఙ్గారగన్ధకార్పాస కరవీరకర
ఞ్జకాన్। ఇన్ధనేతింత్రిణీం నిమ్బం సర్వాన్కణ్టకినస్త్యజేత్ ॥" ఖాదిరం
తు యాజ్ఞీయత్వాద్గ్రాహ్యమ్) అత్ర "యత్రక్వచాగ్నిముపసమాధా
స్యన్స్యాత్, తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వా, అద్భిర
వోక్ష్య అగ్నిముపసమాదధ్యాత్। ఉత్సిచ్యైతదుదకం పూర్వేణోత్తరేణ
వా అన్యదుపాదద్యాత్" ఇతి సూత్రమ్ ॥ * ॥ "ప్రాచీః పూర్వము
దక్సంస్థం దక్షిణారమ్భమాలిఖేత్। అథోదీచీః పురస్సంస్థం పశ్చిమారమ్భ
మాలిఖేత్ ॥ అవాకరోభ్యుక్ష్య నిధాయవహ్నిముత్సృజ్య తేవోక్షణతో
య శేషమ్। ప్రాక్తోయమన్యం నిదధాత్యుదగ్వా యథాబహిస్స్యాచ్చపరి
స్తరాణామ్ ॥" ఇతి కపర్దివచనంచానుసంధేయమ్। బోధాయనః—
"అథ శుచౌదేశే౽గ్న్యాయతనదేశం శకలేన త్రిః ప్రాచీనముల్లిఖ్య త్రిరు
దీచీనం, అథాభ్యుక్ష్య శకలంనైఋత్యాన్నిరస్య అపఉపస్పృశ్య" ఇతి।
అత్రవైఖానసః "ఊర్ధ్వా రేఖా లిఖిత్వా అద్భిరవోక్ష్య దర్భం దక్షిణపశ్చి

కరవీరకరఞ్జకాః । ఇఙ్గనే తిన్త్రిణీం నిమ్బం సర్వాః కణ్ట
కినస్త్యజేత్ ॥" ఖాదిరంతుయాజ్ఞీయత్వాద్గ్రాహ్యం । నా
ప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నా వాదధ్యాత్, నశూద్రాహృతం నసకీ

మాయాముత్సృజ్యేతి తత్రతంన్యస్య" ఇతి । లిఖితదేశే శకలంనిధాయే
త్యర్థః, ఉత్తరత్రనిరస్యేతి నిరసనశబ్దసామర్థ్యాత్, తథా బోధాయనా
శ్వలాయనాద్యాచారదర్శనాచ్చ ॥ * ॥ "లిఖిత్వాశకలేనాగ్నిమాదధ్యా
ద్వ్యాహృతిత్రయాత్ ।" ఇతి కాత్యాయనః । (యాజ్ఞీయైరితి) పాలాశ
ఖాదిరాశ్వత్థౌదుమ్బరాద్యై రిత్యర్థః । ఖాదిరం పాలాశంవా । ఖాదిరపా
లాశాశ్వత్థౌదుమ్బరేతి చాపస్తమ్బబోధాయనాదిభిః విహితత్వాత్, ఖా
దిరం గ్రాహ్యమిత్యర్థః । "నాప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావాదధ్యాత్" ఇ
త్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ "సమిత్పుష్పకుశాదీని శ్రోత్రియస్స్వయమాహరే
త్ । శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మ కుర్వన్పతత్యధః ॥" ఇతిసంవర్తః ।

ఇదమాహ (నాప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావా దధ్యాత్, నశూద్రాహృ
తం నసకీటం నాగ్నింముఖేనోపధమేత్, నచవ్యజనాదినావా । ధమనీం తృణం
కాష్ఠంవాన్తరేకృత్వాముఖేనైవధమేత్, ముఖాదగ్నిరజాయత) మనుః —
"నాగ్నింముఖే నోపధమేన్నగ్నాం నేక్షేతవాస్త్రియమ్ । నామేధ్యంప్రక్షి
పేదగ్నౌ నచపాదౌప్రతాపయేత్ ॥ అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చ నచైనమతిలఙ్ఘ
యేత్ ।" చన్ద్రికాయామ్ "నశూర్పేణధమేదగ్నిం నచవస్త్రేణపాణినా ।
ముఖేనాగ్నిం సమిన్ధీయా న్ముఖాదగ్ని రజాయత ॥ పిటకేన భవేద్వ్యాధి
శ్శూర్పేణధననాశనమ్ । పాణినామృత్యుమాప్నోతి ఆయుఃక్షీణం ముఖే
నచ ॥" అథాగ్నిస్వరూపంకించిదుచ్యతే ॥ కాత్యాయనః ॥*॥ "అతఃపరంప్ర
వక్ష్యామి అగ్నిరూపస్యలక్షణమ్ । అగ్నిమధ్యేసమాసీనో బ్రాహ్మమా
సనమాస్థితః ॥ ప్రాఙ్ముఖో భిముఖోప్యగ్నిః ప్రాఙ్ముఖాశ్చైవ ఋత్విజః ।
ప్రాఙ్ముఖోపిప్రణీతోగ్నిః కథంప్రత్యఙ్ముఖో భవేత్ ॥ పరిస్తీర్ణాః పరిక్షి
ప్తాః మన్త్రపూతేనవారిణా । హవ్యవాణ్ముదితోభూత్వా ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతి

టం నాగ్నింముఖేనోపధమేత్, నచవ్యజనాదినావా।ధమనీం
తృణంకాష్ఠంవాంతరేకృత్వాముఖేనైవధమేత్, ముఖాదగ్ని

శ్రుతిః ॥ తరుణార్క ప్రభారూప మతిరక్తోదయామ్బరమ్ । అజవాహన
మారూఢం సర్వదేవాత్మరూపిణమ్ ॥ ఏకం వై హృదయంచైవత్రి పాదంచ
శిరోద్వయమ్ । చతుశ్శృంగంత్రినేత్రఞ్చ సప్తజిహ్వం ద్వినాసికం ॥ సప్త
హస్తంహవ్యవాహంసర్వాభరణభూషితం । అగ్నింకింశుక పుష్పాభమగ్ని
వర్ణఇహోచ్యతే ॥ హిరణ్యా కనకా కృష్ణా రక్తాచైవాథసుప్రభా । అతిర
క్తాబహురూపాసప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః ॥ సప్తజిహ్వా అవిజ్ఞాయయఃకుర్యా
దగ్నిసన్నిధౌ । హోమోనిష్ఫలతాంయాతి హోతాచనరకంవ్రజేత్ ॥
హిరణ్యాపశ్చిమే జిహ్వా కనకాత్వగ్నిమధ్యగా । రక్తాచైవోత్తరేజిహ్వాకృ
ష్ణాదక్షిణదిక్ స్థితా ॥ సుప్రభాచైవపూర్వాయామతిరక్తాగ్ని దిక్స్థితా ।
బహురూపాచ శార్వాయాంజిహ్వాస్థానంప్రకీర్తితమ్ ॥ వివాహే పశ్చిమే
జిహ్వా జాతకర్మణి మధ్యమే । ఉత్తరేతూపనయనే పితృకార్యేషు దక్షి
ణే ॥ సర్వకర్మసుపూర్వాయామభి చారేగ్ని దిక్స్థితా । శాన్తికర్మణిశా
ర్వాయాం స్థానకర్మసమీరితమ్ ॥ ఆగ్నేయేతిలహోమస్స్యాదైశాన్యాం
గృహకర్మసు । రక్తాయాంచరుహోమస్స్యాత్సుప్రభాసక్తహోమకే॥
పుష్పంస్యాద్బహురూపాయాం శేషాస్స్వాజ్యాహుతిర్భవేత్ । పూర్వాది
క్సర్వహోమార్థమితిహోమస్యలక్షణమ్ ॥ సూకరీకరసంకోచీ హంసీ
ముక్తకనిష్ఠికా । మృగీ కనిష్ఠాతర్జన్యౌ ముక్త్వాముద్రాత్రయంస్మృతమ్ ॥
ప్రకీర్తితామృగీహంసీ యజ్ఞశాన్తికకర్మణోః । అభిచారిక కృత్యేషు సూక
రీకథితాబుధైః ॥ కనిష్ఠాంతర్జనీం ముక్త్వా దర్వీహోమం సమాచరేత్ ।
చతురంగుళసంసాగ్రా మాషస్థూలాఘృతాహుతిః ॥ అగ్నికర్ణే హుతం
రోగం నాసికాయాం ధనక్షయమ్ । చక్షుషోర్నిధనంకుర్యాత్కేశే దారి
ద్ర్యకృద్భవేత్ ॥ హుతంశిరసి పాపంస్యాత్తస్మాజ్జిహ్వాసు హోమయే
త్ । యత్రకాష్ఠంతుతచ్ఛ్రోత్రం యత్రధూమస్తునాసికా ॥ యత్రాల్ప

రజాయత । అగ్నిమేవమిధ్వా పరి సమూహ్యావోక్షణ శేషం ప్రాగుదగ్వాత్సిచ్య అన్యస్మిన్పాత్రే ప్రాక్తోయంనిధాయ పురస్తాత్పశ్చాచ్చ ఉదగగ్రైరథితః ప్రాగగ్రైర్దర్భైః ప్రాగాదిప్రదక్షిణమగ్నింపరిస్తీర్య “దక్షిణానుత్తరానుత్తరానధరాన్కుర్యాత్” ఇతిబోధాయనః । “దక్షిణఃపక్షఉపరిష్టాద్భవతి।అధస్తాదుత్తరతః” ఇతిభరద్వాజఃప్రాహ । ఉత్తరేణాగ్నింపరిస్తరణాభ్యాశే ప్రాగగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య, తేషు

జ్వలనం నేత్రంయత్రభస్మానితచ్ఛిరః । యత్రైవ జ్వలతేవహ్నిర్జిహ్వాతత్రైవకీర్తితా ॥” దర్వీహోమాదీన్ విధ్యన్తాన్ తత్ప్రకృతి భేదమాహ, బోధాయనః — “ ఆఘారవాన్దర్వీహోమః , చతుర్గృహీతంగృహీత్వాసర్వాన్మన్త్రాన్సమనుద్రుత్యసకృదేవాహుతిం జుహోతి ” ఇత్యాది.

(అగ్నిమేవమిధ్వా పరిసమూహ్య వోక్షణ శేషం ప్రాగుదగ్వాత్సిచ్య అన్యస్మిన్పాత్రేప్రాక్తోయం నిధాయ పురస్తాత్పశ్చాచ్చోదగగ్రైర్దక్షిణోత్తరతః ప్రాగగ్రైర్దర్భైః ప్రాగాది ప్రదక్షిణమగ్నిం పరిస్తీర్య) “ అగ్నిమిధ్వా ప్రాగగ్రైః ” ఇత్యాదిసూత్రమత్ర భావ్యమ్ । ఆశ్వలాయనః — “ ఇషుమాత్రం చతురశ్రంసర్వతఃస్థణ్డిలముపలిప్యోల్లిఖ్య అభ్యుక్ష్యాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్యేధ్వా పరిసమూహ్యపరిస్తీర్య పురస్తాద్దక్షిణతః పశ్చాదుత్తరతః । ” ఇతి .

అత్ర విశేషమాహ (“ దక్షిణానుత్తరా నుత్తరా నధరాన్కుర్యాత్ ” ఇతి బోధాయనః । “ దక్షిణఃపక్షఉపరిష్టాద్భవతి । అధస్తాదుత్తరతః ” ఇతి భరద్వాజః ప్రాహ) స్పష్టోర్థః । గౌతమః — “ స్థణ్డిలోపక్రమం ప్రదక్షిణం స్తృణుయాన్మూలాన్యగ్రైరాచ్ఛాదయేత్ ”

(ఉత్తరేణాగ్నిం పరిస్తరణాభ్యాశే ప్రాగగ్రాన్దర్భాన్ సంస్తీర్య , తేషు దర్వ్యాజ్యపాత్రే ప్రోక్షణీపాత్ర ప్రణీతిపాత్రేచ పశ్చిమాదిసాదయిత్వా) అత్రసూత్రమ్ — “ ఉత్తరేణాగ్నిందర్భాన్సంస్తీర్య

దర్వ్యాజ్యపాత్రే ప్రోక్షణీపాత్ర ప్రణీతిపాత్రేచ పశ్చిమా దిసాదయిత్వా। పాలాశం ఖాదిరంవా అరత్నిమాత్రం పరిధిత్రయం పఞ్చదశసంఖ్యాకమాయామమాత్రమిధ్మమ్ ఆఘారసమిధౌ ద్వేచ సహ దర్భైస్సంనహ్య ఉపదర్వ్యాస

ద్వన్ద్వం న్యఞ్చి పాత్రాణి ప్రయునక్తి దేవసంయుక్తాని, సకృదేవమనుష్య సంయుక్తాని, ఏకైకశఃపితృసంయుక్తాని " ఇతి । అస్యవ్యాఖ్యానమ్। అగ్నేరుత్తరతోదూరేణ దర్భాన్సంస్తృణాతి। తేచప్రాగగ్రాః, బోధాయనగృహ్యాత్ । దేవసంయుక్తాని - దేవకర్మసంయుక్తాని, పాత్రాణి - దర్వ్యాదీని, మనుష్యసంయుక్తాని - మనుష్యద్వారాసంయుక్తాని, అశ్మవాసోమేఖలాదీని సకృదేవ క్రియాభ్యావృత్తిపరిహారేణ ప్రయునక్తి, పాత్రబహుత్వే ప్యుపాయే నేతి.

(పాలాశం ఖాదిరంవా అరత్నిమాత్రం పరిధిత్రయం పఞ్చదశసంఖ్యాకమాయామమాత్రమిధ్మమ్ ఆఘారసమిధౌ ద్వేచ సహదర్భైస్సంనహ్య ఉపదర్వ్యాసహఇధ్మంసాదయేత్) ఆజ్యహోమేషు ఇధ్మేనసహ బర్హిస్సాదయేత్। అత్రకపర్దీ ॥ * ॥ " దర్వ్యాజ్యపాత్రేణసహప్రయోజ్యా వైకఙ్కతీప్రోక్షణభాజనీస్రుక్ । ప్రణీతిపాత్రేణసహేధ్మదారుణ్యుపస్తృతై శ్చాభిఘృతైశ్చ దర్వ్యా ॥ " అత్రసూత్రమ్ ॥ " త్రయఃపరిధయః పాలాశ కార్ష్మర్య ఖాదిరౌదుంబర బిల్వరోహీత వైకఙ్కతానాం యేచ యజ్ఞియావృక్షా ఆర్ద్రాశ్శుష్కావా సత్వక్కాః " ॥*॥ " సమిత్పవిత్రంవేదిశ్చ త్రయః ప్రాదేశసంమితాః । ఇధ్మస్తు ద్విగుణఃప్రోక్తస్త్రిగుణఃపరిధిస్మృతః॥ " ఇతి । యద్యపి ఇధ్మస్యద్వైగుణ్యముక్తం తథాపి ఇదమేవపరిమాణమ్। ఇధ్మస్య సంఖ్యాపరిమాణస్తు దార్శపౌర్ణమాసికమేవ । ఏకవింశతిరిధ్మదారుణీతి దర్శనాత్ । త్రయఃపరిధయః । ద్వౌఆఘారసమిధౌ । పఞ్చదశ ఇధ్మాః। అనూయాజసమిధాసహఏకవింశతిః । నాత్ర గృహ్యకర్మణ్యనూయాజసమిత్, అనూయాజాభావాత్తదనుక్తేశ్చ । తస్మాదనూయాజాభా

హ ఇధ్మంసాదయేత్ । ఏవమేతానిపాత్రాణి దక్షిణోదఞ్చి
ద్వన్ద్వానిన్యఞ్చి ప్రయుజ్య మానుషపాత్రాణితు “ య
త్సహసర్వాణిమానుషాణి ” ఇతిశ్రుతేః, దేవపాత్రోత్తర
తస్సహైవప్రయుజ్య । తృణం కాష్ఠంవా అన్తర్ధాయ, న
నఖేన ద్వౌదర్భౌ ప్రచ్ఛిద్య, అపఉపస్పృశ్య, మూలా
దారభ్య అగ్రాదద్భిరున్మృజ్య, సమావచ్ఛిన్నాగ్రౌద
ర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రే కృత్వా, అపరేణాగ్నిం
ప్రోక్షణీపాత్రంనిధాయ, తస్మిన్ సగ్రన్థి పవిత్రే నిధాయ,
అప ఆనీయ, ఉత్తానయోః ప్రాగగ్రయోః పాణ్యోరఙ్గు
ష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాం సవ్యదక్షిణాభ్యాం పవిత్రాగ్రమూ
లే గృహీత్వా, ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రోక్ష

వాదేకవింశత్యా నకార్యమితి వ్యాఖ్యానాచ్చ వింశతిసంఖ్యాకత్వమేవ
ఆచారాత్ । “ ఇధ్మాబర్హిరుపసాదయతియుక్త్యై ” ఇతిశ్రుతేః ఇధ్మేన
సహ బర్హిస్సాదయేత్.

(ఏవమేతాని పాత్రాణిదక్షిణోదఞ్చి ద్వన్ద్వానిన్యఞ్చి ప్రయు
జ్య మానుషపాత్రాణితు “ యత్సహసర్వాణిమానుషాణి” ఇతి శ్రుతేః,
దేవపాత్రోత్తరతస్సహైవప్రయుజ్య) ద్వన్ద్వాని - నత్వేకైకశః । న్య
ఞ్చి - అధోబిలాని, దక్షిణోదఞ్చి - ఉదగపవర్గాణీత్యర్థః । అన్యద్వి
వృతం స్పష్టంచ.

(తృణం కాష్ఠంవా అన్తర్ధాయ, ననఖేనద్వౌ దర్భౌ ప్రచ్ఛిద్య, అ
పఉపస్పృశ్య, మూలాదారభ్య అగ్రాదద్భిరున్మృజ్య, సమావచ్ఛిన్నా
గ్రౌదర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రే కృత్వా, అపరేణాగ్నింప్రోక్షణీపా
త్రం నిధాయ, తస్మిన్ సగ్రన్థిపవిత్రేనిధాయ, అపఆనీయ, ఉత్తానయోః
ప్రాగగ్రయోః పాణ్యోరఙ్గుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాం సవ్యదక్షిణాభ్యాం ప
విత్రాగ్రమూలే గృహీత్వా, ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం ప్రోక్షణీ

ణి రపస్తూష్ణీం త్రిరుత్పూయ, పాత్రాణ్యుత్తానానికృత్వా,
విప్రస్యేధ్మం సంస్కృతాభి రద్భి స్సర్వాణి దేవమనుష్య పా
త్రాణి పవిత్రపాణిస్తూష్ణీం త్రిః ప్రోక్ష్య, అగ్నేః పశ్చాత్
పవిత్రాన్తర్హితే ప్రణీతాపాత్రే అప ఆనీయ , పూర్వవ
దుత్పూయ హస్తాభ్యాం ముఖనాసికా సమం పాత్ర ము
ద్ధృత్య , ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భేషు పున స్తీర్ణేషు సాదయి
త్వా , దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య , బ్రాహ్మణ మగ్నేర్దక్షిణతో
దర్భేషు నిషాదయేత్ । నాత్ర వరణ తృణ నిరసనాది

రపస్తూష్ణీం త్రిరుత్పూయ , పాత్రాణ్యుత్తానాని కృత్వా , విప్రస్యే
ధ్మం సంస్కృతాభిరద్భిస్సర్వాణి దేవమనుష్యపాత్రాణి తూష్ణీం త్రిః
ప్రోక్ష్య , అగ్నేః పశ్చాత్పవిత్రాన్తర్హితే ప్రణీతాపాత్రే అపఆనీయ ,
పూర్వవదుత్పూయ , హస్తాభ్యాంముఖనాసికాసమంపాత్రముద్ధృత్య , ఉ
త్తరేణాగ్నిం దర్భేషు పునస్తీర్ణేషుసాదయిత్వా , దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య ,
బ్రాహ్మణమగ్నేర్దక్షిణతోదర్భేషు నిషాదయేత్ .) ఆయామతఃపరిమా
ణం ప్రోక్షణీసంస్కారః పాత్రాణిప్రోక్షతి " దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ "
ఇతిసూత్రమత్ర భావ్యమ్ । సమావచ్ఛిన్నాగ్రౌదర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ
పవిత్రేకురుతే । తృణం కాష్ఠం వాన్తర్ధాయ ఛినత్తి ననఖేన । తతోఽప
ఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥ " నైరృతే రాక్షసేరౌద్రే పైతృకేవాప్యుదీరితే ।
ఛేదభేదే నిరసనే కృతఆత్మాభిమర్శనే ॥ అమేధ్యకేశ లోమాది స్పర్శే
చాప ఉపస్పృశేత్ ॥ " ఇతివచనాత్ । తతస్తయోర్మూలాదారభ్య
అగ్రాదద్భి ర్మార్జనమ్ , తయోశ్చాయామతఃపరిమాణమ్ , దర్శపూర్ణమాస
వదేవ ప్రోక్షణీసంస్కారోదర్శపూర్ణమాసవత్ । తూష్ణీముదగగ్రాభ్యాం
పవిత్రాభ్యామన్తర్హితాయామపఆనీయ , తాభ్యాం త్రిరుత్పూయ ,
ఉత్తానాని పాత్రాణి కృత్వా , ఇధ్మంచ విస్రస్య , తాభిస్సపవిత్రే
ణ పాణినాతూష్ణీం త్రిః ప్రోక్షతీతి వ్యాఖ్యాతమ్ .

(నాత్రవరణతృణనిరసనాది కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణమిత్యుక్తేః । అ

కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణమిత్యుక్తేః । అథ విలీనమప్యాజ్యం
హోమార్థం శాలాగ్నౌ విలాప్య, అపరేణాగ్నిం పవి
త్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, అ
గ్నిం పరిస్తృణాతీతి అత్యన్త సంయోగేనాగ్నిమాత్ర పరిస్త
రణవిధానాత్, పరిస్తరణాన్తరాళస్యాగ్నిపూర్ణత్వాత్
పరిస్తరణాద్బహిరేవ ఉదీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య, తే
ష్వాజ్యపాత్రం నిక్షిప్య, జ్వలతా దర్భేణోల్ముకేనవా ఆ
జ్యమవద్యోత్య, తం విసృజ్య, ద్వే దర్భాగ్రే నఖాదన్యేన
ప్రచ్ఛిద్య అపఉపస్పృశ్య, యుగపదాజ్యపాత్రే ప్రత్యస్య,
అగ్నేరుల్ముకమాదాయ, దర్భద్వయం వా ప్రజ్వాల్య,
తేనాజ్యపాత్రం సమన్తాత్ప్రాగాది ప్రదక్షిణం తూష్ణీం
త్రిరావర్త్య, తం పరిత్యజేత్ । నిరూఢాగ్నేరవద్యోతన

ఢ. విలీనమప్యాజ్యం హోమార్థం శాలాగ్నౌ విలాప్య, అపరేణాగ్నిం ప
విత్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్య, అగ్నిం పరిస్తృ
ణాతీతి అత్యన్తసంయోగేన అగ్నిమాత్రపరిస్తరణ విధానాత్, పరిస్త
రణాన్తరాళస్యాగ్నిపూర్ణత్వాత్ పరిస్తరణాద్బహిరేవోదీచోఽఙ్గారాన్
నిరూహ్య, తేష్వాజ్యపాత్రం నిక్షిప్య, జ్వలతాదర్భేణోల్ముకేనవా
ఆజ్యమవద్యోత్య, తం విసృజ్య, ద్వే దర్భాగ్రే నఖాదన్యేన ప్రచ్ఛిద్య,
అపఉపస్పృశ్య, యుగపదాజ్యపాత్రే ప్రత్యస్య, అగ్నేరుల్ముకమాదా
య, దర్భద్వయం వా ప్రజ్వాల్య, తేనాజ్యపాత్రం సమన్తతః ప్రా
గాదిప్రదక్షిణంతూష్ణీం త్రిరావర్త్య, తంపరిత్యజేత్ । నిరూఢాగ్నేర
వద్యోతనపర్యగ్నికరణార్థాగ్నిగ్రహణే తస్మిన్ నిరూఢాగ్నావేవ తన్ని
క్షిపేత్ । నబహిస్త్యజేత్ । నహి లౌకికో నిరూఢోఽగ్నిః తత్ప్రత్యాహ
విధిబలాత్ । తదాజ్యపాత్రముదగుదాస్య, నిరూఢానఙ్గారాన్ శాలా
గ్నౌ సంయోజ్య, ఆజ్యపాత్రంసవ్యస్య పురస్తాన్న్యస్య, పూర్వవదుత్ప

పర్యగ్నికరణార్థాగ్నిగ్రహణే తస్మిన్ నిరూఢాగ్నావే
వ తం నిక్షిపేత్ । నబహిస్త్యజేత్ । నహిలౌకికో నిరూఢోఽ
గ్నిః తత్ప్రత్యూహవిధిబలాత్ । తదాజ్యపాత్రముదగుద్వా
స్య, నిరూఢానఙ్గారాన్మూలాగ్నౌ సంయోజ్య, ఆజ్యపా
త్రం స్వస్య పురస్తాన్న్యస్య, పూర్వవదుత్పవనే ప్రా
గారభ్య పవిత్రాభ్యాముత్కర్షయన్ పశ్చాన్నీత్వా, అ
నుద్ధరన్ పునః పురస్తాత్సమాప్య, పునరప్యేవం ద్విరుత్పూ
య, పవిత్రగ్రన్థిం విస్రస్య, అప ఉపస్పృశ్య, యుగపద
గ్నౌ ప్రహృత్య, స్రువదర్వ్యోర్వికల్పాత్, యేన స్రువేణ
దర్వ్యా వా జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య, దర్భైస్సంమృ
జ్య, పునః ప్రతితప్య, ప్రోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సం
స్పృశ్య, అగ్నౌ ప్రహృత్య, పరిధీనాదాయ పరిస్తరణోప
రి స్థవిష్ఠముదగగ్రం మధ్యమగ్నేః పశ్చాన్నిధాయ, తతోఽ
ణిష్ఠం దీర్ఘం ప్రాగగ్రమగ్నేర్దక్షిణతో నిధాయ, తతోఽపి హ్ర
సిష్ఠం కృశం ప్రాగగ్రమగ్నేరుత్తరతో నిధాయ, పరిధీనన్యో
న్యసంస్పృష్టాన్ కృత్వా, మధ్యమం పరిధిం దక్షిణహస్తే
నోపస్పృశ్య, అగ్నేర్దక్షిణపూర్వోత్తరపూర్వదేశయోః

వనే ప్రాగారభ్య పవిత్రాభ్యాముత్కర్షయన్ పశ్చాన్నీత్వా, అనుద్ధరన్
పునఃపురస్తాత్సమాప్య, పునరప్యేవం ద్విరుత్పూయ, పవిత్రగ్రన్థిం విస్ర
స్య, అపఉపస్పృశ్య, యుగపదగ్నౌ ప్రహృత్య, స్రువదర్వ్యోర్వికల్పాత్
యేనస్రువేణదర్వ్యావాజుహోతి తపగ్నౌప్రతితప్య, దర్భైస్సంమృజ్య,
పునఃప్రతితప్య, ప్రోక్ష్య, నిధాయ, దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్య, అగ్నౌప్ర
హృత్య, పరిధీనాదాయ పరిస్తరణోపరి స్థవిష్ఠముదగగ్రం మధ్యమగ్నేః
పశ్చాన్నిధాయ, తతోఽణిష్ఠం దీర్ఘం ప్రాగగ్రమగ్నేర్దక్షిణతో నిధాయ, త
తోఽపిహ్రసిష్ఠం కృశం ప్రాగగ్రమగ్నేరుత్తరతో నిధాయ, పరిధీనన్యోన్యసం
స్పృష్టాన్ కృత్వా, మధ్యమంపరిధిం దక్షిణహస్తేనోపస్పృశ్య, అగ్నేర్ద

ఆఘారసమిధౌ ఊర్ధ్వే క్రమాన్నిధాయ, పరిస్తరణోపరి పరిధ్యన్తః పరిషిఞ్చేత్ । నాత్ర అనూయాజసమిత్కార్యా, తదనుక్తేరనూయాజాభావాచ్చ । సవ్యేన హస్తేన పాత్రం స్పృశన్ దక్షిణేన పాణినా అదితేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గమగ్నేర్దక్షిణతః పరిషిచ్య, పశ్చిమే అనుమతేఽనుమన్యస్వేతి ఉదగపవర్గం పరిషిచ్య, ఉత్తరతోఽగ్నేస్సరస్వతేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గం పరిషిచ్య, దేవసవితః ప్రసువేతి ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణం సమన్తతోఽగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । పరిషేచనప్రోక్షణాదావగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే "పునస్త్వాదిత్యా" ఇత్యగ్నిముపసమిధ్య "భూర్భువస్సువస్స్వాహా" ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ । అథ ఆజ్యా

క్షిణ పూర్వోత్తరపూర్వదేశయోః ఆఘారసమిధౌ ఊర్ధ్వే క్రమాన్నిధాయ, పరిస్తరణోపరి పరిధ్యన్తఃపరిషిఞ్చేత్ । నాత్ర అనూయాజసమిత్కార్యా, తదనుక్తేరనూయాజాభావాచ్చ । సవ్యేన హస్తేన పాత్రంస్పృశన్ దక్షిణేనపాణినా అదితేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గమగ్నేర్దక్షిణతః పరిషిచ్య, పశ్చిమే అనుమతేఽనుమన్యస్వేతి ఉదగపవర్గం పరిషిచ్య, ఉత్తరతోఽగ్నేస్సరస్వతేఽనుమన్యస్వేతి ప్రాగపవర్గం పరిషిచ్య, దేవసవితఃప్రసువేతి ప్రాగారభ్య ప్రదక్షిణం సమన్తతోఽగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । పరిషేచనప్రోక్షణాదావగ్నౌ జలబిన్దునిపాతనే "పునస్త్వాదిత్యా" ఇత్యగ్నిముపసమిధ్య "భూర్భువస్సువస్స్వాహా" ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం జుహుయాత్ ।) నాత్రేతి ప్రాగేవ వ్యాఖ్యాతమ్ । దక్షిణతఃప్రాచీనమితి నియమవిధానాత్ । అన్యదిఙ్ముఖత్వే తదయోగాత్ । ప్రాఙ్ముఖపవమానాం కుర్యాత్ । "యదిహవిః ప్రోక్షన్నగ్నిమభిప్రోక్షేత్తేన యజ్ఞేన యజేత । పునస్త్వాదిత్యా" ఇత్యగ్నిముపసమిధ్యాత్ । ఏవం సర్వేష్వగ్న్యుపఘాతేష్విత్యుక్తమ్ । భూర్భువస్స్వాహేతి సర్వప్రాయశ్చిత్తమ్ । "తదిదం సర్వప్రాయశ్చిత్తం సర్వత్ర క్రియతే" ఇతి అశ్మరథ్యః.

భ్యక్తమిధ్మం దక్షిణహస్తేనాదాయ యుగపత్తూష్ణీమగ్నా
వాధాయ దర్వ్యా ఆజ్యంగృహీత్వా ఉత్తరంపరిధిసన్ధిమార
భ్య ఆగ్నేయాన్తమగ్నౌ జ్యోతిష్మత్యా ఆఘారమాఘార్య,
దక్షిణం పరిధిసన్ధిమారభ్య, ఆసీన ఐశానాన్తమాఘారయె
త్ । దీర్ఘధారయా ఆజ్యేన హోమమఆఘారః । అథా
గ్నయె స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, సోమాయ స్వా
హేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, క్రమాదేవ తావాజ్యభాగా
ఖ్యౌ హోమౌ జుహుయాత్ । చరుకర్మసు ఉపాకరణ వ్ర

(అథ ఆజ్యాభ్యక్తమిధ్మం దక్షిణహస్తేన యుగపత్తూష్ణీమగ్నావా
ధాయ, దర్వ్యా ఆజ్యం గృహీత్వా, ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమారభ్య ఆగ్నే
యాన్తమగ్నౌ జ్యోతిష్మత్యా ఆఘారమాఘార్య, దక్షిణం పరిధిసంధిమార
భ్య, ఆసీన ఐశానాన్తమాఘారయేత్ । దీర్ఘధారయా ఆజ్యేన హో
మఆఘారః ।) " ఇధ్మమాదాయ ఆఘారావాఘారయతి " ఇతి సూత్రమ
త్రానుసన్ధేయమ్ । ఏతత్సూత్రవ్యాఖ్యానార్థ సంగ్రహే ఆజ్యాభ్య
క్తమిధ్మం ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమన్వవహృత్య, దక్షిణం ప్రాఞ్చమృజుంసన్త
తం జ్యోతిష్మత్యా ఆఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శ
యతి । దక్షిణం పరిధి సన్ధిమన్వవహృత్య, ప్రాఞ్చముదఞ్చమృజుమిత్యా
ది ద్రష్టవ్యమ్ । ఆసీనఇతి । " ఆసీనోన్యమాఘారమాఘారయతి తిష్ఠన్న
న్యమ్ " ఇతిశ్రుతిర్నాత్ర ప్రవర్తతే, దర్వీహోమత్వాత్ । " ఆసీ
నోదర్వీహోమాన్ జుహోతి " ఇతిబాదరివచనాత్ .

(అథ అగ్నయే స్వాహా ఇత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, సోమాయ
స్వాహా ఇతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, క్రమాదేతావాజ్యభాగాఖ్యౌ హో
మౌ జుహుయాత్) అగ్నయేస్వాహా ఇతిప్రాగుదీచ్యాం సోమాయస్వా
హేతి దక్షిణపూర్వస్యాం జుహుయాత్, ఇతివ్యాఖ్యాతమ్ .

అయమాజ్యభాగాఖ్య హోమో వివాహోపనయనాదిషు స
ప్తస్వేవ । అన్యేషు విశేషమాహ (చరుకర్మసు ఉపాకరణవ్రతేషుచ

తేషుచ ఆఘారసమ్భేదే అగ్నిమధ్యే అగ్నయే స్వాహేతి ముఖాహుతించ జుహుయాత్ । నముఖం పుంసవనాగార ప్రవేశయోః । ఏతేషు పఞ్చసు పరిధయోవివాహాదిషు సప్తసు శమ్యాః । యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా "జయాభ్యాతానాం రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాస్స్విష్టకృతీమ్" ఇతిజుహుయాత్ । చరుకర్మసు దర్వ్యాజ్యేన నిధానక్రమాత్ పరిధ్యఞ్జనం కృత్వా లేపకార్యం కుర్యాత్ । పాత్రసాదనార్థ దర్భా

ఆఘారసమ్భేదే అగ్నిమధ్యే, అగ్నయే స్వాహేతి ముఖాహుతించ జుహుయాత్ । నముఖం పుంసవనాగారప్రవేశయోః । ఏతేషు పఞ్చసు పరిధయో వివాహాదిషు సప్తసు శమ్యాః) "అగ్నయేస్వాహేత్యగ్నిముఖం జుహోతి" ఇతి బోధాయనః । "అగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ" ఇతి సూత్రం ముఖాహుతి విధి పరం వ్యాఖ్యాతమ్ । కించ — శమ్యాః పరిధ్యర్థా ఇతి పరిధిస్థానే వివాహాదిషు సప్తస్వేవ శమ్యావిధానాత్ । అన్యత్ర పరిధయ ఏవ పుంసవన గృహప్రవేశ వ్రతచతుష్టయానామ్, వివాహాదిష్వపరిగణనాన్నశమ్యాః । పుంసవన గృహప్రవేశయోః నముఖం పరిధిప్రహరణం కుర్యాదితి వ్యాఖ్యానాత్ । పుంసవన గృహప్రవేశయోః, నముఖమితి వివేకః.

(యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, "జయాభ్యాతానాం రాష్ట్రభృతఃప్రాజాపత్యం వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాస్స్విష్టకృతీమ్" ఇతి జుహుయాత్ ।) "యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః" ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । యేనయేన మన్త్రహవిరాదివిధినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయఉపదిష్టాః, తేన తేవ విధానేన తాః హుత్వా, జయాది జుహుయాదితివ్యాఖ్యాతమ్.

(చరుకర్మసు దర్వ్యాజ్యేన నిధానక్రమాత్పరిధ్యఞ్జనం కృత్వా లేపకార్యం కుర్యాత్ । పాత్రసాదనార్థదర్భానాదాయ దర్వ్యాగ్రం

నాదాయ దర్వ్యామగ్రం ఇతరస్యాంమధ్యం ఆజ్యస్థా
ల్యాం మూలం ఇత్యుదగపవర్గం క్రమేణాక్త్వా, అపివా
దర్వ్యామగ్రమితరస్యాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాం మూల
మితి ద్విస్త్రిర్వా అక్త్వా, తేష్వేకం దర్భం ప్రజ్ఞాతం
నిధాయ, దక్షిణోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం దర్భాన్ ద
ర్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య, సవ్యం నిరస్య తిర్యఞ్చం హస్తం
ధారయన్నగ్రముద్ధృత్య అగ్నౌ ప్రహృత్య, అవశిష్టము
ద్ధృత్య మధ్యమం ప్రహృత్య, పునరుద్ధృత్య మూలం ప్ర
హృత్య, నిహితం దర్భమాదాయ ప్రహృత్య, తూష్ణీం త
ర్జన్యా త్రిరగ్నిం నిర్దిశ్య, అగ్నిమభిమన్త్ర్య, దక్షిణహ
స్తేన భూమింస్పృష్ట్వా మధ్యమంపరిధిమగ్నౌప్రహృత్య,
అన్యౌ పరిధీ హస్తాభ్యామాదాయ యుగపదగ్నౌప్రహరన్
ఉత్తరార్ధస్య అగ్రమఙ్గారేషు ఉపగూహేత్ । నాత్ర
ఆఘారసమిధోః ప్రహారః అపోహోవా, తయోరపరిధి
త్వాత్ అశమ్యాత్వాచ్చ । దక్షిణహస్తేన ప్రధానద

ఇతరస్యాం మధ్యం ఆజ్యస్థాల్యాం మూలమ్ ఇత్యుదగపవర్గం క్రమేణ
అక్త్వా, అపివా దర్వ్యామగ్రమితరస్యాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాంమూ
లమితి ద్విస్త్రిర్వా అక్త్వా, తేష్వేకందర్భంప్రజ్ఞాతంనిధాయ దక్షిణో
త్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం దర్భాన్ దర్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య, సవ్యంనిరస్య,
తిర్యఞ్చంహస్తం ధారయన్ అగ్రముద్ధృత్య, అగ్నౌప్రహృత్య, పునరు
ద్ధృత్య, మధ్య మంప్రహృత్య, అవశిష్టముద్ధృత్య మూలంప్రహృత్య, ని
హితందర్భమాదాయ ప్రహృత్య, తూష్ణీం తర్జన్యా త్రిరగ్నిం నిర్దిశ్య,
అగ్నిమభిమన్త్ర్య, దక్షిణహస్తేన భూమిం స్పృష్ట్వా మధ్యమం పరిధి
మగ్నౌ ప్రహృత్య, అన్యౌపరిధీహస్తాభ్యామాదాయ యుగపదగ్నౌప్ర
హరన్ ఉత్తరార్ధస్యాగ్రమఙ్గారేషు ఉపగూహేత్ । నాత్ర ఆఘారసమి
ధోఃప్రహారః అపోహోవా, తయోరపరిధిత్వాత్ అశమ్యాత్వాచ్చ ।

ర్వీం వామహస్తేన ఇతరదర్వీంచ ఆదాయ, దర్వీభ్యా
మాజ్యంగృహీత్వా, దర్వ్యాముపదర్వ్యగ్రం ప్రక్షిప్య.
దర్వ్యా తూష్ణీం సంస్రావహోమం జుహుయాత్ ।
వ్రతాదిష్వాజ్యాభ్యక్తాన్ పరిధీన్ ప్రహృత్య దర్వ్యైక
యా సంస్రావహోమం జుహుయాత్ । ఆజ్యహో
మేషు సౌవిష్టకృతహోమానన్తరం శమ్యా అపోహ్య
ప్రాయశ్చిత్తాహుతీ ర్జుహుయాత్ । అథ ఉపదర్వీం ని
ధాయ వ్యాహృతీర్హుత్వా అనాజ్ఞాతత్రయం త్వం
నో, సత్వంనో వ్యాహృతీ ర్వ్యస్తాస్సమస్తాశ్చ హుత్వా
శ్రీవిష్ణవే స్వాహేతి పూర్ణాహుతింహుత్వా, పూర్వ
వదగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । అన్వవమంస్థాః ప్రాసావీః ఇతి భే
దః । వ్యాహృతయో ఽనాజ్ఞాతత్రయంచ త్వంనో, స
త్వంనో, ప్రాణాయామశ్చేత్యేతావదేవ గార్హ్యకర్మ
సు సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ । అథ ప్రణీతాపాత్రం స్వ
స్య పురస్తాన్న్యస్య, తస్మిన్ పాత్రాన్తరేణ జలం సం

దక్షిణహస్తేన ప్రధానదర్వీం వామహస్తేన ఇతరదర్వీంచ ఆదాయ,
దర్వీభ్యామాజ్యం గృహీత్వా, దర్వ్యాముప దర్వ్యగ్రం నిక్షిప్య, ద
ర్వ్యా తూష్ణీం సంస్రావహోమం జుహుయాత్ । వ్రతాదిష్వాజ్యా
భ్యక్తాన్ పరిధీన్ ప్రహృత్య, దర్వ్యైకయాసంస్రావహోమం జుహు
యాత్ । ఆజ్యహోమేషు సౌవిష్టకృత హోమానన్తరం శమ్యా అ
పోహ్య ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్ । అథ ఉపదర్వీం నిధా
య వ్యాహృతీర్హుత్వా, అనాజ్ఞాతత్రయం త్వంనో, సత్వంనో వ్యాహృ
తీర్వ్యస్తాస్సమస్తాశ్చహుత్వా, శ్రీవిష్ణవే స్వాహేతి పూర్ణాహుతింహు
త్వా, పూర్వవదగ్నిం పరిషిఞ్చేత్ । అన్వవమంస్థాః ప్రాసావీరితి భేదః । వ్యా
హృతయోఽనాజ్ఞాతత్రయంచత్వంనో, సత్వంనో, ప్రాణాయామశ్చేత్యే
తావదేవ గార్హ్యకర్మసుసర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ । అథప్రణీతాపాత్రం స్వ

ప్రాశ్య, తజ్జలం ప్రాగాది ప్రదక్షిణం ప్రతిదిశం దక్షిణ
హస్తేన కించిద్బహిర్నిరస్య, ఊర్ధ్వం చోత్క్షిప్య, భూ
మౌ కించిజ్జలం నినీయ, తేనాత్మానం ప్రోక్ష్య, దక్షిణతో
నిషాదితం బ్రాహ్మణం పూజయేత్ । జయాశ్చిత్తం చేతి
త్రయోదశ, అభ్యాతానాగ్నిర్భూతానామ్ ఇతి సానుష
ఙ్గా అష్టాదశ, రాష్ట్రభృతః ఋతాషాట్ ఇతి సానుషఙ్గాః
ద్వావింశతిః, ప్రాజాపత్యా ప్రజాపతే నత్వదేతానీతి
ఋక్, వ్యాహృతయో విహృతాః, భూస్స్వాహా భువ
స్స్వాహా సువస్స్వాహా ఇతి తిస్రః, సౌవిష్టకృతీయదస్యైక

స్య పురస్తాన్న్యస్య, తస్మిన్ పాత్రాన్తరేణ జలం సంప్రావ్య, తజ్జలం
ప్రాగాది ప్రదక్షిణం ప్రతిదిశం దక్షిణహస్తేన కించిద్బహిర్నిరస్య, ఊ
ర్ధ్వం చోత్క్షిప్య, భూమౌ కించిజ్జలం నినీయ, తేనాత్మానం ప్రోక్ష్య,
దక్షిణతోనిషాదితం బ్రాహ్మణం సంపూజయేత్ .) అత్ర “జుహ్వాపరిషే
ననక్తిలేపయోః ప్రస్తరవత్తూష్ణీం దర్వ్యా మన్త్రక్రమ్” ఇత్యాది ద్రష్ట
వ్యమ్ । కించ అత్ర జుహ్వాముపభృతోగ్రమవధాయ, శమ్యాఅపోహ్య,
పరిధీన్ప్రహృత్య, భూర్భువస్సువరితి సర్వప్రాయశ్చిత్తాని, త్వన్నో, సత్వ
న్నో, ఇతి సర్వత్రానాజ్ఞాతమితి తిస్రః, పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థా ఇ
త్యాదిభిరుక్తార్థజాతమేవసంగృహీతమ్ । ప్రణీతేతి - అత్రశ్రౌతవత్ప్రణీతావి
ముఞ్చతి, తూష్ణీం కృతకార్యాణామాసాంప్రణీత్యనపేక్షత్వాత్ । “ప్ర
ణీతాభ్యో దిశోభ్యున్నీయ” ఇతిబోధాయనవచనాదాచారాచ్చేతి వ్యా
ఖ్యాతమ్ । నాత్ర బ్రహ్మోద్వాసనం బ్రాహ్మణోద్వాసనమ్, బ్రాహ్మణాశ్చ
యథాశక్తిదానమానాదినా సతర్పణో గచ్ఛేదితి వ్యాఖ్యానాత్ .

(జయాశ్చిత్తంచేతి త్రయోదశ, అభ్యాతానాః అగ్నిర్భూతా
నామితి సానుషఙ్గా అష్టాదశ, రాష్ట్రభృతః ఋతాషాట్ ఇతి సానుషఙ్గాః
ద్వావింశతిః, ప్రాజాపత్యా ప్రజాపతే నత్వదేతాని ఇతి ఋక్, వ్యా
హృతయో విహృతాః, భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఇతి

గ్మణఇతిఋక్ । ఏవం అష్టపఞ్చాశదాహుతీర్జుహుయాత్ ।
సర్వత్ర హోమేషు చతురఙ్గులధారాం మాషస్థూలా
మాజ్యాహుతిం జుహుయాత్ । యత్ర క్వచేత్యాజ్య
భాగాన్తం పురస్తాత్తన్త్రమ్, జయాది పరిషేచనాన్తముప
రిష్టాత్తన్త్రమ్ । తయోర్మధ్యే హూయమానాః ప్రధా
నహోమాః । అతన్త్రకేపి కర్మణి ఉల్లేఖనావోక్షణ పరి
స్తరణ దర్వ్యాజ్యసంస్కారాః కార్యాః ॥ * ॥ "యతోఽప
దిశ్యతేకర్మ కర్తురఙ్గం నతూచ్యతే । దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః
కర్మణాం పారగఃకరః ॥" ఇతి కాత్యాయనః

ఇతి గృహ్యరత్నే ద్వితీయఃఖణ్డః

(స్రః, సౌవిష్టకృతీ యదస్యకర్మణ ఇతి ఋక్ । ఏవమష్టపఞ్చాశదాహు
తీర్జుహుయాత్ । సర్వత్ర హోమేషు చతురఙ్గులధారాం మాషస్థూ
లామాజ్యాహుతిం జుహుయాత్ । యత్ర క్వచేత్యాజ్యభాగాన్తం పుర
స్తాత్తన్త్రమ్, జయాది పరిషేచనాన్తముపరిష్టాత్తన్త్రమ్, తయోర్మధ్యే
హూయమానాః ప్రధానహోమాః । అతన్త్రకేపి కర్మణి ఉల్లేఖనా
వోక్షణ పరిస్తరణ దర్వ్యాజ్యసంస్కారాఃకార్యాః ॥ * ॥ "యతోఽప
దిశ్యతేకర్మ కర్తురఙ్గం నతూచ్యతే । దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయః కర్మణాం
పారగఃకరః" ఇతి కాత్యాయనః) జయానభ్యాతానానితిసూత్రవ్యాఖ్యా
నార్థసంగ్రహే "జయాశ్చిత్తంచేతి త్రయోదశ" ఇత్యాది । అస్మిన్ప్ర
శ్నే యత్రయత్ర జయాద్యుచ్యతే తత్ర తత్ర అష్టపఞ్చాశదాహుతీ
ర్జుహుయాదిత్యర్థః । చతురఙ్గులేతి । "ఆహుతిప్రమాణం చతురఙ్గు
లమ్" ఇతి బోధాయనః । అతన్త్రక ఇతి । యేనజుహోతీతి సామా
న్యేనోక్తే రతన్త్రకేపి కర్మణి అగ్నిహోత్రికేచ విధౌ హోమార్థ
పాత్ర సంస్కారాః కర్తవ్యా ఇత్యర్థః.

ఇతి కణ్ఠభూషణే ద్వితీయఃఖణ్డః.

—* అథ అఙ్కురార్పణమ్ *—

॥ * ॥ " వైదికైఃకర్మభిఃపుణ్యైర్నిషేకాదిర్ద్విజన్మనామ్।
కార్యశ్శరీరసంస్కారః పావనఃప్రేత్యచేహచ ॥ " ఇతి
నిషేకాదీనాం శరీర సంస్కారపరత్వస్మరణాత్ యదర్థం
కర్మ క్రియతే తత్క్రియాఫలస్య తద్గామిత్వాత్ కరిష్యామీ
తి బ్రూయాత్ । క్రియాఫల స్యాత్మగామిత్వే కరిష్య ఇ
తి సఙ్కల్పయేత్ । చోదనానుసారేణవా పరస్మైపదాత్మనే
పదే భవతః । యథా - పుత్రస్యనామదధాతి, బ్రాహ్మణ

—* అథ అఙ్కురార్పణమ్ *—

జాతకర్మాదీనాం శరీరసంస్కారపరత్వేమనువచనముదాహరన్ స
ఙ్కల్పవివేకమాహ (॥ * ॥ " వైదికైఃకర్మభిఃపుణ్యైర్నిషేకాదిర్ద్విజన్మ
నామ్। కార్యశ్శరీరసంస్కారఃపావనఃప్రేత్యచేహచ ॥ " ఇతి నిషేకాదీనాం
శరీరసంస్కారపరత్వస్మరణాత్ యదర్థంకర్మక్రియతే తత్క్రియాఫలస్య త
ద్గామిత్వాత్ కరిష్యామీతి బ్రూయాత్ । క్రియాఫలస్య ఆత్మగామిత్వే
కరిష్యఇతి సఙ్కల్పయేత్ । చోదనానుసారేణవా పరస్మైపదాత్మనేపదేభ
వతః।యథా - పుత్రస్యనామదధాతి, బ్రాహ్మణముపనయీత, ఇతి) యదర్థం
కర్మేత్యాది సూత్రార్థో ఽగ్నిమిన్ధేత్యత్ర ॥ * ॥ " కర్మస్మార్తం వివాహా
గ్నౌకుర్వీతప్రత్యహంగృహీ ॥ " ఇత్యాత్మనేపదశ్రవణాదిత్యాదినావ్యా
ఖ్యాతః। ఉపనయనస్య కుమారసంస్కారత్వేన తత్ఫలస్య తద్గామిత్వేప్యష్ట
వర్షంబ్రాహ్మణముపనయీతేతి చోదనయా ఉపనేష్య ఇత్యాత్మనేపదమేవ
బ్రూయాత్। నాత్రోపనయనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి । నహి యజేతేతి
చోదితే యాగం కరిష్యామీతి కశ్చిదపి సఙ్కల్పయేత్, కింతు యక్ష్యఇతి।
తథా నామదధాతీతి పరస్మైపదశ్రవణాత్ నామధాస్యావ ఇతి సఙ్కల్పః।
" పితా మాతాచ దధతుః " ఇతి శ్రుతేః। ఏవమన్యత్రాపి బోద్ధవ్యమ్ .

ముపనయీత, ఇతి । సర్వత్ర కర్మాదౌ సుస్నాతః ప్రయతో
ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో బద్ధశిఖస్సోత్తరీయః పాదౌ ప్రక్షాళ్య,
ద్విరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖో దర్భేష్వాసీనః పవిత్రపాణిః
బ్రాహ్మణై రనుజ్ఞాతస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య మహాసఙ్క-
ల్పముక్త్వా, కర్తవ్యంకర్మ సఙ్కల్పయేత్, ఏతత్కర్మ కరి
ష్యామీతి । గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గమఙ్కురార్ప

(సర్వత్ర కర్మాదౌ సుస్నాతః ప్రయతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రోత్తరీ
యో బద్ధశిఖః పాదౌ ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖో దర్భేష్వాసీ
నః పవిత్రపాణిర్బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాత స్త్రిః ప్రాణానాయమ్య మహాస
ఙ్కల్ప ముక్త్వా, కర్తవ్యం కర్మ సఙ్కల్పయేత్, ఏతత్కర్మ కరిష్యామీ
తి) ॥ * ॥ “ స్నాతోఽధికారీ భవతి దైవే పిత్ర్యేచ కర్మణి । యాగో
దానం జపో హోమస్స్వాధ్యాయః పితృతర్పణమ్ ॥ భస్మీభవతి తత్సర్వ
మూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ । ఖణ్డవస్త్రావృతస్యైవ వస్త్రార్ధప్రా
వృతస్యచ ॥ సహోపవీతినా భావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోఽనుపవీతీచ
యత్కరోతి నతత్కృతమ్ ॥ యాః క్రియాః కురుతే మోహాదనాచమ్యైవ
నాస్తికః । సర్వాస్తానిష్ఫలాః ప్రోక్తాః కృతంచేదకృతం భవేత్ ॥ అకృ
త్వా పాదయోశ్శౌచమాచాన్తోప్యశుచిర్భవేత్ । ఉపవీతంశిఖాబద్ధమూ
ర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ ॥ అపవిత్రకృతంకర్మ విప్రస్య విఫలంభవేత్ ।
బ్రాహ్మణానాం వినావాక్యైః క్రియాస్స్యుర్నిష్ఫలాస్తతః ॥ కర్తవ్యా
బ్రాహ్మణానుజ్ఞా కర్మణాం పరిపూర్తయే । దేవార్చనే జపే హోమే
స్వాధ్యాయే శ్రాద్ధకర్మణి ॥ స్నానే దానే తథా ధ్యానే ప్రాణాయా
మాస్త్రయస్త్రయః । సదర్భహస్తో జానూర్ధ్వా దక్షిణే దక్షిణోత్తరా ॥ కృ
త్వాజానుని కర్తవ్యమేతత్కర్మ కరోతియత్ । స్వమానసేనస్మరణంయ
త్తత్సంకల్పఈరితః ॥ ” ఇత్యాది స్మృతివచనజాతమిహభావ్యమ్.

(అన్య గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణకర్మ కరి
ష్యామి, ఇతి సఙ్కల్ప్య, శుచౌ దేశే గోమయేనోపలిప్తేతైజసేమృణ్మ

ణాకర్మ కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, శుచౌ దేశే గోమయేనోప
లిప్తే తైజసీర్మృణ్మయీర్వా పఞ్చపాలికాః సంభృత్య, మ
ధ్యే చతుర్దిక్షుచ మధ్యాది ప్రదక్షిణక్రమాన్నిధాయ,
తాసాం మూలే దూర్వాశ్వత్థబిల్వశిరీషాణి బధ్వా, శ్వే
తసూత్రేణ వేష్టయిత్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిరాపూర్య, పు
ణ్యాహం వాచయిత్వా, తాభిరద్భిఃపఞ్చపాలికాః కూర్చేన
వ్యాహృతిభిః ప్రోక్ష్య। మధ్యమాయాం పాలికాయాం
ఓం భూః బ్రహ్మాణమావాహయామి ఓం భువః ప్రజాప
తిమావాహయామి ఓం సువః చతుర్ముఖమావాహయా
మి ఓం భూర్భువస్సువః హిరణ్యగర్భమావాహయా
మి ఇతి బ్రహ్మాణమావాహ్య, ఏతాభిరేవ వ్యాహృతిభిః
ప్రాచ్యామిన్ద్రం వజ్రిణం శతక్రతుం శచీపతిమ్, ఏతా

యీర్వా పఞ్చపాలికాస్సంభృత్య, మధ్యే చతుర్దిక్షుచ మధ్యాదిప్రద
క్షిణక్రమాన్నిధాయ, తాసాం మూలే దూర్వాశ్వత్థబిల్వశిరీషాణి బధ్వా,
శ్వేతసూత్రేణ వేష్టయిత్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిరాపూర్య, పుణ్యాహం వా
చయిత్వా, తాభిరద్భిః పఞ్చ పాలికాః కూర్చేన వ్యాహృతిభిః ప్రోక్ష్య)
గోత్రస్య శర్మణఇతి పదశబ్దవదుత్తరపదగ్రహణమ్, తచ్చ సామాన్యవచన
గ్రహణమ్। తేన వత్సగోత్రస్య విష్ణుశర్మణ ఇతి సర్వత్ర విశేషణీయమ్। ఆప
స్తమ్బేన అఙ్కురార్పణప్రతిసరబన్ధనానుక్తేః ॥ * ॥ బోధాయనమతంకృ
త్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ । ఇతి కాత్యాయనవచనాచ్చ, బోధాయ
నవచనోక్తక్రమపవాత్ర సంగృహీతః । అథాతోఽఙ్కురార్పణవిధిమిత్యు
పక్రమ్యతత్ప్రకారఉక్తః.

(మధ్యమాయాం పాలికాయాం ఓం భూః బ్రహ్మాణమావాహయా
మి ఓం భువః ప్రజాపతిమావాహయామి ఓం సువః చతుర్ముఖమావాహ
యామి ఓం భూర్భువస్సువః హిరణ్యగర్భమావాహయామి ఇతిబ్రహ్మా
ణమావాహ్య, ఏతాభిరేవ వ్యాహృతిభిః ప్రాచ్యామిన్ద్రం వజ్రిణం శతక్ర

భిరేవ దక్షిణస్యాం యమం వైవస్వతం పితృపతిం ధర్మ
రాజమ్, ఏతాభిరేవపశ్చిమాయాం వరుణం ప్రచేతసం సు
రూపిణమ్ అపామ్పతిమ్, ఏతాభిరేవ ఉత్తరస్యాం సోమమ్
ఇన్దుం నిశాకరమ్ ఓషధీశమావాహయేత్ । ఏవం బోధా
యనోక్తక్రమాత్, బ్రహ్మాదీనాం తత్తన్నామభిః ఆసనా
ర్ఘ్య పాద్యాచమనాని దత్వా, ఆపోహిష్ఠామయోభువ
ఇతి తిసృభిః హిరణ్యవర్ణా ఇతి చతసృభిః పవమానస్సువర్జ
న ఇత్యనువాకేనచ, బ్రహ్మాదిభ్యః క్రమాత్పూర్వాగ్రేణ
స్నానం దత్వా, పాద్యాచమన వస్త్రోపవీతాచమన గన్ధపు
ష్పాలఙ్కారాదీని సమర్ప్య, నైవేద్యం నివేద్య, ఆచమనం
తామ్బూలంచప్రదాయ, ఉత్థాయ ॥ * ॥ దిశాంపతీన్న
మస్యామి సర్వకామఫలప్రదాన్ । కుర్వన్తుసఫలంకర్మ
కుర్వన్తుసతతం శుభమ్ ॥ ఇతి బ్రహ్మాదీనుపస్థాయ, వ్రీహి
యవ మాష తిల ముద్గ సర్షపాన్మిశ్రీకృత్య, క్షీరేణప్ర
క్షాళ్య, అనుజ్ఞాప్య, బ్రహ్మజజ్ఞానం పితావిరాజామ్ ఇతి

తుం శచీపతిమ్, ఏతాభిరేవ దక్షిణస్యాం యమం వైవస్వతం పితృపతిం
ధర్మరాజమ్, ఏతాభిరెవ పశ్చిమస్యాం వరుణం ప్రచేతసం సురూపిణమ్
అపామ్పతిమ్, ఏతాభిరేవ ఉత్తరస్యాం సోమమ్ ఇన్దుం నిశాకరమ్ ఓషధీ
శమావాహయెత్ । ఏవం బోధాయనోక్తక్రమాత్ బ్రహ్మాదీనాం తత్తన్నా
మభిరాసనార్ఘ్యపాద్యాచమనానిదత్వా, ఆపోహిష్ఠామయోభువఇతి తిసృ
భిః, హిరణ్యవర్ణాఇతి చతసృభిః, పవమానస్సువర్జన ఇత్యేతేనానువాకే
నచ, బ్రహ్మాదిభ్యః క్రమాత్పూర్వాగ్రేణ స్నానం దత్వా, పాద్యాచమ
న వస్త్రోపవీతాచమన గన్ధపుష్పాలఙ్కారాదీని సమర్ప్య, నైవేద్యం నివేద్య
అచమనం తామ్బూలంచ ప్రదాయ, ఉత్థాయ, ॥ * ॥ దిశాంపతీన్నమ
స్యామి సర్వకామఫలప్రదాన్ । కుర్వన్తు సఫలం కర్మకుర్వన్తు సతతం
శుభమ్ ॥ ఇతి బ్రహ్మాదీనుపస్థాయ, వ్రీహి యవ మాషతిలముద్గసర్షపాన్

ద్వాభ్యాం మధ్యమాయాం పాలికాయాం, యతఇన్ద్ర-స్వ స్తిదా - ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రాచ్యాం, యోఽస్య కౌష్ఠ్యజగతః - యమగ్నాయభక్ష్యశ్రవః - ఇతిద్వాభ్యాందక్షిణస్యాం, ఇమం మేవరుణ - తత్వాయామి - ఇతి ద్వాభ్యాంపశ్చిమాయామ్, సోమో ధేనుం - ఆప్యాయస్వ - ఇత్యుత్తరస్యాంపాలికాయా ముప్త్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిః పాలికోపరిప్రచ్ఛాద్య, పఞ్చగ వ్యేన సిక్త్వా, వ్రణవేన పిధాయ, సురక్షితం క్వచిద్దేశే ప్ర తిష్ఠాప్య, పఞ్చమాహే సప్తమాహే వా బ్రహ్మాదిభ్యోఽర్ఘ్యా దికం దత్వా, బ్రహ్మాదీనుద్వాసయేత్ ॥ * ॥ "వాస్తుకర్మ ణిచూడాయాం తథోపనయనేదివా । అఙ్కురార్పణమన్య త్ర రాత్రౌకుర్యాచ్ఛుభంభవేత్ ॥ గర్భిణీగర్భసంస్కారం జాతకర్మచనామచ । హిత్వాఙ్కురార్పణం కుర్యాదన్య త్ర శుభకర్మసు ॥" ఇత్యాత్రేయః.

ఇతి గృహ్యరత్నే తృతీయఖణ్డః

మిశ్రీకృత్య, క్షీరేణ ప్రక్షాళ్య, అనుజ్ఞాప్య, బ్రహ్మజిజ్ఞానం - పితావి రాజామ్ - ఇతి ద్వాభ్యాం మధ్యమాయాం పాలికాయామ్, యతఇన్ద్ర - స్వస్తిదా - ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రాచ్యామ్, యోఽస్య కౌష్ఠ్యజగతః - య మగ్నాయభక్ష్యశ్రవః - ఇతిద్వాభ్యాం దక్షిణస్యామ్, ఇమం మేవరుణ - త త్వాయామి - ఇతి ద్వాభ్యాం పశ్చిమాయామ్, సోమో ధేనుమ్ - ఆప్యాయ స్వ - ఇతి ఉత్తరస్యాం పాలికాయాముప్త్వా, శుద్ధాభిర్మృద్భిః పాలి కోపరి ప్రచ్ఛాద్య, పఞ్చగవ్యేన సిక్త్వా, వ్రణవేనపిధాయ, సురక్షితం క్వ చిద్దేశే ప్రతిష్ఠాప్య, పఞ్చమాహే సప్తమాహేవా బ్రహ్మాదిభ్యోఽర్ఘ్యా దికం దత్వా, బ్రహ్మాదీనుద్వాసయేత్ ॥ * ॥ "వాస్తుకర్మణి చూడా యాం తథోపనయనేదివా । అఙ్కురార్పణమన్యత్ర రాత్రౌకుర్యాచ్ఛు భం భవేత్ ॥ గర్భిణీగర్భసంస్కారం జాతకర్మచనామచ । హిత్వా ఙ్కురార్పణం కుర్యాదన్యత్ర శుభకర్మసు ॥" ఇత్యాత్రేయః) స్పష్టోర్థః।

—* అథప్రతిసరబన్ధః *—

గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం ప్రతిసరబన్ధ కర్మకరిష్యా
మీతి సఙ్కల్ప్య, తణ్డులపూర్ణ తైజసపాత్రోపరి హరిద్రా
గన్ధానులిప్తం నవగుణితం శ్వేతం కార్పాససూత్రం తా
మ్బూలఞ్చ నిధాయ ॥ * ॥ " ఊర్ధ్వాగ్రం నిక్షిపేత్కూ
ర్చం గలన్త్యాం కలశేషుచ । తతస్సంప్రోక్షణం కుర్యాత్

అత్ర యాజాతా ఓషధయ - ఇత్యనువాకజపో నోక్తః, బోధాయనేన
అనుక్తత్వాత్ । అకరణే నప్రత్యవాయః । కేచిత్తదనువాకజపం కుర్వ
న్తి, తచ్చిన్త్యమ్ । అత్ర బీజావాపానన్తరం బోధాయనేన విశేష ఉ
క్తః । " శుద్ధాభిస్సికతాభిః ప్రచ్ఛాదయేత్ । పఞ్చగవ్యేన యథాక్రమం
సేచయేత్ । ప్రణవేనైవాసామ్ అపిధానం కృత్వా యావత్కర్మసమా
ప్తిః, తావత్సురక్షితం గోపాయ్య " ఇతి । " సమాప్తే కర్మణి దేవతా
యథాక్రమముద్వాసయేత్ " ఇతి స్మరణాత్, కథం పఞ్చమాహే సప్త
మాహే వేతిచేత్ మైవమ్, ఉత్సవాత్పూర్వం సప్తమపఞ్చమాహాదిషు
అఙ్కురార్పణస్య విహితత్వాత్ । అత స్సద్యోఽఙ్కురార్పణే యావద
ఙ్కురాః కన్దళితాభవన్తి, తావత్తత్సురక్ష్య, బ్రహ్మాద్యుద్వాసనం కార్య
మితి నవిరోధః । ఏవంహి శిష్టా ఆచరన్తి .

ఇతి హారీతకుల తిలకస్య సరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్యకృతౌ గృ
హ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే ప్రథమస్సపటలః.

—* అథప్రతిసరబన్ధః *—

(అస్య గోత్రస్యశర్మణః కర్మాఙ్గం ప్రతిసరబన్ధకర్మ కరిష్యా
మీతి సంకల్ప్య, తణ్డులపూర్ణతైజసపాత్రోపరి హరిద్రా గన్ధానులిప్తం న
వగుణితం శ్వేతంకార్పాససూత్రం తామ్బూలంచ నిధాయ ॥ * ॥ " ఊ
ర్ధ్వాగ్రం నిక్షిపేత్కూర్చం గలన్త్యాం కలశేషుచ । తతస్సంప్రోక్షణం కు

త్తదగ్రేణ ద్విజోత్తమః ॥" ఇతి భరద్వాజ వచనాత్,
వ్యాహృతిభిర్దర్భేషు స్థాపితే జలపూర్ణే కలశ్యాదౌ
పూర్వాగ్రం కూర్చం నిక్షిప్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య,
బ్రాహ్మణహస్తేషు దర్భాన్దత్వా, దక్షిణహస్తేన తత్పా
త్రముఖం స్పృశన్, దధిక్రావ్ణ్ణః - ఆపోహిష్ఠా - హిరణ్య
వర్ణాః - పవమానస్సువర్జనః - విష్ణోర్నుకం - కృణుష్వ
పాజః - మహీగ్‍ం ఇన్ద్రః - సజోషా ఇన్ద్ర - త్రాతారమి
న్ద్రమ్, ఇత్యేతాన్మన్త్రాన్ హిరణ్యవర్ణాగ్‍ం హరిణీమితి
శ్రీసూక్తంచ చతుర్దిక్ష్వాసనేషు నిషణ్ణైర్బ్రాహ్మణైస్స

ర్వ్యాత్తదగ్రేణ ద్విజోత్తమః ॥" ఇతి భరద్వాజవచనాత్, వ్యాహృతిభి
ర్దర్భేషు స్థాపితే జలపూర్ణే కలశ్యాదౌ ఊర్ధ్వాగ్రం కూర్చం నిక్షిప్య, గ
న్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, బ్రాహ్మణహస్తేషు దర్భాన్దత్వా, దక్షిణహస్తేన త
త్పాత్రముఖం స్పృశన్, దధిక్రావ్ణ్ణః, ఆపోహిష్ఠా, హిరణ్యవర్ణాః,
పవమానస్సువర్జనః, విష్ణోర్నుకం, కృణుష్వపాజః, మహీగ్‍ంఇన్ద్రః, స
జోషాఇన్ద్ర, త్రాతారమిన్ద్రమ్, ఇత్యేతాన్మన్త్రాన్ హిరణ్యవర్ణాగ్‍ం
హరిణీమితి శ్రీసూక్తంచ చతుర్దిక్ష్వాసనేషు నిషణ్ణైః బ్రాహ్మణైస్సహ జ
పిత్వా,) యద్యప్యత్ర బోధాయనేనోక్తప్రతిసరబన్ధస్సఙ్గృహీతః తథా
పి తత్ర విశేషదర్శనార్థం గృహ్యాన్తరాద్యుపన్యాసః । అఖణ్డాదర్శే ।
॥ * ॥ "ప్రదోషేసమతిక్రాన్తే దివావానక్తమేవవా । కల్యాణసమయాం
త్పూర్వం సులగ్నే సుగ్రహేక్షితే ॥ స్థూలముక్తాఫలైశ్శ్వేతమాలావస్త్రై
రలఙ్కృతమ్ । భుక్తం ప్రాఙ్ముఖమాసీనం బధ్నీయాద్దక్షిణే కరే ॥ దశని
ష్కత్రిభాగేన కాఞ్చనేన కృతేనవా । కార్పాసకేన సూత్రేణ త్రివృతా
త్రిగుణేనవా ॥" బోధాయనేన ప్రదోషాన్తే ప్రతిసరమారభే తేత్యారభ్య
మన్త్రభేద ఉక్తః । తేచమన్త్రాబహవః । అస్మాభిస్తు తేషుమన్త్రేషు శిష్టా
చారానుసారేణ మన్త్రా ఉక్తాః, దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యాదయః.

హ జపిత్వా, దర్త్రా దర్భానాదాయ, సహకూర్చా
గ్రేణ వ్యాహృతిభిః ప్రతిసరం ప్రోక్ష్య, కౌతుక మూలం
వామహస్తేనగృహీత్వా, దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం
త్రియమ్బకం యజామహే ఇతి మన్త్రేణ భస్మ హరిద్రాచూ
ర్ణగౌరజస్స్వన్యతమేనసకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీమూర్ధ్వము
న్మృజ్య, కౌతుకమాదాయ వాసుకిం ధ్యాత్వా, అగ్నిరా
యుష్మానితి పఞ్చభిస్తణ్డులపూర్ణం దక్షిణహస్తం గృహీ
త్వా, బృహత్సామ - ఇతి బద్ధ్వా, యోబ్రహ్మబ్రహ్మణ
ఇతి ఘృతసూక్తేన రక్షాం కుర్యాత్ ॥ * ॥ “ ఆధానేచ
వివాహేచ దమ్పత్యోరుభయోరపి । తత్పుంసవనసీమన్తే

(పర్త్రా దర్భానాదాయ, సహకూర్చాగ్రేణవ్యాహృతిభిఃప్రతిసరం
ప్రోక్ష్య, కౌతుకమూలం వామహస్తేన గృహీత్వా , దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠా
నామికాభ్యాం త్రియమ్బకం యజామహే - ఇతి మన్త్రేణ భస్మహరిద్రా
చూర్ణగోరజస్సు అన్యతమేన సకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీమూర్ధ్వమున్మృజ్య,
కౌతుకమాదాయ వాసుకిం ధ్యాత్వా, అగ్నిరాయుష్మాన్ — ఇతి పఞ్చ
భిస్తణ్డులపూర్ణం దక్షిణహస్తం గృహీత్వా, బృహత్సామ, ఇతి బద్ధ్వా,
యోబ్రహ్మబ్రహ్మణఇతిఘృతసూక్తేనరక్షాంకుర్యాత్) — బోధాయనః
“ ప్రతిసరసూత్రమాదాయ వాసుకిం ధ్యాత్వా, త్ర్యమ్బకమన్త్రేణ
భస్మనా సంమృజ్య అగ్నిరాయుష్మానితి పఞ్చభిర్దక్షిణహస్తం గృహీత్వా
బృహత్సామేతి బధ్నాతి స్త్రీణాం వామహస్తం భస్మనా ఘృతసూక్తేన
యోబ్రహ్మబ్రహ్మణఇతి రక్షాంకుర్యాత్ ” ఇతి । అత్ర స్మృతిసంగ్ర
హే — “ ॥ * ॥ భస్మనావా నిశాచూర్ణైర్గోధూళ్యావా విశేషతః ।
త్రైయమ్బకేనమన్త్రేణ కౌతుకం త్రిఃప్రమార్జయేత్ ॥ ” తణ్డులపూర్ణం
హస్తమిత్యాచారాద్బోధ్యమ్.

(॥ * ॥ “ ఆధానేచ వివాహేచ దమ్పత్యోరుభయోరపి । త
త్పుంసవన సీమన్తే స్త్రియాఃపవతు కౌతుకమ్ ॥ ” ఇతి వచనాత్, వివాహ

స్త్రియా పవతు కౌతుకమ్ ॥" ఇతి వచనాద్వివాహే ధా
నయోర్విశ్వేత్త్రాతఇతి పుంసో దక్షిణహస్తే, బృహత్సామే
తి స్త్రియా వామహస్తే సూత్రం బధ్నీయాత్ ॥ * ॥ "ని
వృత్తే త్వథ కల్యాణే నరో నద్ధం చ కౌతుకమ్। ప్రాప్తే ని
శాముఖే తస్మిన్ మన్త్రేణాథ తతస్త్యజేత్ ॥" ఇతి బన్ధన
మన్త్రేణైవ తత్త్యాగమాహ — అఖణ్డాదర్శే.

అథాభ్యుదయశ్రాద్ధమ్

శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేదితి విహితస్య
॥ * ॥ "పూర్వాహ్ణే దైవికం కర్మ హ్యపరాహ్ణే తు పైతృకమ్।

ధానయోః విశ్వేత్త్రాత ఇతి పుంసో దక్షిణహస్తే, బృహత్సామేతి స్త్రియా
వామహస్తే సూత్రం బధ్నీయాత్ ॥ * ॥ "నివృత్తే త్వథ కల్యాణే నరో
నద్ధం చ కౌతుకమ్। ప్రాప్తే నిశాముఖే తస్మిన్ మన్త్రేణాథ తతస్త్యజేత్ ॥"
ఇతి బన్ధనమన్త్రేణైవ తత్త్యాగమాహ — అఖణ్డాదర్శే) అత్ర బోధాయనః
"యస్య కుర్వన్ భవతి బృహత్సామేతి బధ్నాతి పుంసో దక్షిణహస్తం
స్త్రియాశ్చ వామహస్తమ్" ఇతి। అతః "అన్యత్ర బృహత్సామేత్యే
వ కౌతుకం బధ్నీయాత్" ఇతి బోధాయనేన స్త్రీపుంసయోరుభయోర
పి బృహత్సామేత్యనేనైవ కౌతుకబన్ధనముక్తమ్। గృహ్యాన్తరేషు "వి
శ్వేత్త్రాతఇతి పుంసః, బృహత్సామేతి స్త్రియాః" ఇత్యుక్తమ్ ॥ * ॥
విశ్వేత్త్రాతేత్యృచా పుంసాం బధ్నీయాద్దక్షిణే కరే। తథా వామకరే స్త్రీ
ణాం బృహత్సామేతి మన్త్రతః ॥ ఇతి వ్యవస్థా యుక్తా ॥ * ॥ "విశ్వే
త్త్రాతే బృహత్సామమన్త్రాభ్యామథ కౌతుకమ్। బధ్నీయాద్దక్షిణే పాణౌ
పుంసస్తణ్డులపూరితే। తథా వామకరే స్త్రీణాం బధ్నీయాచ్చ యథాక్ర
మమ్ ॥" ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్.

అథాభ్యుదయశ్రాద్ధమ్

("శుచీన్ మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్" ఇతి విహి

ఏకోద్దిష్టంతు మధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమ్ ॥ ఇతి వృద్ధి
శ్రాద్ధస్య ప్రాతః కాలకర్తవ్యత్వవిధానాత్, కర్మాదౌ
విహితమభ్యుదయశ్రాద్ధం ప్రాతః కుర్యాత్ । అన్తే వి
హితం శ్వః ప్రాతః । సంభవేతు తస్మిన్నేవదినే ప్రా
తరభ్యుదయం అన్నేన ఆమేనవా హిరణ్యేనవా కుర్యాత్ ॥
అగ్న్యాధానాదికేస్తు వృద్ధిశ్రాద్ధమపరాహ్ణే కుర్యాత్ ।
॥ * ॥ మాతుః శ్రాద్ధంతు పూర్వం స్యాత్పితౄణాంతదన
న్తరమ్ । తతో మాతామహానాంచ వృద్ధౌ శ్రాద్ధత్రయం
స్మృతమ్ ॥ ప్రాణానాయమ్య, గోత్రస్య శర్మణః కర్మా

తస్య ॥ * ॥ "పూర్వాహ్ణే దైవికం కర్మ అపరాహ్ణేతు పైతృకమ్ ।
ఏకోద్దిష్టంతు మధ్యాహ్నే ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమ్ ॥" ఇతి వృద్ధిశ్రా
ద్ధస్య ప్రాతః కాలకర్తవ్యత్వవిధానాత్ కర్మాదౌ విహితమభ్యుదయ
శ్రాద్ధం ప్రాతః కుర్యాత్ । అన్తే విహితం శ్వః ప్రాతః । సంభవేతు త
స్మిన్నేవ దినే ప్రాతరభ్యుదయమన్నేనామేన హిరణ్యేనవా కుర్యాత్ ॥
బోధాయనాదిభిః "నామకరణ పుంసవన వివాహాదిషు బ్రాహ్మణానన్నే
న పరితోష్య, బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా, ఆశిషో వాచయిత్వా" ఇ
త్యాదిభిః కర్మాదౌ విహితం వృద్ధిశ్రాద్ధం ప్రాతః కుర్యాత్ । "యదాశిషా
స్మృతివిహితంచ వాచనం తదన్తతో భవతి వివాహాదిషు" ఇతి వచనా
దాదావవిహితం కర్మాన్తే భవతి । తత్పునరన్యేద్యుః శ్రాద్ధం శ్వః ప్రాత
రేవ కుర్యాత్ । యద్యన్యస్సవాత్పరం పూర్వాహ్ణస్సంభవతి, తదానీం
తత్రైవ కుర్యాత్ । తత్రాసంభవే శ్వః ప్రాతరేవ । ఆపదాదిషు ప్ర
స్య ఆమశ్రాద్ధవిధానాదామాదినావా కుర్యాత్ । అగ్న్యాధానాదిని
మిత్తంత్వభ్యుదయశ్రాద్ధమ్, "ఆహ్నికం చాపరాహ్ణికమ్" ఇతి వచనా
పరాహ్ణేఏవ కుర్యాత్ .

(॥ * ॥ మాతుశ్శ్రాద్ధంతు పూర్వం స్యాత్పితౄణాం తదనన్తరమ్
తతో మాతామహానాంచ వృద్ధౌ శ్రాద్ధత్రయం స్మృతమ్॥ ప్రాణానాయమ్య

ఙ్గమభ్యుదయశ్రాద్ధం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, ప్రతివ
ర్గం ద్వౌద్వౌ వసుసత్యాఖ్యౌ విశ్వేదేవౌ నిమన్త్రయేత్।
వర్గత్రయస్య ద్వౌ ద్వౌ వా విప్రౌ, మాత్రాదీనాం నవానా
మేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ, ప్రతివర్గం ద్వౌ ద్వౌ వా నిమ
న్త్రయేత్ ॥ అత్రాష్టౌ విప్రాస్సమ్పద్యన్తే, పూర్వత్ర
చతుర్వింశతిః। అత్రోపవీతీ ప్రాఙ్ముఖః ప్రదక్షిణం దక్షి
ణం జాన్వాచ్య సర్వం కుర్యాత్। సఙ్కల్పావాహనాదిషు
నాన్దీముఖశబ్దేన పితరో విశేష్యాః। ప్రాగగ్రా ఋజవో యు
గ్మా ఆమూలాద్దర్భాః, తిలార్థే యవాః కార్యాః।
పృషదాజ్యం బదరీఫలమిశ్రం ప్రాగపవర్గం దేవతీ

అస్య గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం అభ్యుదయశ్రాద్ధం కరిష్యామీతి స
ఙ్కల్ప్య ప్రతివర్గం ద్వౌద్వౌ వసుసత్యాఖ్యౌ విశ్వేదేవౌ, వర్గ
త్రయస్య ద్వౌద్వౌ విప్రౌ నిమన్త్రయేత్। మాత్రాదీనాం నవానామే
కైకస్య ద్వౌద్వౌ, ప్రతివర్గం ద్వౌద్వౌ వా, నిమన్త్రయేత్। అత్ర అ
ష్టౌ విప్రాస్సమ్పద్యన్తే, పూర్వత్ర చతుర్వింశతిః। అత్ర ఉపవీతీ ప్రా
ఙ్ముఖః ప్రదక్షిణం దక్షిణం జాన్వాచ్య సర్వం కుర్యాత్। సఙ్కల్పా
వాహనాదిషు సర్వత్ర నాన్దీముఖశబ్దేన పితరో విశేష్యాః ॥ ప్రాగగ్రా
ఋజవో యుగ్మా ఆమూలాద్దర్భాః, తిలార్థే యవాః కార్యాః। పృషదాజ్య
బదరీఫలమిశ్రం ప్రాగపవర్గం దేవతీర్థేన పిణ్డాన్దద్యాత్। ఏవమే
కైకస్య ద్వౌ ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్। అన్యత్సర్వం పార్వణవత్కుర్యా
త్ ॥ * ॥ "పుంసి నామాన్నచౌలోపస్నానపాణిగ్రహేషు చ। అగ్న్యా
ధేయే వ్రతే సోమే దశస్వభ్యుదయం స్మృతమ్ ॥" ఇతి కాత్యాయనః।
॥ * ॥ "నాన్దీముఖే వసుసత్యావష్టకాయాం కాలకాముకౌ। పురూరవార్ద్ర
వాశ్చైవ పార్వణేషు నియోజితౌ ॥" — ఆశ్వలాయనః "అథాభ్యుద
యికే యుగ్మా బ్రాహ్మణాః, ఆమూలాః ప్రాగగ్రా దర్భాః, ప్రాఙ్ముఖో
యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్। ప్రదక్షిణముపచారం యవైస్తిలార్థమేకైకస్య ద్వౌ

ర్థేన పిణ్డాన్ దద్యాత్ । ఏకైకస్య ద్వౌద్వౌ పిణ్డౌ దద్యా
త్ । అన్యత్సర్వం పార్వణవత్కుర్యాత్ ॥ * ॥ " పుం
సవనామాన్నచౌళోపస్నానపాణిగ్రహేషు చ । అగ్న్యా
ధేయే వ్రతే సోమే దశస్వభ్యుదయం స్మృతమ్ ॥ "
ఇతి కాత్యాయనః .

అథ పుణ్యాహః

" ఆద్యన్తయోస్తు కర్తవ్యం పుణ్యాహం సర్వకర్మ
ణామ్ ।" ఇతి శౌనకవచనాత్ । యథాభూతికర్మసు పు

ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్ " ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ * ॥ " ఏవం ప్రద
క్షిణావృత్కో వృద్ధౌ నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ । యజేత దధికర్కన్ధుమిశ్రాన్
పిణ్డాన్యవైః క్రియాః ॥ " ప్రదక్షిణావృత్కః - ప్రదక్షిణప్రకారః, నాన్దీము
ఖానితి పితౄణాం విశేషణమ్, తతశ్చ నాన్దీముఖాన్ పితౄనావాహయా
మి, నాన్దీముఖాః పితరః! ఇదం వోఽర్ఘ్యమితి సర్వత్ర పితరో నాన్దీముఖ
శబ్దేన విశేషణీయాః । కర్కన్ధు - బదరీఫలమ్, దధ్నా బదరీఫలైశ్చ మిశ్రి
తాన్ పిణ్డాన్ దద్యాత్ । తిలసాధ్యాః క్రియాస్సర్వా యవైః కర్త
వ్యాః । "యుగ్మాన్ దేవాన్ యథాశక్తి యుగ్మాన్ బ్రాహ్మణాః " ఇత్యా
ది వచనాద్విశ్వేదేవార్థే ద్వౌ, మాత్రాద్యర్థే ప్రత్యేకం ద్వౌద్వౌ విప్రౌ
నిమన్త్ర్య, సర్వత్ర స్వధాశబ్దే స్వాహాశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః । మా
త్రాదీనాం నవానామేకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ విప్రౌ, ప్రతివర్గం విశ్వేదే
వార్థే ద్వౌ ద్వావితి చతుర్వింశతిర్విప్రాః । ఏకైకవర్గస్య ద్వౌ ద్వౌ
వర్గత్రయస్య విశ్వేదేవార్థే ద్వావిత్యష్టౌ విప్రాః పక్షాన్తరే .

అథ పుణ్యాహః

(॥ * ॥ " ఆద్యన్తయోస్తు కర్తవ్యం పుణ్యాహం సర్వకర్మణామ్ "
ఇతి శౌనకవచనాద్యథాభూతికర్మసు పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమిత్యాదావాచ్యే
శ్చ, ఆదౌ విహితమాదౌ, తత్ర విహితం కర్మాన్తే, సర్వకర్మసు పుణ్యా
హం వాచయేత్) అత్ర హారీతః ॥ * ॥ " చతుర్భిర్బ్రాహ్మణైస్సార్ధం పు

ణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమిత్యుదాహృతేశ్చ, ఆహ విహితః మాదౌ, తత్రావిహితం కర్మాన్తే, సర్వకర్మసు పుణ్యాహంవాచయేత్ । శుచౌదేశే ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తత్రోదపాత్రం నిధాయ, వ్యాహృతిభిరద్భిరాపూర్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, ప్రాణానాయమ్య, గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం పుణ్యాహం వాచయిష్యే ఇతి సఙ్కల్ప్య, బ్రాహ్మణానన్నేనామేనవా పరితోష్య తైస్త్రిభిర్దర్భహస్తైః పుణ్యాహం వాచయేత్ । అత్ర బ్రాహ్మణాః ప్రాఙ్ముఖాస్తిష్ఠేయుః । తేషాం దక్షిణత ఉదఙ్ముఖో వాచయితాతిష్ఠేత్ । అశక్తావాసీరన్వా, ॥ * ॥ "ప్రాఙ్ముఖైర్దర్భహస్తైశ్చ తిష్ఠద్భిరథవోషితైః । ఓమిత్యేకాక్షరం పూర్వం పుణ్యాహం వాచయే ద్ద్విజః ॥" ఇతి శౌనకః । అథమనస్సమాధీయతామితి బ్రాహ్మణాన్ సంపూజ్య, సమాహితమనసస్మ ఇతిప్రత్యుక్తే । ప్రసీదన్తు భ

ణ్యాహం సర్వకర్మసు । వాచయేద్భక్తవద్భిస్తైర్దత్తాన్నాపూరితోదరైః ॥" అన్నేన భోజనేన తణ్డులద్రవ్యదానేనవా ప్రీతైర్విప్రైః పుణ్యాహంవాచయేదితిసిద్ధమ్.

ప్రయోగమాహ — (శుచౌ దేశే ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తత్రోదపాత్రం నిధాయ, వ్యాహృతిభిరద్భిరాపూర్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య, ప్రాణానాయమ్య, గోత్రస్య శర్మణః కర్మాఙ్గం పుణ్యాహంవాచయిష్యే ఇతి సంకల్ప్య, బ్రాహ్మణానన్నేనామేనవా పరితోష్య తైస్త్రిభిర్దర్భహస్తైః పుణ్యాహంవాచయేత్ । అత్ర బ్రాహ్మణాః ప్రాఙ్ముఖాస్తిష్ఠేయుః । తేషాందక్షిణతఉదఙ్ముఖో వాచయితాతిష్ఠేత్ । అశక్తావాసీరన్వా ॥ * ॥ "ప్రాఙ్ముఖై ర్దర్భహస్తైశ్చ తిష్ఠద్భిరథవోషితైః । ఓమిత్యేకాక్షరం పూర్వం పుణ్యాహంవాచయేద్ద్విజః ॥" శౌనకః । అథమనస్సమాధీయతామ్, ఇతి బ్రాహ్మణాన్ సమ్పూజ్య, స

వన్త్వితిప్రార్థితాః, ప్రసన్నాస్మ ఇతి ప్రత్యాహుః । కర్తా అఞ్జలిం బద్ధ్వా, ఓం భవద్భిరనుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్యే ఇతి విజ్ఞాప్య, ఓం వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః, ఉదపాత్రం సవ్యహస్తే నిధాయ, దక్షిణపాణినా పిధాయ, ఓం కర్మణః పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్తు ఇతి ప్రార్థితాః, ఓం పుణ్యాహం కర్మణోఽస్తు ఇతి ప్రతిబ్రూయుః । ఏవం త్రిః । ఓం కర్మణే స్వస్తి భవన్తో బ్రువన్త్వితి విజ్ఞాప్య, ఓం కర్మణే స్వస్తీతి ప్రత్యుక్తే । ఓం కర్మణ ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్త్విత్యాశాసితాః । ఓం కర్మ ఋధ్యతామితి చ త్రిః ప్రార్థనా ప్రతివచనే కుర్యుః । అనన్తరం పుణ్యాహసమృద్ధిరస్తు శివఙ్కర్మాస్తు ప్రజాపతిః ప్రియతామితిప్రార్థయేత్, అస్తు ప్రియతాం భగవాన్ ప్రజాపతిరితి ప్రత్యాహుః । అథ శాన్తిరస్త్విత్యాదీని సర్వే సహబ్రూయుః । అత్ర బోధాయనః — "పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వాచ

మాహితమనసః స్మ ఇతి ప్రత్యుక్తే । ప్రసీదన్తుభవన్త ఇతి ప్రార్థితాః, ప్రసన్నాస్మ ఇతి ప్రత్యాహుః । కర్తా అఞ్జలిం బద్ధ్వా, ఓం భవద్భిరనుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్యే, ఇతి విజ్ఞాప్య, ఓం వాచ్యతామిత్యనుజ్ఞాతః ఉదపాత్రం సవ్యహస్తే నిధాయ దక్షిణపాణినా పిధాయ, ఓం కర్మణః పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్తు ఇతి ప్రార్థితాః, ఓం పుణ్యాహం కర్మణోఽస్తు ఇతి ప్రతిబ్రూయుః । ఏవం త్రిః । ఓం కర్మణే స్వస్తి భవన్తో బ్రువన్తు ఇతి విజ్ఞప్తాః, ఓం కర్మణే స్వస్తి ఇతి ప్రత్యాహుః । ఓం కర్మణః ఋద్ధింభవన్తో బ్రువన్తు ఇత్యాశాసితాః, ఓం కర్మ ఋధ్యతాం, ఇతి చ త్రిః ప్రార్థనా ప్రతివచనే కుర్యుః । అనన్తరం పుణ్యాహ సమృద్ధిరస్తు, శివం కర్మాస్తు, ప్రజాపతిః ప్రియతామితి ప్రార్థయేత్, అస్తు ప్రియతాం భగవాన్ ప్రజాపతిః, ఇతి ప్రత్యాహుః । అథ శాన్తిరస్త్విత్యాదీని సర్వే సహబ్రూయుః । — అత్ర బోధాయనః "పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వా

యిత్వా శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, వృద్ధిరస్తు, అవిఘ్న
మస్తు, ఆయుష్యమస్తు, ఆరోగ్యమస్తు, శివం కర్మాస్తు, ఇత్యాశి
షమేవైతామాశాస్తే తథైవేతరేషాం ప్రతివచనమ్ । పుణ్యా
హం భవన్తో బ్రువన్త్విత్యేతేన అహశ్చ నక్షత్రంచ పూ
తే భవతః । తమేవైనం పూతే పునీతః । స్వస్తి భవన్తో బ్రువ
న్త్విత్యేతేన గో బ్రాహ్మణాశీరుక్తా । తమేవైనమాశిషా సమృ
ద్ధయన్తి । ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్త్విత్యేతేన ఋగ్యజుస్సామ్నా
మృద్ధిరుక్తా । తైరేవ ఋద్ధిమాన్ భవతి । య ఏవం విద్వాన్ పు
ణ్యాహం వాచయతి । నాస్య కర్మోపహతం భవతి” ఇతి । తతః
ప్రార్థనానన్తరం పునరుక్తం, తస్య తత్రైవాన్తర్భావాత్ ।
అత్ర అస్తుశబ్దేషు పాత్రే కించిత్కించిజ్జలం నిస్రావ్య తజ్జలం
యజమానాఞ్జలౌ నినయేత్ । శుద్ధ్యర్థం చేత్పుణ్యాహజలై
గృహాదిప్రోక్షయేత్ । తతో బ్రాహ్మణేభ్యో దక్షిణాం
దద్యాత్ । అత్ర పైఙ్గ్యగృహ్యే విశేషః, “ ఉదకుమ్భధర

చయిత్వా శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, వృద్ధిరస్తు, అవిఘ్నమస్తు, ఆయు
ష్యమస్తు, ఆరోగ్యమస్తు, శివంకర్మాస్తు, ఇత్యాశిషమేవైతామాశాస్తే, తథై
వేతరేషాం ప్రతివచనమ్ । పుణ్యాహం భవన్తో బ్రువన్తు ఇత్యేతేనాహశ్చ
నక్షత్రంచ పూతే భవతః । తమేవైనం పూతే పునీతః । స్వస్తి భవన్తో బ్రు
వన్తు ఇత్యేతేన గో బ్రాహ్మణాశీరుక్తా । తమేవైనమాశిషా సమృద్ధయన్తి ।
ఋద్ధిం భవన్తో బ్రువన్తు ఇత్యేతేన ఋగ్యజుస్సామ్నామృద్ధిరుక్తా । తైరే
వ ఋద్ధిమాన్ భవతి । య ఏవం విద్వాన్ పుణ్యాహం వాచయతి । నాస్యక
ర్మోపహతం భవతి ” ఇతి । తతః ప్రార్థనానన్తరం పునరుక్తం, తస్య తత్రైవా
న్తర్భావాత్ । అత్ర అస్తు శబ్దేషు పాత్రే కించిత్కించిజ్జలం నిస్రావ్య,
తజ్జలం యజమానాఞ్జలౌ నినయేత్ । శుద్ధ్యర్థం చేత్, పుణ్యాహజలైః గృ
హాదిప్రోక్షయేత్ । తతో బ్రాహ్మణేభ్యో దక్షిణాం దద్యాత్ । అత్ర పైఙ్గ
గృహ్యే విశేషః “ ఉదకుమ్భధర స్తిష్ఠన్ పూర్ణకుమ్భస్యాధస్తాద్వామ

స్థిత్వా పూర్ణకుమ్భస్యాధస్తాద్వామకరం న్యస్య, ఉపరి స
పవిత్రం దక్షిణకరేణ ప్రచ్ఛాద్య, పుణ్యాహం వాచయేత్ ।

కరం న్యస్య, ఉపరి సపవిత్రదక్షిణకరేణ ప్రచ్ఛాద్య, పుణ్యాహం వాచయేత్ ।
తే చ పుణ్యాహశబ్దానాం ప్రతివచనముఖేనాశిషః కుర్వన్తి । తదన్తే దక్షిణాం
గృహ్ణాతి" ఇతి ॥ * ॥ "పుణ్యాహాదీం స్త్రిరాహుస్సిః ప్రతి బ్రూయుస్తథా ద్వి
జాః । కర్త్రా సహ సకృద్వాపి యుస్సర్వే శాన్తిముఖాశిషః ॥") స్పష్టోఽర్థః ।
అత్రాయం వివేకః, పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమిత్యాపస్తమ్బేనోక్తమ్ । త
థా జాతకర్మ నామాదిషు బోధాయనేన "బ్రాహ్మణానన్నేన పరివే
ష్య పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి వాచయిత్వా" ఇతి చోక్తమ్ । గ్రన్థాన్తరే
"తేనైవ మనస్సమాధీయతామ్, ప్రసీదన్తు భవన్తః, ఇత్యుక్త్వా, అనన్తరం
శాన్తిరస్తు, పుష్టిరస్తు, తుష్టిరస్తు, ఋద్ధిరస్తు, అవిఘ్నమస్తు, ఆయుష్యమస్తు, ఆ
రోగ్యమస్తు, శివం కర్మాస్తు" ఇత్యుక్తమ్ । ఆశ్వలాయనేన పునః, భవద్భిర
నుజ్ఞాతః పుణ్యాహం వాచయిష్యే, మనస్సమాధీయతామ్, ప్రసీదన్తు భవన్తః,
ఇత్యుక్త్వా పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి అనన్తరం పుణ్యాహసమృద్ధిరస్తు శివం
కర్మాస్తు ప్రజాపతిః ప్రీయతామిత్యుక్త్వానన్తరం శాన్త్యాదికముక్తమ్ । ఏతదే
వ శిష్టాచారానురోధాదస్మాభిరుక్తమ్ । బోధాయనేన నిరుక్త పుణ్యాహస్య
స్వస్త్యృద్ధిశబ్దాన్తరాభావాత్ , ధనధాన్యసమృద్ధిరస్తు గోబ్రాహ్మణేభ్య
శ్శుభం భవతు అరిష్టనిరసనమస్తు ఇత్యాదికమస్మాభిర్నోక్తమ్ । అత్ర ఆ
శ్వలాయనః — "॥ * ॥ తతో స్త్రిరితి చ తైరుక్తే సర్వే శాన్తిముఖాశిషః
వదేయుః ప్రీయతామన్తం క్షితౌ కించిజ్జలం సృజేత్ ॥ యజమానాఞ్జలేర్ద
ద్యాదాశీస్సంప్రాపితం జలమ్ । శుద్ధ్యర్థం యది పుణ్యాహం కూర్చేన ప్రో
క్షయేద్గృహమ్ ॥" ఇతి । నను తర్హ్యాశ్వలాయనీయైరన్యదప్యుక్తమ్,
తదపి కిం త్వయా నోక్తమ్ । మైవమ్, బోధాయనగౌతమాదివదాపస్తమ్బేనా
పి ప్రధానతయా ప్రతిపాదితేషు పుణ్యాహాదిషు మన్త్రానుక్తైరతై రివ
ప్రార్థనాన్తరసిద్ధేశ్చ । తథాహి — శాన్తిరస్త్విత్యనేనారిష్టనిరసన
పాపప్రతిహత్యా అశుభనివృత్తిస్సిద్ధా । శివం కర్మాస్త్విత్యత్ర ధనధాన్య

తేచ పుణ్యాహశబ్దానాం ప్రతివచనముఖేన ఆశిషం కుర్వ న్తి । తదన్తే దక్షిణాం గృహ్ణాన్తి ” ఇతి ॥ * ॥ పుణ్యాహా దీం స్త్రిరాహర్త్రిః ప్రతిబ్రూయుస్తథాద్విజాః । కర్త్రాసహ సకృద్బ్రూయుస్సర్వేశాన్తిముఖాశిషః ॥

ఇతి గృహ్యరత్నే చతుర్థఖణ్డః

—* అథ పుంసువనమ్ *—

మాసి ద్వితీయే తృతీయేవా గర్భస్పన్ద ఇతి భీజావాపా త్తృతీయే మాసి పుష్యానురాధాది పుంనక్షత్రే పుంసువనం కుర్యాత్ । తత్రైవగర్భవ్యక్తేః । “ పుంసువనం మాసిద్వితీ

సమృద్ధిః ప్రార్థితా । అసుగృహీత్రాణాం చిత్తసమాధానాభావే మనః ప్రసాదనాభ్యనుజ్ఞావిరహేణ ప్రార్థనానుపపత్తేః మనస్సమాధీయతాం ప్రసీదన్తు భవన్తః భవద్భిరనుజ్ఞాత ఇతి త్రయమాదావవశ్యం కర్తవ్యమె వేత్యలమ్ । అత్ర పైఙ్గగృహ్యోద్యుదాహరణముక్తార్థదృఢీకరణార్థమ్ । అత్ర ప్రజాపతిః — ॥ * ॥ “ స్వవేదసూత్రవిద్భిశ్చపుణ్యాహకరణం భవేత్ । చతురిభ్భిరథవా సర్వైశ్శుద్ధైర్విప్రైస్తు తద్భవేత్ ॥ ప్రాఙ్ముఖైర్గర్భహస్తైశ్చ తిష్ఠద్భిరథవోపివైః । ఉదఙ్ముఖో వాచయితా తిష్ఠేత్కుమ్భధరోద్విజః ॥ ఓమిత్యేకాక్షరంపూర్వం పుణ్యాహం వాచయేద్ద్విజః । వర్ణత్రయం వినాశూద్రే వాచ్యమప్రణవం ద్విజైః ॥ ” ఇతి ।

ఇతికణ్ఠభూషణే చతుర్థఖణ్డః

—* అథ పుంసవనమ్ *—

(మాసి ద్వితీయె తృతీయెవా గర్భస్పన్ద ఇతి బీజావాపాత్తృతీయె పుష్యానురాధాది పుంనక్షత్రే పుంసవనం కుర్యాత్ । తత్రైవ గర్భవ్యక్తేః । “ పుంసువనం మాసిద్వితీయె తృతీయెవా । యదహఃపుంసానక్షత్రే

యే తృతీయేవా । యదహఃపుంసానక్షత్రేణచన్ద్రమాయుక్త
స్స్యాత్ " ఇతి పరాశరశౌనకౌ । సీమన్తేనవా సహకుర్యా
త్ ॥ * ॥ " చతుర్థే సావనేమాసి షష్ఠేవా ప్యథవాష్ట
మే । సీమన్తోన్నయనంకుర్యాత్తేన పుంసవనంసహ ॥ "
ఇతివచనాత్ । సహకరణేతు పూర్వం పుంసవనంకృత్వా
పశ్చాదేవసీమన్తంకుర్యాత్ ॥ * ॥ " సీమన్తోన్నయనస్యోక్త
మాసర్క్షతిథిరాశిషు । ప్రథమం సవనం కార్యం సార్ధం
సీమన్తకర్మణా ॥ " ఇతి వచనాత్, నిమిత్తస్యపూర్వభావి
త్వాత్ప్రథమం పరిగణనాత్ ॥ * ॥ " కాలాతీతాని కర్మాణి
ప్రాప్నువన్త్యుత్తరాణిచ । కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యా

ణ చన్ద్రమాయుక్తస్స్యాత్ " ఇతి పారాశరశౌనకౌ । సీమన్తేనవాసహకు
ర్యాత్ ॥ * ॥ " చతుర్థే సావనేమాసి షష్ఠేవా ప్యథవాష్టమే । సీమన్తో
న్నయనంకార్యం కేచిత్పుంసవనంసహ ॥ " ఇతి వచనాత్ । సహకరణేతు
పూర్వం పుంసవనం కృత్వా పశ్చాదేవ సీమన్తం కుర్యాత్ ॥ * ॥ " సీ
మన్తోన్నయనస్యోక్త మాసర్క్ష తిథిరాశిషు । ప్రథమం సవనం కార్యం
సార్ధం సీమన్తకర్మణా ॥ " ఇతి వచనాత్, నిమిత్తస్య పూర్వభావిత్వా
త్ప్రథమం పరిగణనాత్ ॥ * ॥ " కాలాతీతానికర్మాణి ప్రాప్నువన్త్యుత్తరా
ణిచ । కాలాతీతానికృత్వైవవిదధ్యాదుత్తరాణితు ॥ " ఇతి నియమాచ్చ, పుం
సువనస్య పృథక్కాలంననిరీక్షేత ।) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ " తృతీయేమాసిక
ర్తవ్యా ప్రథమాగర్భసంస్కృతిః । అఙ్కురస్యచ సద్భావాద్బహూనాం
సంమతంత్విదమ్ ॥ అతః పుంసువనంవ్యక్తే " ఇతి వ్యక్తశబ్దోవ్యాఖ్యాతః ।
సహకరణే సీమన్తస్య పూర్వకర్తవ్యతాశఙ్కాం శ్రీధరీయవచనేన నిరస్య
తి , సీమన్తోన్నయనస్యేతి । తత్ర హేతునిమిత్తస్య పుంసువన నిమిత్తస్యగ
ర్భస్పన్దనస్య పూర్వసద్భావాత్ "గర్భాధాన పుంసువనసీమన్తోన్నయన "
ఇతి గౌతమేన సంస్కారానుక్రమే సీమన్తాత్ప్రాగేవపుంసువన పరిగణనాత్,
సర్వత్రవిధానగ్రన్థేషు పుంసువనస్యైవప్రథమోక్తత్వాత్, ఆపస్తమ్బేనమ

దు_త్తరాణితు ॥ ''ఇతి నియమాచ్చ, పుంసువనస్యపృథకాౕలం ననిరీక్షేత । సస్యార్థ క్షేత్రసంస్కారవద్గర్భసంస్కారస్య క్షేత్రార్థతోపపత్తేరుభయార్థత్వ మవిరుద్ధమ్ । యద్యకృతసంస్కారాప్రసూయేత, అజేౕపుత్రం నిధాయ సంస్కార్యా ॥ * ॥ యదాత్వకృతసీమన్తా గర్భిణీప్రసువీతచేత్ । గృహీతపుత్రావిధివత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ తథా భర్తరి దూరదేశాన్తరస్థే పతితే మృతేవా తస్యాః పిత్రాదిః శ్రోత్రియాగారాదాహృతే అ

న్త్రామ్నానక్రమేణ పూర్వం పుంసువనోక్తేః, కాలాతీతానీతి రత్నావళీకారవచనాచ్చ పూర్వమేవ పుంసువనం కర్తవ్యమ్.

(సస్యార్థ క్షేత్రసంస్కారవద్గర్భసంస్కారస్య క్షేత్రార్థతోపపత్తేరుభయార్థత్వమవిరుద్ధమ్ ।) యథా అజసమూహస్థాపనాదికం క్షేత్రార్థం సస్యార్థంచభవతి, తథా పుంసువనాదిసంస్కారః క్షేత్రార్థం పుత్రార్థంచ భవతి । అతఏవ సకృత్సంస్కారేణ సర్వగర్భసంస్కారఃస్మర్యతే । తథాహి ॥ * ॥ " సకృత్సంస్కృత సంస్కారాస్సర్వగర్భేషు సంస్కృతాః । యంయంగర్భం ప్రసూయన్తే ససర్వస్సంస్కృతోభవేత్ ॥ " ఇతి హారీతవచనాత్ ప్రథమే గర్భ ఇతివిశేషణాచ్చ నప్రతిగర్భం సంస్కారఃకార్యః ·

(యద్యకృతసంస్కారాప్రసూయేత, అజేౕపుత్రంనిధాయసంస్కార్యా। ॥ * ॥యదాత్వకృతసీమన్తాగర్భిణీప్రసువీతచేత్ । గృహీతపుత్రావిధివత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥) భర్తుర్దేశాన్తరగమనే మరణేవా పుంసవనంకథమిత్యత్రాహ (తథాభర్తరి దూరదేశాన్తరస్థేపతితే మృతేవా తస్యాఃపిత్రాదిః శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ పుంసవనాదికుర్యాత్) ॥ * ॥ "గర్భిణ్యాః భర్తరిప్రేతే తత్పితాభ్రాతరస్తథా । అన్యేవా బాన్ధవాః కుర్యుస్తస్యాః పుంసువనాదికమ్ ॥ " ప్రేతఇతి దేశాన్తరస్థస్యాప్యుపలక్షణమ్, సంస్కారస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్ ॥ * ॥ " మృతో దేశాన్తరగతో భర్తాస్త్రీ

గ్నౌ పుంసవనాదికుర్యాత్ । నాత్ర భార్గవమాధ్యాధి
మాసాదిదోషోమాసప్రోక్తత్వాత్ ॥ * ॥ మాసప్రోక్తేషు
కార్యేషు మూఢత్వం జీవ శుక్రయోః । అధిమాసాదిదో

యదృసంస్కృతా । దేవరోవాగురుర్వాపి సపిణ్డోవాసమాచరేత్ ॥"
ఇతి చన్ద్రికావచనాచ్చ.

నాత్రమాసాదిదోషఇత్యాహ (నాత్రభార్గవ మాధ్యాధి మాసాది
దోషోమాసప్రోక్తత్వాత్ ॥ * ॥ మాసప్రోక్తేషుకార్యేషు మూఢత్వంగు
రుశుక్రయోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చ నస్యుఃకాల విధేర్బలాత్ ॥ తథా ప
త్న్యోరగ్నిసంసర్గేకృతే సంసృష్టాగ్నావేవపుంసవనాదికుర్యాత్ ॥ * ॥ భా
ర్యాద్వయంయస్యభవేత్సతస్య సంసృష్టవహ్నౌసవనాదికుర్యాత్ । తత్రై
వసీమన్తమపిప్రశస్తం వదన్తి వహ్నేర్నవిభాగఇష్టః ॥)అత్ర బోధాయనః
" అథయదిగృహస్థస్య ద్వేభార్యేవిన్దేత కథంతత్రకుర్యాదితి । యస్మిన్కాలేవి
న్దేతోభావగ్నింపరిచరేత్, అపరాగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్యాజ్యం
విలాప్య ఉత్పూయ స్రుక్ స్రువౌ నిష్టప్య సంమృజ్య స్రుచిచతుర్గృహీతంగృ
హీత్వా అన్వారబ్ధాయాంయజమానోజుహోతి । ' నమస్తఋషెగద । అ
వ్యథాయైత్వాస్వధాయైత్వా । మానఇన్ద్రాభితస్త్వదృష్వారిష్టాసః।ఏవాబ్రహ్మం
తవేదస్తు ' స్వాహేత్యథసమారోపయతి ' అయంతేయోనిఋత్వియః '
ఇతి । అథపూర్వాగ్నిముపసమాధాయ ' ఆజుహ్వానః, ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ' ఇ
తిసమిధమాదాయ సంపరిస్తీర్య ఆజ్యంవిలాప్య ఉత్పూయస్రుక్ స్రువౌని
ష్టప్య సంమృజ్య స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా ద్వయోర్భార్య
యోరన్వారబ్ధయోర్యజమానోజుహోతి । ' యోబ్రహ్మాబ్రహ్మణః ' ఇత్యే
తేనసూక్తేనైకైకం చతుర్గృహీతం గృహీత్వాజుహోతి । ప్రసిద్ధమా
గ్నిముఖాతకృత్వాపక్వాజ్జుహోతి । ' సమితగ్ంసంకల్పేథామ్ ' ఇతి ' పు
రోనువాక్యామనూచ్య, అగ్నేపురీష్య ' ఇతి యాజ్యయాజుహోతి।అథా
జ్యాహుతీరుపజుహోతి । ' పురీష్యస్త్వమగ్నే ' ఇత్యాన్తాదనువాకస్య
తతస్స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదానాత్ । అథాగ్రేణాగ్నిం దర్భ

షాశ్చ నసుర్యః కాలవిధేర్బలాత్ ॥" తథాపత్న్యోరగ్ని సంసర్గే సంసృష్టాగ్నావేవ పుంసవనాది కుర్యాత్ ॥ * ॥ "భార్యాద్వయం యస్యభవేత్స్తస్యసంసృష్టవహ్నౌసవనాదికుర్యాత్ । తత్రైవసీమన్తమపి ప్రశస్తంవదన్తి వహ్న్యోర్న విభాగఇష్టః ॥" యస్యాభ్యుదయోఽన్వయః తత్సాపిణ్డ్యం కృత్వైవాభ్యుదయంకుర్యాత్ । అన్యేషాం తదకరణేపి గర్భాదిప్రాశనాన్తంకుర్యాదిత్యన్యే । సర్వత్ర కర్త్రి

స్తమ్భేషుహుతశేషం నిదధాతి । " బ్రహ్మజిజ్ఞానం, పితావిరాజామ్ " ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రసిద్ధమౌపాసనే పార్వణాదికుర్యాత్ " ఇతి । ప్రాణానాయమ్య, మమ భార్యయో రౌపాసనాగ్ని ద్వయసంసర్గం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, పశ్చాత్పరిణీతాయా అగ్నేరుపసమాధానాది కృత్వా అగ్నిం సమారోప్య, పూర్వ పరిణీతాయా అగ్ని ముపసమాధాయ " ఆజుహ్వాన, ఉద్బుధ్యస్వ " ఇతిద్వాభ్యాం ఆరూఢాగ్నిం సమిధమగ్నావాధాయ, పరిస్తరణాది పరిషేచనాన్తే పత్నీభ్యామన్వారబ్ధః " యోబ్రహ్మా బ్రహ్మణః " ఇతి ఘృతసూక్తేన ప్రత్యృచమష్టాహుతీః, ప్రత్యృచం చతుర్గృహీతేనాజ్యేన హుత్వా, హవిరధిశ్రపణాది ముఖాన్తం కృత్వా, అవదానధర్మేణావదాయ, " సమితగ్ంసఙ్కల్పేథామ్ " ఇతి । " పురోనువాక్యామనూచ్య, అగ్నేపురీష్య " ఇతి యాజ్యయాహుత్వా, " పురీష్యస్త్వమగ్నే" ఇత్యారభ్య "పయసాభ్యావవృత్స్వ" ఇత్యన్తమష్టాదశభిః ఋగ్భిః ప్రత్యృచం చతుర్గృహీతేనాజ్యేన హుత్వా, స్విష్టకృతం హుత్వా, లేపకార్యపరిధిప్రహరణప్రాయశ్చిత్తపరిషేచనాది కృత్వా, అగ్నేరగ్రే దర్భస్తమ్భేషు " బ్రహ్మజిజ్ఞానమ్, పితావిరాజామ్ " ఇతి ద్వాభ్యాంహుతశేషం హవిర్నిధాయ, అగ్నిముపస్థాయ, తస్మిన్సంసృష్టాగ్నౌపార్వణాదికుర్యాత్.

ప్రకృతముచ్యతే (యస్యాభ్యుదయోఽన్వయః తత్సాపిణ్డ్యం కృత్వైవ అభ్యుదయం కుర్యాత్ । అన్యేషాం తదకరణేపి గర్భాది ప్రాశ

న్తరసద్భావేనదోషః ॥ * ॥ “ నిర్వర్త్య వృద్ధితన్త్రిస్తు మా
సికాని నతన్త్రయేత్। ” ఇతి వృద్ధితన్త్రమాసికయోస్స
మాన కర్తృత్వస్మరణాత్ , కర్త్రన్యస్య పుత్రాదేః ఏ
కోద్దిష్టాదివచ్ఛోడశశ్రాద్ధాది నిషేధేన మాసిక కర్తృత్వా
భావాచ్చ , మాసిక కర్తు రేవ అభ్యుదయే మాసికాన్యప

నాన్తం కుర్యా దిత్యన్యే । సర్వత్ర కర్త్రన్తర సద్భావే నదోషః ॥ * ॥
“ నివర్త్య వృద్ధితన్త్రిస్తు మాసికాని నతన్త్రయేత్ । ” ఇతి వృద్ధిత
న్త్రమాసికయోస్సమాన కర్తృత్వస్మరణాత్ । కర్త్రన్యస్య పుత్రా
దేః, ఏకోద్దిష్టాదివత్ షోడశశ్రాద్ధనిషేధేన మాసికకర్తృత్వాభావాచ్చ ,
మాసికకర్తురేవాభ్యుదయే మాసికాన్యపకృష్య కుర్యాత్ । నతద్భ్రా
త్రాద్యుత్సవే, నిషేధస్య మాసిక కర్తృత్వవిషయత్వాత్ , భ్రాత్రా
దేస్తదభావాచ్చ ।) పితాదేర్మాత్రాదేర్మాతామహాదేశ్చ నాన్దీ శ్రాద్ధేఽ
న్వయాత్తత్తత్సపిణ్డీకరణాభావేఽభ్యుదయానుపపత్తేః తత్సాపిణ్డ్యం కృ
త్వైవోత్సవం కుర్యాత్ । పుత్ర పౌత్ర దౌహిత్ర వ్యతిరిక్తానామ్ ॥ * ॥
“ గర్భాది ప్రాశనాన్తాని ప్రాప్తకాలం నలఙ్ఘయేత్ । జ్ఞాతీనాం ప్రేత
కార్యాణి నకుర్వన్నపి కారయేత్ ॥ ” ఇతి వచనాత్ ఉత్సవం కుర్యా
దిత్యన్యే మన్యన్తే । నిర్వర్త్యేతి ॥ * ॥ “ నవశ్రాద్ధం సపిణ్డత్వం శ్రా
ద్ధాన్యపిచషోడశ । ఏకేనైవతుకార్యాణిసంవిభక్తధనేష్వపి ॥ ” ఇతి విజ్ఞా
నేశ్వరే సాపిణ్డ్యమాసికాదీనాం ముఖ్యకర్త్రైవ కర్తవ్యత్వ ప్రతిపా
దనాత్, ముఖ్యకర్తృవ్యతిరిక్తస్య మాసికకర్తృత్వ ప్రసఙ్గాభావాత్ ,
॥ * ॥ నివర్త్య వృద్ధితన్త్రింతు మాసికాని నతన్త్రయేత్ ” ఇతి వృద్ధితన్త్రి
నిర్వర్తకస్యైవ మాసిక కర్తృత్వనిషేధాత్ , మాసిక వృద్ధితన్త్రయోః
నిర్వర్త్య వతన్త్రయేదితి సమాన కర్తృకత్వావగమాత్ , మాసికానధి
కారి ముఖ్యకర్తృవ్యతిరిక్తోత్సవే , నమాసికాపకర్షః । అతో మాసికోత్స
వయో రన్యస్య సమానకర్తృత్వాభావాత్ ॥ * ॥ “ అపకృష్యాపి కు
ర్వీత కర్తా నాన్దీముఖే ద్విజః । ” ఇతి మాసికకర్తురేవాభ్యుదయే మా

కృష్యకుర్యాత్ । తద్భ్రాత్రాద్యుత్సవే, నిషేధస్య
మాసికకర్తృవిషయత్వాత్ ; భ్రాత్రాదేస్తదభావాచ్చ।
అథ ప్రాణానాయమ్య అస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనా
మ్న్యాః పుంసవన సీమన్తోన్నయన కర్మాఙ్గం ప్రతిసర బన్ధ
కర్మ కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య తత్కృత్వా, పునఃప్రాణా
నాయమ్య ఏనాంగోత్రాం శ్రీనామ్నీం పుంసవనకర్మణా
సంస్కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య అగ్నే రుపసమాధానాది
కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు ప్రాగుదగ్గ్రశాఖాజా
తం, ఫలద్వయయుక్తంవటాఙ్కురం, దృషత్పుత్రద్వయం,
నవవస్త్రఞ్చ, ప్రయుఞ్జ్యాత్ । అథాజ్యభాగాన్తేపత్న్యా
మన్వారబ్ధాయాం "ధాతాదధాతునోరయిమ్" ఇతి చతు

సికాపకర్షవిధానాత్, ముఖ్యకర్తృవ్యతిరిక్తోత్సవే నైవ మాసికాపక
ర్షః । మాసిక కరణనిషేధస్య మాసికకర్తృవిషయత్వావగమాత్, సపిణ్డీ
కరణకర్తా సఏవ మాసికకర్తా, యోహిమాసికకర్తా తస్యైవోత్సవేమాసి
కాపకర్షః । నతు కర్తృవ్యతిరిక్తపుత్రభ్రాత్రాద్యుత్సవే మాసికాపకర్ష
ఇతి శేముషీ విశేషజుషాం సువ్యక్తమిత్యర్థః.

ప్రయోగమాహ (అథ ప్రాణానాయమ్య, అస్యాగోత్రాయాః
శ్రీనామ్న్యాః పుంసవనసీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గంప్రతిసరబన్ధకర్మ కరిష్యా
మీతి సంకల్ప్య, తత్కృత్వా, పునఃప్రాణానాయమ్య, ఏనాంగోత్రాం
శ్రీనామ్నీం పుంసవనకర్మణాసంస్కరిష్యామీతిసంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమా
ధానాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, ప్రాగుదగ్గ్ర శాఖాజాతం, ఫల
ద్వయయుక్తం వటాఙ్కురం, దృషత్పుత్రద్వయం, నవవస్త్రంచ, ప్రయు
ఞ్జ్యాత్ । అథాజ్యభాగాన్తేపత్న్యామన్వారబ్ధాయాం "ధాతాదధాతునో
రయిమ్" ఇతి చతుర్భిః "యస్త్వాహృదాకీరిణా" ఇతి చతుర్భిశ్చ మ
న్త్రైరష్టౌప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అనన్వారబ్ధోజయాదిస్విష్టకృదన్తంహు
త్వా, ఆజ్యాభ్యక్తాన్ పరిధీన్ ప్రహృత్య, దర్వ్యైకయా సంస్రావహుతా

ర్భిః "యస్త్వాహృదాకీరిణా" ఇతి చతుర్భిశ్చమన్త్రై
రష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది స్వావి
ష్టకృత్యన్తం హుత్వా, ఆజ్యాభ్యక్తాః పరిధీన్ప్రహృ
త్య, దర్వ్యైకయా సంస్రావహోమం కృత్వా ప్రా
యశ్చిత్తాహుతీశ్చ, అగ్నింపరిషిచ్య, ప్రణీతా విమోచ్య,
అగ్నేరుత్తరేణ దృషత్పుత్రే వటాఙ్కురం న్యస్య, దృష
త్పుత్రాన్తరేణ కుమార్యా వ్రతవత్యా బ్రహ్మచారిణా వా
పేషయిత్వా, నవవస్త్రైకచేలేన పరిస్రావ్య, అపరేణా
గ్నిం ప్రత్యఙ్ముఖీమాసీనామూర్ధ్వ ముఖీం నిపాత్య, స్వ
యం ప్రాఙ్ముఖః స్థిత్వా, వధ్వా దక్షిణే నాసికారన్ధ్రే

సంహుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ, అగ్నింపరిషిచ్య, ప్రణీతా విమో
చ్య) "పుంసువనవ్యక్తేగర్భః" ఇతి సూత్రమత్రభావ్యమ్ । సవృష
ణాం - వృషణాకృతికేన ఫలద్వయేన సహితాం శుఙ్గామగ్రాఙ్కురామ్ ।
వ్యక్తమన్యత్ । అత్రచసీమన్తవదగ్నేరుపసమాధానాదీత్యతిదేశాద్బ్రా
హ్మణభోజన మాశీర్వచనంచ తన్త్రాత్పురస్తాన్నిర్వర్తతే, అన్తేతుభవతిశు
చీమ్మన్త్రవత ఇతి । అత్ర పరిధయఏవ శమ్యాః పరిధ్యర్థ ఇత్యత్ర సీమన్త
గ్రహణాదితి । అత్ర నముఖమ్, చరుకర్మత్వాభావాత్ । అత్రకపర్దీ—
॥ * ॥ "ఫలద్వయేన సంయుక్తం వటాఙ్కురం దృషత్సుతా । సుపావనా
యవస్త్రైకం క్షిపేత్సహైవ పుంసువే ॥" అత్రదర్వ్యైకయా సంస్రావ
హోమః, ఆజ్యహోమత్వాత్ ॥ * ॥ "దర్వ్యైకైవాజ్యహో
మేషు ద్వేదర్వ్యౌచరుకర్మసు । వికల్పస్సర్వతన్త్రేషు స్రువదర్వ్యోః ప
రిగ్రహః ॥" తస్మాదేకయైవ దర్వ్యా సంస్రావహోమః కార్యః.

(అగ్నేరుత్తరేణ దృషత్పుత్రే వటాఙ్కురం న్యస్య, దృషత్పుత్రా
న్తరేణ కుమార్యా వ్రతవత్యా బ్రాహ్మణ్యా, బ్రహ్మచారిణావా పేషయి
త్వా, నవవస్త్రైకచేలేన పరిస్రావ్య, అపరేణాగ్నిం ప్రత్యఙ్ముఖీమాసీనా
మూర్ధ్వముఖీం నిపాత్య, స్వయంప్రాఙ్ముఖఃస్థిత్వా, వధ్వా దక్షిణనాసి

" పుంసువనమసి " ఇతి శుఙ్గారసం దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠాగ్రే ణ అవిచ్ఛిన్నమన్తః ప్రపాతయేత్ । వధూస్తద్రసం నిగరేత్ । ప్రాణానాయమ్య, అస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః పుంసువనకర్మాఙ్గం అభ్యుదయ శ్రాద్ధం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ .

— * అథ సీమన్తః * —

ఏవమస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః సీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గం అభ్యుదయ శ్రాద్ధంపుణ్యాహంచ కృత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఏనాం గోత్రాం శ్రీనామ్నీం సీమన్తోన్నయనకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, ప్రతిష్ఠితమగ్నిం ఇధ్వా పరిసమూహ్య, పరిస్తరణాది పరిషేచనాన్తం పరిధిప్రహరణ వర్జం సర్వం పుంసువనవత్కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు విరూఢాః సూత్రగ్రథితాః

కారస్థే (శ్రీ) " పుంసువనమసి " ఇతి శుఙ్గారసం దక్షిణహస్తాఙ్గుష్ఠాగ్రేణ అవిచ్ఛిన్నమన్తఃప్రపాతయేత్ । వధూస్తద్రసం నిగరేత్ । ప్రాణానాయమ్య అస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాఃపుంసువనకర్మాఙ్గమభ్యుదయ శ్రాద్ధం పుణ్యాహఞ్చ కుర్యాత్) అత్ర గౌతమః — " కుమారీ బ్రహ్మచారీవ్రతవతీ బ్రాహ్మణీవా పేషయేత్ " ॥ * ॥ నిపాతోర్ధ్వముఖీం వహ్నేః పశ్చాత్ప్రాక్ఛిరసంవధూమ్ । సిఞ్చేచ్ఛుఙ్గారసం ఘ్రాణేభర్తాస్యాః ప్రాఙ్ముఖఃస్థితః ॥

— * అథ సీమన్తః * —

(ఏవమస్యాః గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః సీమన్తోన్నయనకర్మాఙ్గం అభ్యుయ శ్రాద్ధం పుణ్యాహవాచనంచకృత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఏనాంగోత్రాం శ్రీనామ్నీం సీమన్తోన్నయన కర్మణా సంస్కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య, ప్రతిష్ఠితమగ్నిమిధ్వా పరిసమూహ్య, పరిస్తరణాదిపరిషేచనాన్తం పరిధిప్రహరణవర్జం సర్వం పుంసువనవత్కుర్యాత్ । పా

యవాన్, యవానాంబన్ధనం త్రిషుప్రదేశేషు శ్వేతాం శ
లలీం త్రీన్ దర్భపుంజీలాన్ శలాలుగ్రప్సంచసహ ప్రయు
ఞ్జీత । ప్రణీతావిమోక్షణాన్తే, అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖీం
వధూముపవేశ్య, స్వయం ప్రత్యఙ్ముఖః స్థిత్వా, శలల్యాదీన్
సహగృహీత్వా, తైర్వధ్వాశ్శిరోమధ్యే రేఖాం ప్రాగా
రభ్య " భూర్భువస్సువోరాకామహం, యాస్తేరాకే "ఇతి
ద్వాభ్యామున్నీయ్య, ప్రత్యక్ప్రాసృ, అపఉపస్పృశ్య గా
యతమితి వీణాగాధినౌసంప్రేష్య " సోమఏవనోరాజా "

త్రప్రయోగేతు విరూఢాన్ సూత్రగ్రథితాన్ యవాన్ యవానాంబన్ధనం
త్రిషు ప్రదేశేషు శ్వేతాంశలలీం త్రీన్ దర్భపుఞ్జీలాన్ శలాలుగ్రప్సంచ స
హ ప్రయుఞ్జీత ।) " సీమన్తోన్నయనం ప్రథమే గర్భే " ఇత్యాది సూత్ర
మత్ర భావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ " యవాన్ విరూఢాన్ శలలీం
సపుఞ్జాం గ్రప్సంయవానామపిబన్ధనంచ । ఏతాని సీమన్తవిధౌ ప్రయుజ్యా
త్వాత్రీణి సాకంఖలు మానుషాణి ॥ ".

(అపరేణాగ్నింప్రాఙ్ముఖీంవధూముపవేశ్య, స్వయంప్రత్యఙ్ముఖః
స్థిత్వా, శలల్యాదీన్ సహగృహీత్వా, తైర్వధ్వాశ్శిరోమధ్యే రేఖాం
ప్రాగారభ్య, " భూర్భువస్సువోరాకామహమ్, యాస్తేరాకే " ఇతి
ద్వాభ్యామున్నీయ, ప్రత్యక్ప్రాసృ, అపఉపస్పృశ్య, గాయతమితి
వీణాగాధినౌ సంప్రేష్య, " సోమఏవనోరాజా " ఇతి స్వనివాసగ్రామ
సమీపస్థనదీనామధేయమసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా నిర్దిశ్య, సూత్రగ్రథితాన్య
వాన్ వధ్వాశ్శిరసిబధ్వా, యవానాంబన్ధనంచ అస్యాః వస్త్రాఞ్చలే నిబ
ధ్య, వాచంయచ్ఛేత్ । తతః ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య, వ
త్సమన్వారభ్య, వ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా, వాచంవిసృజేత్ । " యవబన్ధ
నాదృర్థపఞ్చకం వధూకృత్యమ్ " ఇత్యేకే ।) " అపరేణాగ్నిమ్ "
ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । స్మృతిసఙ్గ్రహే ॥ * ॥ " లాజహోమా
న్మేచ సీమన్తే దేవతావాహనేవరే । అగ్న్యే తిష్ఠేదుపస్థానే షడేతేభృగునా

ఇతి స్వనివాసగ్రామసమీపనదీనామధేయమసౌశబ్దేన బుద్ధ్యానిర్దిశ్య, సూత్రగ్రథితాన్యవాన్వధ్వాశ్శిరసిబధ్వా, యవానాం బన్ధనంచ తస్యాఃవస్త్రాగ్రేఽఞ్చలే నిబధ్య వాచం యచ్ఛేత్ । తతః ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య వత్సమనాన్వారభ్య వ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా వాచంవిసృజేత్ । యవబన్ధనాద్యర్థం పఞ్చకం వధూకృత్యమిత్యేకే ।

ఇతి గృహ్యరత్నే పఞ్చమస్ఖణ్డః

—*అథ జాతకర్మ*—

జాతే కుమారే దివానక్తంవా పితా సచేలస్సస్నాత స్తత్క్షణా త్తిథి వారాదికమవిచార్య జాతకర్మ కుర్యాత్ ।

దితాః ॥ " కించ యవాన్విరూఢానితిసూత్రే అఙ్కురితాన్ సూత్రగ్రథితాన్యవాన్వధ్వాశ్శిరసి బధ్నాతి । శిరసీతి కుతః ? ఆచారాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ * ॥ " వధ్వాశ్శిరసి బధ్నీయాద్విరూఢాన్ గ్రథితాన్యవాన్ । వధ్వా భర్త్రా తతఃకుర్యాద్వాగ్యమాద్యర్థపఞ్చకమ్ ॥ " అత్ర కేచిత్ । " వాచంయచ్ఛతః, వాచంవిసృజతః, " ఇతిసూత్రంపఠన్తి, తస్మిన్పక్షే వాగ్యమనాద్యర్థపఞ్చకముభౌ జాయాపతీ కురుతః । అన్యేతు " వాగ్బన్ధవాదికం సర్వం వధూరేవ కుర్యాన్నపతిః " ఇతీదం మతద్వయమప్యయుక్తమ్, క్వచిదపి కస్యాపి ద్వివచనాన్తపాఠాభావాత్, స్త్రీణాంవ్యాహృతిజపానధికారాదవిహితత్వాదాచారాభావాచ్చ.

ఇతి కణ్ఠభూషణేపఞ్చమఃఖణ్డః

—* అథ జాతకర్మ *—

(జాతే కుమారే దివా నక్తంవా పితా సచేలః సుస్నాత స్తత్క్షణా త్తిథివారాధికమవిచార్య జాతకర్మ కుర్యాత్ । గో భూధనధాన్యాది

గోభూధనధాన్యాది శక్తితోదద్యాత్ । నాత్ర జాతకర్మ
ణిదానాదౌపూర్వప్రవృత్తమాశౌచమ్ । తదహఃకృత్స్నం
పుణ్యమ్ । సూతకాత్పరమేవ పర్వణ్యాహితాగ్నిర్జాతే
ష్టింకుర్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య ఇమం నక్షత్రజాతం
కుమారం జాతకర్మణా సంస్కరిష్యామి ఇతి సంకల్ప్య,

శక్తితోదద్యాత్ । నాత్ర జాతకర్మణి దానాదౌ పూర్వప్రవృత్తమాశౌ
చమ్ । తదహఃకృత్స్నం పుణ్యమ్ । సూతకాత్పరమేవ పర్వణ్యాహితాగ్నిః
జాతేష్టింకుర్యాత్ ।) " జాతం వాత్సప్రేణాభిమృశ్య " ఇత్యాది
సూత్రమత్రభావ్యమ్ । — అత్ర శ్రీవిష్ణుపురాణే ॥ * ॥ " జాతేపు
త్రేపితుఃస్నానం సచేలస్తువిధీయతే । జాతకర్మతతఃకుర్యాచ్ఛ్రాద్ధమభ్యు
దయంతతః ॥ " అత్రశ్రాద్ధమామేనైవకర్తవ్యమ్ । — విజ్ఞానేశ్వరే
॥ * ॥ " జాతేకుమారే తదహఃకామంకుర్యాత్ప్రతిగ్రహమ్ । హిరణ్య
ధాన్యగోవాసస్తిలాన్నగుడసర్పిషామ్ ॥ తత్రసర్వంప్రతిగ్రాహ్యంకృ
తాన్నంతువిసర్జయేత్ । భక్షయిత్వాతుతన్మోహాద్ద్విజశ్చాన్ద్రాయణంచరే
త్ ॥ " అతోఽత్రాన్నశబ్దః పక్వాన్నవ్యతిరిక్తాదనీయఫలాదిపరః । —
ప్రజాపతిః ॥ * ॥ "ఆశౌచేతు సముత్పన్నేపుత్రజన్మ యదా భవేత్ । కర్తు
స్తాత్కాలికీశుద్ధిః పూర్వాశౌచేనశుధ్యతి ॥ " — అత్ర వ్యాసః ॥ * ॥
" ద్రవ్యాభావే ద్విజాభావే ప్రవాసె పుత్రజన్మని । ఆమశ్రాద్ధంప్ర
కుర్వీత మాతాపితోఃక్షయాద్భృతే ॥ " అతఃపక్వాన్నశ్రాద్ధం జాతకర్మ
ణి నిషిద్ధమ్, కాలాన్తరే నదోషః । — పరాశరః ॥ * ॥ " పుత్రజన్మని
యాత్రాయాం శర్వర్యాందత్తమక్షయమ్ । " సూతకాత్పరమితి, ఇష్టే
శ్చిరకాలసాధ్యత్వాత్ తదనన్తరమేవ శిశోస్తన్యపానేసతి, కణ్వశోషణేన
శిశోర్జీవనం నస్యాత్ । తతః " యస్మాలోపివిధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య "
ఇతి న్యాయాత్ సూతకాత్పరమేవ కర్తవ్యేత్యర్థః.

ప్రయోగమాహ (ప్రాణానాయమ్య ఇమంనక్షత్రజాతం కుమార
జాతకర్మణాసంస్కరిష్యామి ఇతి సఙ్కల్ప్య " దివస్పరి " ఇత్యనువాకే

“ దివస్పరి ” ఇత్యనువాకేన సపవిత్రదక్షిణపాణినాకుమారం సకృదభిమృశ్య “ అస్మిన్నహమ్ ” ఇతియజుషాకర్తా స్వాఙ్కే కుమారం నిధాయ “ అఙ్గాదఙ్గాత్ ” ఇతి ద్వాభ్యాం కుమారమభిమన్త్ర్య , పునశ్చతాభ్యాం శిశోర్మూర్ధానమవఘ్రాయ , పునశ్చ తావేవమన్త్రౌ తస్య దక్షిణేకర్ణే జపేత్ । అత్రాభిమన్త్రణావఘ్రాణ జపేషు త్రిష్వపి సౌశబ్దే కుమారస్య జాతనక్షత్రంసంబుద్ధ్యారహస్యం నినిశేత్ ॥ * ॥ “ రోహిణ్యాజ్యేష్ఠ్యభిముప్రద్ధిరాహా స్తాత్త్వేచ వాన్త్యశ్రవశాశ్వయుక్షు । శేషేషు నామ్నాఃకపరస్పరో న్త్యస్యాపోఽరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః ॥ ” ఇత్యుక్తమ్ । సౌవర్ణాదిపాత్రే మధుఘృతంచ సంసృజ్య తస్మిన్ దర్భేణ హిరణ్యం నిష్టర్క్యం బద్ధ్వాఽవదాయ , “ మేధాన్తే దేవస్సవితా ” ఇతి మన్త్రేణ “ త్వయి మేధామ్ ” ఇత్యాదిభిస్త్రిభిశ్చ దర్భబద్ధహిరణ్యేనైవ నతుపాణినా మధ్వాది సకృదేవ శిశుం ప్రాశయిత్వా “ క్షేత్రే

సపవిత్రదక్షిణపాణినా కుమారం సకృదభిమృశ్య “ అస్మిన్నహమ్ ” ఇతియజుషాకర్తా స్వాఙ్కే కుమారం నిధాయ “ అఙ్గాదఙ్గాత్ ” ఇతిద్వాభ్యాం కుమారమభిమన్త్ర్య , పునశ్చ తాభ్యాంశిశోర్మూర్ధానమవఘ్రాయ , పునశ్చ తా వేవమన్త్రౌ దక్షిణేకర్ణేజపేత్ । అత్రాభిమన్త్రణావఘ్రాణజపేషు త్రిష్వపి సౌశబ్దే కుమారస్యజాతనక్షత్రం సంబుద్ధ్యారహస్యంనిదిశేత్ ॥ * ॥ “ రోహిణ్యాజ్యేష్ఠ్యభిముప్రద్ధిరాహా స్తాత్త్వేచవాన్త్యశ్రవశాశ్వయుక్షు । శేషేషునామ్నాఃకపరస్పరో న్త్యస్యాపోఽరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః ॥ ” ఇత్యుక్తమ్ । సౌవర్ణాదిపాత్రే మధుఘృతంచ సంసృజ్య , తస్మిన్ దర్భేణహిరణ్యం నిష్టర్క్యం బద్ధ్వాఽవదాయ “ మేధాన్తే దేవస్సవితా ” ఇతి మన్త్రేణ “ త్వయిమేధామ్ ” ఇత్యాదిత్రిభిశ్చ దర్భబద్ధహిరణ్యేనైవ నతుపాణినా మధ్వాది సకృదేవ శిశుంప్రాశయిత్వా “ క్షే

త్వా" ఇతి పఞ్చభిరన్తైః కుమారం సకృదేవ కూర్చేన సం
స్నాప్య, కాంస్యపాత్రే దధిఘృతమితి సంసృజ్య, తత్పృ
షదాజ్యం "భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓం
స్వాహా" ఇతి కాంస్యేనైవ నాన్యేన శిశుం సకృదేవ ప్రా
శయిత్వా, ప్రాశితావశిష్టమద్భిస్సంసృజ్యాన్యేన గోష్ఠే
నినయేత్ । స్వాఙ్కే స్థితం కుమారం "మా తే కుమారమ్"
ఇతి మాతురఙ్కే నిధాయ "అయం కుమారో జరాం ధయతు"
ఇతి మాతుర్దక్షిణస్తనం శిశుం పాయయిత్వా "య
ద్భూమేర్హృదయమ్" ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణహస్తేన
పృథివీమభిమృశ్య, తత్ర ప్రాక్శిరసం కుమారం తూష్ణీం శా

త్రైత్వా" ఇతిపఞ్చభిరన్తైః కుమారంసకృదేవకూర్చేనసంస్నాప్య, కాం
స్యపాత్రే దధిఘృతమితిసంసృజ్య తత్పృషదాజ్యం "భూస్స్వాహా భువస్స్వా
హా సువస్స్వాహా ఓం స్వాహా." ఇతి కాంస్యేనైవ నాన్యేన శిశుం సకృ
దేవ ప్రాశయిత్వా, ప్రాశితావశిష్టమద్భిస్సంసృజ్య అన్యేన గోష్ఠేనినయే
త్ । స్వాఙ్కే స్థితం కుమారం "మా తే కుమారమ్" ఇతి మాతురఙ్కే నిధాయ
"అయంకుమారో జరాంధయతు" ఇతి మాతుర్దక్షిణస్తనం శిశుంపాయ
యిత్వా "యద్భూమేర్హృదయమ్" ఇతి ద్వాభ్యాం దక్షిణహస్తేన పృథివీ
మభిమృశ్య, తత్ర ప్రాక్శిరసంకుమారం తూష్ణీంశాయయిత్వా, సంవిష్టం
కుమారం "నామయతి" ఇతి యజుషాభిమృశ్య "ఆపస్సుప్తేషు" ఇతి
యజుషా శిశోశ్శిరోన్తికే పూర్ణకుమ్భంనిధాయ "యత్ర క్వచ" ఇతి వి
ధినా శ్రోత్రియాగారాదాహృతమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య "అయం కలిమ్"
ఇత్యాదిభిరష్టభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అ
ఞ్జలినా హుత్వా, (స్వాహా స్వాహేతి చ ద్విర్ద్విర్జుహుయాత్) "జా
తం పాత్రప్రైణాభిమృశ్య" ఇతి సూత్రమాత్రం భావ్యమ్ । "అఙ్గాదఙ్గా
త్, ఆత్మా భవ" ఇతి ద్వాభ్యామేవ అభిమన్త్రణాఘ్రాణజపవిధానాత్,
మేధాన్తే ఇతి జపఇతి వచనంసూత్రవిరుద్ధమ్ । స్వసూత్రాసక్తాపిసూ

యయిత్వా, సంవిష్టం కుమారం "నామయతి" ఇతి యజు
షాభిమృశ్య "ఆపసున్త్రైషు" ఇతి యజుషా శిశోశ్శిరోన్తికే
పూర్ణకుమ్భం నిధాయ "యత్రక్వచ" ఇతి విధానాచ్ఛ్రో
త్రియాగారాదాహృతమగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య "అయంకలిమ్"

త్రాన్తరగ్రహణమ్ । అత్ర అభిమన్త్రణాదిషు కుమారస్య నక్షత్రనా
మ సంబుద్ధ్యా అసౌశబ్దస్థానే నిర్దిశేత్ । — అత్ర కపర్దీ — "రో
రే" ఇతి నక్షత్రనామాద్యక్షరగ్రహణమ్, రోహిణ్యాదిషు ॥ వ్యా ॥ § త
త్రజాత ఇత్యణ్ . యస్యేతి ఈకారలోపః . తద్ధితేష్విత్యాదినా ఆదివృ
ద్ధిః . ఇదమిహ రూపమ్ - రౌహిణ . రైవత . మాఘ . మార్గశీర్ష . జ్యైష్ఠ .
చైత్ర । స్థాత్పరే పకారే వృద్ధిః ! ప్రౌష్ఠపాద, ప్రోష్ఠపదానామితి విధా
నాత్ । అపభరణ శ్రవణ శతభిషగశ్వినీషు వృద్ధిర్వికల్పేన భవతి । అపభరణ -
ఆపభరణ . శ్రవణ - శ్రావణ . శతభిషజ - శాతభిషజ . అశ్వయుజ - ఆశ్వ
యుజ . ఏతేభ్యోఽన్యేషు న వృద్ధిః । శ్రవిష్ఠా ఫల్గున్యనూరాధస్వాతీ తి
ష్యపునర్వసుహస్తవిశాఖాషాఢాబహులాల్లుగిత్యనేన, నక్షత్రేభ్యో బహు
లమిత్యనేన చ లుగేవ భవతి । లుక్తద్ధితలుకీతి స్త్రీప్రత్యయనివృత్తిః । కృత్తిక
తిష్య ఆశ్లేష ఫల్గున హస్త విశాఖ అనూరాధ ఆషాఢ శ్రవిష్ఠ । ఆమ్యోః-
ఆర్ద్రామూలయోః, అన్త్యస్వరః కశబ్దపరో వాచ్యః । ఆర్ద్రక, మూల
క, పూర్వాషాఢాపరాషాఢార్ద్రామూలేత్యాదినా వున్ప్రత్యయః । స్వా
త్యోః - స్వాతీపునర్వస్వోః, అన్త్యస్వరః, సవిసర్గో హ్రస్వశ్చ భవతి ।
స్వాతిః పునర్వసుః ఇతి ప్రథమాన్తః, స్వాతే పునర్వసో ఇతి సంబుద్ధిః । §
నిష్టక్యం - శిఖాబన్ధనవత్సరన్ధ్రేణ గ్రన్థినా బన్ధనమ్ । సకృదేవేతి - ఉక్త
నైర్మన్త్రైః "మేధాన్తే దేవస్సవితా" ఇతి । "త్వయి మేధామ్" ఇతి
చతుర్భిర్యజుర్భిశ్చతుర్ణాం మన్త్రే సకృదేవ తేన హిరణ్యేన ప్రాశయేత్ । స
కృదితి - స్నాపనాదిత్ర యుష్ప్రహాతు త్రికంకమర్ణ తత్క్రియతే న తత ఏవ
హీత్యుక్తమ్ । స్వాఙ్గే కుమారస్య స్థితత్వాదన్యేనేత్యుక్తమ్ । తూష్ణీమి
తి - నామయతీతి మన్త్రేణ సంవేశనమన్త్రైః, కింతు సంవిష్టస్య కుమారస్య

ఇత్యష్టభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్
అఞ్జలినాహుత్వా, స్వాహాస్వాహేతి చ ద్విర్ద్విర్జుహుయా
త్ । సూతికాగృహపాలకాన్ జనాన్ సంప్రేషయతి ప్రతి
ప్రవేశనం సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అఞ్జలినా తూష్ణీ
మాదశాహమగ్నౌ ప్రక్షిపతేతి । కాలాన్తరే జాతకర్మణి నే
దం సంశాసనమ్, అర్థలోపాదేవకారాచ్చ । అత్రాభ్యుదయ
పుణ్యాహవాచనం చ స్మృతిసిద్ధమ్ । జాతస్య ముఖం పితా స
ద్యో విలోకయేత్, ఋణాన్ముక్తో భవతి ॥ * ॥ ఋణమస్మిన్

భిమర్శనమన్త్రః । యత్ర కుమారః శయిష్యతే తత్ర " యద్భూమేర్హృ
దయమ్ " ఇత్యభిమృశేత్ । అభిమృష్టాయాం భూమౌ మాతా కుమారం
సంవేశయతి । సంవిష్టం కుమారం " నామయతి " ఇతి యజుషాభిమృశేత్ ।
ప్రతిమన్త్రమితి - అయం కలిరిత్యాదిభిరష్టాభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం త్రి
స్త్రిర్జుహోతి, తత్ర ద్విస్తూష్ణీమ్ । తత్ర తేష్వపి స్వాహాకారో భవ
తి, ప్రతిమన్త్రమితి సిద్ధేః । ప్రతిస్వాహాకారమిత్యధికాక్షరాత్ " గౌరస
ర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ " ఇతి బోధాయనః.

(సూతికాగృహపాలకాన్ జనాన్ సంప్రేషయతి, ప్రతిప్రవేశనం,
సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అఞ్జలినా తూష్ణీమాదశాహమగ్నౌ ప్రక్షి
పతేతి । కాలాన్తరే జాతకర్మణి నేదం సంశాసనమ్, అర్థలోపాదేవకారా
చ్చ । అత్రాభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహవాచనం చ స్మృతిసిద్ధమ్) అర్థ
లోపః - అనిర్దేశతాయామిత్యుక్తకాలాభావః । ఏవకారాదితి - ప్రవిష్టే
ప్రవిష్ట ఏవేత్యేవకారేణ సూతికాగృహప్రవేశ ఏవ సర్షపావాపః, నత్వ
న్యకాల ఇతి । వైఖానసః " పుణ్యాహేన సర్వాః క్రియాః పుణ్యాః పరి
పూర్ణా వదన్తి " ఇతి ॥ * ॥ " సర్వకర్మసు పుణ్యాహం నాన్దీముఖమి
తి స్థితిః ॥ " ఇతి శౌనకః

(జాతస్య ముఖం పితా సద్యో విలోకయేదృణాన్ముక్తో భవతి ॥ * ॥
" ఋణమస్మిన్ సన్నయతి అమృతత్వం చ గచ్ఛతి । పితా పుత్రస్య జాతస్య

సన్నయతి అమృతత్వఞ్చ గచ్ఛతి । పితాపుత్రస్య జాత
స్య పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ ఇతి బహ్వృచబ్రాహ్మణమ్।

— * అథనామకరణమ్ * —

దశమేహన్యపరరాత్రే సూతికాగృహాన్నిష్క్రమ్య స్నా
యాత్ । తతః ప్రభాతే పితా మాతాచ ప్రాఙ్ముఖావాసీనౌ
నక్షత్రజాతస్య కుమారస్య నామధాస్యావ ఇతి సఙ్కల్ప్య
నామ బ్రూయాతామ్ , తదేవ నామకరణమ్ । అథాస్య శ
ర్మణః కుమారస్య నామకరణ కర్మాఙ్గమభ్యుదయశ్రా
ద్ధం కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య , తత్కృత్వా , శర్మణః కుమా
రస్య నామకరణకర్మాఙ్గం పుణ్యాహ వాచనం కరిష్యామీతి
సఙ్కల్ప్య , పుణ్యాహవాచనే మధ్యమేస్వస్తివాచనే , శ
ర్మణే స్వస్తి భవన్తోబ్రువన్త్వితి ప్రార్థయేత్ । శర్మ

పశ్యేచ్చేజ్జీవతోముఖమ్ ॥ ఇతిబహ్వృచబ్రాహ్మణమ్ ।) స్పష్టోऽర్థః ।
స్మృతిసంగ్రహే ॥ * ॥ జాతస్యారిష్టనాశాయ సర్వాపద్భయశాన్తయే సర్వ
ర్వసంపత్సమృద్ధ్యర్థం జాతకర్మాదికారయేత్ ॥ జాతమాత్రేతతఃకుర్యా
త్ స్తన్యపానాత్పురాక్రియామ్ । నాభిచ్ఛేదాత్పరంవాపిజాతకర్మవిధీ
యతే ॥ తిథిభిస్తారవారాద్యైఃఫలంనేచ్ఛన్తిపణ్డితాః । ఏష్వతీతేషు కాలే
షు శుభకాలం నిరీక్షయేత్ ।

— * అథ నామకరణమ్ * —

(దశమే హన్య పరరాత్రే సూతికా గృహా న్నిష్క్రమ్య స్నా
యాత్ । తతః పితా మాతా చ నక్షత్ర జాతస్య కుమారస్య నామ ధా
స్యావ ఇతి సంకల్ప్య , నామబ్రూయాతామ్ , తదేవ నామకరణమ్ ।
అథాస్యశర్మణః కుమారస్య నామకరణ కర్మాఙ్గ మభ్యుదయశ్రాద్ధం
కరిష్యామీతి సంకల్ప్య , తత్కృత్వా , శర్మణఃకుమారస్య నామకరణక
ర్మాఙ్గం పుణ్యాహవాచనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య , పుణ్యాహవాచనే
మధ్యమే స్వస్తివాచనే, శర్మణే స్వస్తిభవన్తోబ్రువన్త్వితి ప్రార్థయేత్ ।

ణే స్వస్తీతి బ్రాహ్మణాః ప్రతిబ్రూయుః ॥ * ॥ “ నామకర్మ చ జాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ । అతిపాతే చ కుర్వీత ప్రశస్తే మాసి పుణ్యభే ॥ యస్యాః క్రియాయా యస్సంప్రోక్తః కాలో మాసైర్దినైరపి । తస్యాం నమాసదోషోఽస్తి మూఢత్వం జీవశుక్రయోః ॥ ” ఇతి వచనం తత్కాలవిషయమ్. ఇతి గృహ్యరత్నే షష్ఠఖణ్డః

కర్మణే స్వస్తీతి బ్రాహ్మణాః ప్రతిబ్రూయుః ॥ * ॥ “ నామకర్మ చ జాతేష్టిం యథాకాలం సమాచరేత్ । అతిపాతే తు కుర్వీత ప్రశస్తే మాసి పుణ్యభే । యస్యాః క్రియాయా యస్సంప్రోక్తః కాలో మాసైర్దినైరపి । తస్యాం నైవ చ వక్రత్వం మూఢత్వం గురుశుక్రయోః ” ఇతి వచనం తత్కాలవిషయమ్) “ దశమ్యాముత్థితాయాం స్నాతాయామ్ ” ఇతి సూత్రమత్రానుసన్ధేయమ్ । దశమ్యాం రాత్రౌ ఉత్థితాయాం సూతికాగృహాన్నిష్క్రాన్తాయాం సూతికాయాం స్నాతాయాం సత్యాం, పుత్రస్య పితా మాతా చ నామ ధత్తః, వ్యవస్థాపయతః, వాచ్యవాచకయోః సంబన్ధం గృహ్ణీతః । అత్ర దధాతి దధతురితి పరస్మైపదశ్రవణాన్నామధాస్యావః, ఇత్యేవం సంకల్పః । దశమ్యాముత్థితాయాం స్నాతాయామిత్యుక్తేర్న దశమేఽహని నామకరణమ్, దశమాహోపరరాత్రపర్వోత్థానస్నానవిధానాత్ । — తథా పారస్కరశ్చ । “ దశమ్యాముత్థాప్య పిణ్డవర్ధనమ్, పిత్ర్యాణాం తత్ర సాన్నిధ్యమ్ ” ఇతి । — బోధాయనశ్చ “ దశమ్యాముత్థానం దశమ్యాం ద్వాదశ్యాం వా నామకరణమ్ ” ఇతి । తదేవం దశమాహే నామకరణస్మరణమ్, దశమాహోపరరాత్రే సూతికోత్థానానన్తరకాలపరమ్, అనుత్థితాయాం సూతికాయామభోజ్యాన్నత్వేన బ్రాహ్మణభోజనాసమ్భవాత్, భుక్తవతశ్చాచ్ఛిద్రాయణవిధానాచ్చ । — అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ “ అహన్యేకాదశే నామ చతుర్థే మాసి నిష్క్రమః ॥ ” గౌతమశ్చ — “ జననాదూర్ధ్వం దశరాత్రాచ్ఛతరా

త్ప్రదశ్వత్సరాద్వా నామకుర్యాత్ ।" వైఖానసః — "సూతకప్రే
తకయోర్దశమేహనివాపయిత్వా మృణ్మయాని భాణ్డాని పురాతనాని త్య
క్త్వానవాని పరిగృహ్యాన్యైః పరిచ్ఛదైః యథోక్తం శోధయిత్వా,
పుణ్యాహం వాచయేత్" ఇతి — శఙ్ఖః "పితా నామ కుర్యాదన్యో
వా కులవృద్ధః" ఇతి — గౌతమః "అసావితి నామ కుర్యాత్తద్దేవమ
న్త్రాన్తే మాత్రే ప్రథమమాఖ్యాయ" ఇతి । — కాత్యాయనశ్చ "అథా
స్య నామ కరోతి వేదోఽసి" ఇతి । అతః సంకల్పానన్తరమసౌ శ్రీనివాసఇ
తి పితరౌ నామ బ్రూతః, తదేవ నామకరణమ్ । తతోఽభ్యుదయపుణ్యా
హవాచనే । — అత్ర మనుః ॥ * ॥ "శర్మాన్తం బ్రాహ్మణస్యోక్తం వర్మా
న్తంక్షత్రియస్యతు । వైశ్యస్యపుష్టిసంయుక్తం శూద్రస్యప్రేష్యసంయు
తమ్ ॥" అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ "పుణ్యాహవాచనే నామ్ని మధ్యమేస్వ
స్తివాచనే । ఉక్త్వా బాలకనామాస్మై స్వస్తీత్యన్యత్సమంభవేత్ ॥" పూ
ర్వనేవ నామకరణాభావే శ్రీనివాసశర్మణే స్వస్తీతి వచనమ్ । అత్ర
రుద్రంప్రతి బ్రహ్మ । "కుమార కింరోదిషి యచ్ఛ్రమే తపసోఽధిజాతోఽ
సీతి, తమబ్రవీదపహతపాప్మావా అహమస్మ్యహన్తనామాని మే దేహీతి ।
తస్మాజ్జాతస్య పుత్రస్య నామకుర్యాత్ । అపి ద్వితీయం తృతీయం పాప్మా
నమేవాస్య తదపహన్తి । సోఽబ్రవీద్రుద్రోఽసీతి । అగ్నిస్తద్రూపమభవత్ ।
అగ్నిర్వైరుద్రో యదరోదీత్తస్మాద్రుద్రః" ఇతి । అత్ర శ్రీధరీయే ॥ * ॥
"దేవాలయ గజాశ్వానాం వృషాణాంవాపికూపయోః । గృహారామోపకర
ణానాంచదిహ్నానాంయోషితాంనృణామ్ ॥ కావ్యాదీనాం కథానాంచ ప
శ్వాదీనాం విశేషతః । రాజప్రసాదసంజ్ఞానాం నామకర్మ విధీయతే ॥"

ఇతి హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాపరనామధేయస్య
వైదికసార్వభౌమస్య శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్యకృతౌ
గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే
ద్వితీయః పటలః

॥ అథ పఞ్చాయుధధారణాదీని ॥

జాతస్య పఞ్చమాహే రక్షార్థం పఞ్చాయుధం ధారయేత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా సప్తమాష్టమదశమాన్యతమమాసే వా శిశోః కర్ణవేధనం కుర్యాత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా షోడశే వా త్రింశద్దినే వా శిశోః ఖట్వారోహణం కుర్యాత్ । తృతీయే మాసి సూర్యదర్శనం "తచ్చక్షుః" ఇతి కారయేత్ । చతుర్థే మాసి చన్ద్రం దర్శయేత్ । చతుర్థే మాసి నిష్క్రమణం అలఙ్కృతస్య శిశోః స్వస్తివాచనైస్సహ మాతులేన గృహీత్వా గ్రామనిర్గమనం । ధాన్యరాశౌ నివేశ్య బాలం గన్ధాక్షతైరభ్యర్చ్య, మృతసంజీవనీం జపిత్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ । ద్వితీయే జన్మర్క్షే వాఏకత్రింశాహే వా శఙ్ఖేన శిశుం క్షీరం పాయయేత్ । వర్షా

॥ అథ పఞ్చాయుధధారణాదీని ॥

(జాతస్య పఞ్చమాహే రక్షార్థం పఞ్చాయుధం ధారయేత్ । దశమే ద్వాదశేఽహ్ని వా సప్తమాష్టమదశమాన్యతమమాసే వా శిశోః కర్ణవేధనం కుర్యాత్ । దశమె ద్వాదశేఽహ్ని వా షోడశే వా ద్వాత్రింశద్దినే వా శిశోః ఖట్వారోహణం కారయెత్ । తృతీయె మాసి సూర్యదర్శనం "తచ్చక్షుః" ఇతి కారయెత్ । చతుర్థే మాసి చన్ద్రం దర్శయెత్ । చతుర్థే మాసి నిష్క్రమణమలఙ్కృతస్య శిశోః స్వస్తి వాచనైస్సహ మాతులేన గృహీత్వా గ్రామ నిర్గమనమ్ । ధాన్యరాశౌ నివేశ్య బాలం గన్ధాక్షతై రభ్యర్చ్య. మృతసంజీవనీం జప్త్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయెత్ । ద్వితీయె జన్మర్క్షే వాఏకత్రింశాహే వా శఙ్ఖేన శిశుం క్షీరం పాయయెత్ । వర్షాన్తజన్మర్క్షే హరిద్రాదిభిః శిశుం సంస్నాపయ్య నవవస్త్రం పరిధాప్యాలంకృత్య కటిసూత్రం బధ్వా మాతులాదినా గృహం ప్రవేశ్య పుణ్యాహం వాచయిత్వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయెత్ ॥ * ॥ "జాతనామవ్రతస్నాన ప్రవేశేషు నకౌతుకమ్ । నాఙ్కురం పుంసవాద్యానాం పు

న్త జన్మర్క్షే ప్రాగ్ద్వాదిషు శిశుం సంస్నాప్య నవవస్త్రం ప
రిధాప్య, అలఙ్కృత్య, కటిసూత్రంబధ్వా, మాతులాదినా
గృహం ప్రవేశ్య, పుణ్యాహం వాచయిత్వా, బ్రాహ్మణా
న్భోజయేత్ ॥ * ॥ “ జాతనామప్రాగ్స్నానప్రవేశేషు న

ణ్యాహం సర్వకర్మసు । ” పితా ప్రవాసాదేత్య “ అఙ్గాదఙ్గాత్ ” ఇ
తిద్వాభ్యాం పుత్రస్యాభిమన్త్రిణావఘ్రాణే జాతకర్మవత్కుర్యాత్ । అ
త్ర అసౌశబ్దేన పుత్రస్యశర్మ నిర్దిశేత్ । “ అగ్నిరాయుష్మాన్ ” ఇతి ప
ఞ్చమన్త్రాన్ పుత్రస్య దక్షిణే కర్ణే జపేత్ । ఏవం ప్రతిపుత్రం । కుమారీం
తు “ సర్వస్మాదాత్మనః ” ఇతి యజుషాభిమన్త్రయేత్) ఆత్రేయే —
॥ * ॥ “ స్వర్ణైః పఞ్చాయుధం ధార్యం రక్షాయై పఞ్చమేఽహని । అసి
శఙ్ఖ గదాచక్ర శార్ఙ్గాన్యాయుధనఖాన్యపి ॥ ” శ్రీధరీయే — ॥ * ॥ “ దశ
మేద్వాదశేవాహ్ని షోడశేకర్ణవేధనమ్ । ప్రథమే సప్తమేమాసి అష్టమే
దశమేపివా ॥ యస్మిన్వారే తిథౌతారే ద్వాద్వాయుక్తానశోభనమ్ । పూ
ర్వాహ్ణేతు ప్రశస్తస్స్యాత్కర్ణవేధోఽతి శోభనః ॥ మధ్యాహ్నేనిశివర్జ్యః
స్స్యాన్మహూర్తంవాత్రినాడికమ్ । శుక్లసూత్రసమాయుక్తతామ్రసూ
చ్యాతువేధయేత్ ॥ వేధాత్తృతీయే నక్షత్రే క్షాళయేదుష్ణవారిణా । రోపణా
ర్థంసుశుద్ధ్యర్థం నాళసంపత్తిమాప్నుయాత్ ॥ సుభూమౌప్రాఙ్గణేరమ్యే శు
చౌదేశేఽమ్బరేరవేః । సన్నిధౌ వేధయేత్కర్ణౌ స్త్రీపుంసార్వామదక్షి
ణౌ ॥ క్రమేణపూర్వవేధ్యౌద్వౌ శిశోరాయుశ్శ్రియఃప్రదౌ ॥ ” బృహస్ప
తిః ॥ * ॥ “ ఏకత్రింశద్దినేచైవ పయశ్శఙ్ఖేనపాయయేత్ ॥ ” శ్రీధరీయే
॥ * ॥ “ నక్షత్రేమాసి సమ్పూర్ణే జాతర్క్షేతు విశేషతః । మాసాన్తే దుగ్ధ
పానంస్యాత్పశ్చాత్కాలే శుభేభవేత్ ॥ ఖట్వారోహశ్చ కర్తవ్యో దశ
మేద్వాదశేఽహ్నివా । షోడశేదివసేవాపి ద్వాత్రింశద్దివసేఽపివా ॥ ”
యమః ॥ * ॥ “ శిశోస్తృతీయే కర్తవ్యం మాసి సూర్యస్య దర్శనమ్ ।
చతుర్థే మాసికర్తవ్యం శిశోశ్చన్ద్రస్య దర్శనమ్ ॥ తచ్చక్షురితిమన్త్రేణ
కారయేత్సూర్యదర్శనమ్ । పుణ్యాహంచైవ విప్రాణాం భోజనఞ్చాత్ర

కౌతుకమ్ । నాఙ్కురం పుంసవాద్యానాం పుణ్యాహం స
ర్వకర్మసు ॥" పితా ప్రవాసాదేత్య "అఙ్గాదఙ్గాత్"
ఇతి ద్వాభ్యాం పుత్రస్యాభిమన్త్రణాఘ్రాణే జాతకర్మవ
త్కుర్యాత్ । అత్ర అసౌశబ్దేన పుత్రస్య శర్మ నిర్దిశేత్ ।
"అగ్నిరాయుష్మాన్" ఇతి పఞ్చమన్త్రైః కుమారస్యద

సంమతమ్ ॥" — బృహస్పతిః ॥ * ॥ "ఉపనిష్క్రమణం నామ గృహా
త్ప్రథమనిర్గమః । అకృతేఽస్యాం క్రియాయాం వై ఆయుశ్శ్రీనాశనం శిశోః ॥
కృతే సంపత్సమృద్ధిస్స్యాదాయుర్వర్ధనమేవచ ॥ అలఙ్కృత్య శిశుం సమ్య
గభ్యర్చ్యచ శుభాక్షతైః ॥ స్వస్తివాచ్య సమారూఢవాహనం గమయే
ద్గృహమ్ । యథాన్నభోజనే కాలస్సమాదిశ్య స్తథాత్రచ ॥ కాలే నిర్గ
మనం కుర్యాద్గృహాద్బాలోఽరథాదినా । మాతులో వా వహేదేనం నిర్వాహ
న శిశుం స్వయమ్ ॥ అలఙ్కృత్య యథాశక్తి శ్రీశ్చాయుస్త్వాం భజత్వితి ।
శిశునా సహ మిత్రాణి నిరీయుశ్చ గృహాత్స్వయమ్ ॥ సర్వదున్దుభిఘోషై
శ్చ వాద్యఘోషసమన్వితైః । చత్వరే తు శుచౌ దేశే గోమయేనోపలే
పితే ॥ ధాన్యపుఞ్జే సమాసీనం బాలం బాలామథాపి వా । అర్చయేద్గన్ధపు
ష్పాద్యైస్తస్మిన్ మూర్ధ్ని లలాటకే ॥ న్యస్య రక్షాం తతః కుర్యాన్మృ
తసఞ్జీవనీం జపేత్ । అథార్చయేద్గణేశానం భూతేశానం తథైవచ ॥ భ
క్ష్యైర్విచిత్రైస్సఫలైశ్శిశుమభ్యర్చయేద్బుధః । దైవజ్ఞభిషజోః పూజాం
యావచ్ఛక్యం ప్రయోజయేత్ ॥" — శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "అబ్దేనసారే
ణ శిశౌ సమేతే బాలం తు సంస్నాప్య చ జన్మధిష్ణ్యే । కృత్వాయుషో వృద్ధి
కరం చ కర్మ తద్ధారయేద్వై కటిసూత్రవస్త్రే ॥" — అత్రిః ॥ * ॥
"వత్సరోత్తరజన్మర్క్షే స్నాపయిత్వా హ్రదాదిషు । ఆచ్ఛాదయేన్నవై
ర్వస్త్రైర్మాతులో వేశయేద్గృహమ్ ॥ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా తు పుణ్యా
హం వాచయేద్ద్విజైః । ఉదయవ్యాపిజన్మర్క్షే తస్మిన్ గ్రాహ్యం తు జన్మతః ॥
సఙ్గవవ్యాపిజన్మర్క్షే తత్ర జన్మపరం శుభమ్ । ఏకమాసే ద్విజన్మర్క్షే అన్త్య
ర్క్షే జన్మ కారయేత్ ॥ సఙ్గవవ్యాపిఖణ్డత్వే అన్త్యఖణ్డే సమాచరేత్ । నా

క్షీణకర్ణే జపేత్ । ఏవం ప్రతిపుత్రం । కుమారీంతు "స
ర్వస్మాదాత్మనః" ఇతి యజుషాభిమన్త్రయేత్ ।

॥ అథాన్నప్రాశనమ్ ॥

జన్మదినమారభ్య సావనేన షష్ఠేమాస్యష్టమేదశమేసంవ
త్సరేవా పుంసః, స్త్రీణామయుగ్మేమాసి, అన్నప్రాశనం
కుర్యాత్ । నాత్ర మాసదోషగన్ధః, మాసప్రోక్తత్వా
త్ ॥ * ॥ "మాసప్రోక్తేషుకార్యేషుమూఢత్వంజీవశుక్ర
యోః । అధిమాసాదిదోషాశ్చనస్యుః కాలవిధేర్బలాత్ ॥"
ప్రాణానాయమ్య అస్యగోత్రస్యశర్మణః కుమారస్యాన్న
ప్రాశనకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయశ్రా
ద్ధంపుణ్యాహవాచనంచకృత్వా, ప్రాణానాయమ్యఇమం
గోత్రం శర్మాణం కుమారం అన్నప్రాశనకర్మణాసంస్కరి

ష్యామీతి సంకల్ప్య... తత్ర సమాచరేత్ ॥ జన్మనక్షత్రకృత్యం తు
పూర్వంచేత్పూర్వవాసరే । " "పితా ప్రవాసాదేత్య" ఇతి సూత్ర
మత్ర భావ్యమ్ .

॥ అథాన్నప్రాశనమ్ ॥

(జన్మదినమారభ్య సావనేన షష్ఠేమాస్యష్టమే దశమేవా సంవత్సరే
వా పుంసః, స్త్రీణామయుగ్మేమాస్యన్నప్రాశనంకుర్యాత్ । నాత్రమా
సదోషగన్ధః, మాసప్రోక్తత్వాత్ ॥ * ॥ "మాసప్రోక్తేషు కార్యేషు
మూఢత్వం గురుశుక్రయోః । అధిమాసాది దోషాశ్చ నస్యుః కాలవిధేర్బ
లాత్ ॥" ప్రాణానాయమ్య, అస్యగోత్రస్యశర్మణః కుమారస్య అ
న్నప్రాశనకర్మాఙ్గం అఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధం పు
ణ్యాహవాచనంచ క్రమాత్కృత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం
శర్మాణం కుమారమన్నప్రాశన కర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సంకల్ప్య,
సౌవర్ణాదిపాత్రే క్షారలవణవర్జం దధిమధుఘృతమోదనమితి సంసృజ్య

ష్యామీతి సంకల్ప్య, సౌవర్ణాదిపాత్రే క్షారలవణవర్జమ్ దధిమధుఘృతమోదనమితి సంసృజ్య "భూరపాంత్వా" ఇతి చతుర్భిరన్తే సకృదేవ కుమారం ప్రాశయేత్ । అత్ర మన్త్రాన్తే అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా శిశోః శర్మ బ్రూయాత్ । ॥ * ॥ "దేవతాపురతస్తస్య ధాత్ర్యుత్సఙ్గగస్య చ । అలఙ్కృతస్య దాతవ్యమన్నం పాత్రే తు కాఞ్చనే ॥" జాతకర్మాద్యాస్సంస్కారాశ్చౌలాన్తాః స్త్రీణాం తత్తత్కాలపవతూష్ణీం కార్యాః ॥ * ॥ "తూష్ణీమేతాః క్రియాః స్త్రీణాం వివాహస్తు సమన్త్రకః".

ఇతిగృహ్యరత్నే సప్తమఃఖణ్డః

"భూరపాన్త్వౌషధీనామ్" ఇతిచతుర్భిరన్తే సకృదేవకుమారం ప్రాశయేత్ । అత్రమన్త్రాన్తే అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యాశిశోర్నామ బ్రూయాత్ ॥ * ॥ "దేవతాపురతస్తస్యధాత్ర్యుత్సఙ్గగతస్యచ । అలఙ్కృతస్య దాతవ్యమన్నంపాత్రేతుకాఞ్చనే ॥" జాతకర్మాద్యాఃసంస్కారాశ్చౌలాన్తాః స్త్రీణాం తత్తత్కాలపవ తూష్ణీంకార్యాః ॥ * ॥ "తూష్ణీమేతాఃక్రియాస్స్త్రీణాం.వివాహస్తుసమన్త్రకః ।)" జన్మనోఽధీతివ్యాఖ్యానే, జన్మనోఽధి - జన్మదినమారభ్య దివసగణనయా షష్ఠేమాసీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । — బృహస్పతిః ॥ * ॥ "పఞ్చాశద్దివసాత్తిథ్యూర్ధ్వంశ్చాత్తిథిహేతవష్ఠ్యహాత్ । అర్వాగేవోత్తమాభుక్తిర్మాస్యన్యే కేచిదూచిరే ॥" అత్ర కాలాన్తరగ్రహణం స్వగృహ్యోక్తకాలాతిక్రమవిషయమ్, నతు వికల్పార్థమ్ ॥ * ॥ "షష్ఠేఽష్టమే స్త్రియాః ప్రోక్తం యుగ్మే పుంసః ప్రకీర్తితమ్ । పఞ్చమే సప్తమేచైవనవమేచవిధిః స్త్రియాః ॥" ఇతిబృహస్పతినోక్తమ్ ॥ * ॥ "అథోజైవత్సరే పాప్తే కన్యాయాః కరసంగ్రహః ।" ఇతివివాహపటలేచోక్తమ్ । అతఃకన్యానామయుగ్మేమాస్యన్నప్రాశనంకార్యమ్ ॥ * ॥ "నామకర్మచజాతేష్టింయథాకాలంసమాచరేత్ । అతిపాతేతుకుర్వీత ప్రశస్తేమా

॥ అథ చౌళమ్ ॥

జన్మదినమారభ్య సావనేన తృతీయే వర్షే గతత్రిభాగే తృతీయే వా పునర్వస్వాదిపుణ్యనక్షత్రే శిశోశ్చౌళం కుర్యాత్ ॥ * ॥ "తృతీయేఽబ్దే శిశోర్గర్భాజ్జన్మతో వాపి

సి పుణ్యభే। గర్భిణీగర్భసంస్కారమ్" ఇతివచనాదన్యత్రాఙ్కురార్పణముక్తమ్। "చౌళాద్యఙ్కురమేవచ" ఇతి కపర్దివచనాత్ నాన్నస్యాఙ్కురార్పణమ్। "దేవతాపురతస్తస్య" ఇతిమార్కణ్డేయవచనమ్। అత్రమనుః ॥ * ॥ "మధ్వాజ్యకనకోపేతం ప్రాశయేత్పాయసంతుతత్। కృతప్రాశమథోత్సఙ్గాద్ధాత్రీబాలమథస్సృజేత్ ॥ అమన్త్రికాతు కార్యేయంస్త్రీణామావృదశేషతః। సంస్కారార్థంశరీరస్యయథాకాలం యథాక్రమమ్॥" తతః స్త్రీణాంజాతకర్మాదయశ్చౌళాన్తాః క్రియాదేహసంస్కారార్థా అమన్త్రికంకర్తవ్యాః। గోభిలః— "తూష్ణీమేతాఃక్రియాఃస్త్రీణాంవివాహస్తుసమన్త్రికః।" ఇతి.

ఇతి కణ్ఠభూషణే సప్తమఃఖణ్డః

॥ అథ చౌళమ్ ॥

(జన్మదినమారభ్య సావనేన తృతీయే వర్షే గతత్రిభాగే తృతీయేవాపునర్వస్వాదిపుణ్యనక్షత్రే శిశోశ్చౌళంకుర్యాత్ ॥ * ॥ "తృతీయేఽబ్దేశిశోర్గర్భాజ్జన్మతోవా విశేషతః। పఞ్చమే చౌళకంకార్యం స్త్రియాఃపుంసోఽథవా సమమ్ ॥" ఇతి గర్భపఞ్చమజన్మతృతీయవర్షయోశ్చౌలవిధానాత్ , గర్భతో జన్మతో వా చతుర్థేఽబ్దే శిశోశ్చౌలంశాస్త్రసిద్ధమ్। అతః ఖలు తదనుక్తిః, సందంశన్యాయేన చౌలే చతుర్థాబ్దసిద్ధేః ॥)

"జన్మనోఽధి" ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్। తస్యేదం వ్యాఖ్యానం, జన్మనోఽధీతి పూర్వవత్। తతశ్చ గర్భాది సఙ్ఖ్యావర్షాణామితి గర్భవర్షం నగణ్యతే। అత్ర బ్రాహ్మణానాం భోజనమితి గ్రహణమాశీర్వచనకుమారభోజనయోరపిప్రదర్శనార్థమ్। భోజనాదీత్యాదిశబ్దో వా ద్రష్టవ్యః, ఉపనయనవదితివచనాత్। గతత్రిభాగఇతి। "గతత్రిభాగేతువదన్తి

శేషతః । పఞ్చమే ... స్త్రి ... సోఽథవా
శుభమ్ ॥" ఇతి గర్భవత్యా ... తృతీయపఞ్చమాబ్దయోశ్చౌళ
విధానాత్, ... చౌళ
... ప్రసిద్ధమ్ । అతశ్చాపి తదనుక్తేః, గర్భాదారభ్యచౌ
లే చతుర్థాబ్దసిద్ధేః । మాతరి గర్భిణ్యాం చౌళనిషేధః
పఞ్చమాబ్దాత్ప్రాగేవ ॥ * ॥ "సూనోర్మాతరి గర్భిణ్యాం

చౌలమ్ ।" "తృతీయేఽబ్దే త్ర్యంశేన ఇతి పాక్షికమ్" ఇత్యన్యే మన్య
న్తే । పుణ్యేతి - బృహస్పతిః ॥ * ॥ "హస్తాశ్వివిష్ణుపౌష్ణాశ్చ శ్రవిష్ఠాది
త్యపుష్యకమ్ । సౌమ్యాదితిర్నవత్తారే ఉప్యత్తమానవాసరకాః ॥" అత్ర
తృతీయపఞ్చమగ్రహణాచ్చతుర్థే చౌలనిషేధోఽర్థసిద్ధ ఇతి కేచిద్వ్యాచ
క్షతే । తన్నావేత్యాహుః - తృతీయ ఇతి ; స్పష్టోఽర్థః । శ్రీధరీయే నారద
వాః — ॥ * ॥ "తతస్సంవత్సరే పూర్ణే చూడాకర్మ విధీయతే । తృ
తీయే పఞ్చమే వాథ వత్సరే జన్మతశ్శిశోః ॥ గర్భాద్వా చౌలకర్మ కార్యమితి
వేదభాషితమ్ । సావనాత్ప్రథమే వర్షే తృతీయే పఞ్చమేఽపి వా ॥ దామోద
రమతం హ్యేతత్సప్తమే చౌలకర్మణి ॥" ఆత్రేయః ॥ * ॥ "వర్షే తృతీయే
త్ర్యంశేన పఞ్చమే చోత్తరాయణే । గర్భాద్వా జన్మతో వాఽబ్దానాం షష్ఠే జ
న్మతశ్శిశోః ॥" ఇత్యాది బహువచనసిద్ధత్వాచ్చతుర్థేఽబ్దే చౌలం నిర్వ్యాకు
లమ్ । అర్ణవే ॥ * ॥ "జన్మతస్తు తృతీయే వా ... ద్వితీయే
వత్సరే । ద్విషట్త్రింశద్దినేష్వేకే చౌలం ప్రశస్యతే ॥" శ్రీధరీయ
వచనాత్తృతీయేఽబ్దేఽపి గర్భాత్త్రివర్షవచనం పాక్షికమిత్యవగమ్యతే । సంగ్రహ
శనాన్యాయేనేతి — "ఆదిరన్త్యేన సహితా" ఇతివత్తృతీయపఞ్చమాబ్ద
గ్రహణేన తన్మధ్యగతస్య చతుర్థాబ్దస్యాపి సిద్ధిః । అత ఏవ జ్యోతిశ్శాస్త్రవిదాం
చతుర్థేఽనుక్తిరితి విమృశ్య బోధ్యమ్ ।

(మాతరి గర్భిణ్యాం చౌలనిషేధః పఞ్చమాబ్దాత్ప్రాగేవ ॥ * ॥
"సూనోర్మాతరి గర్భిణ్యాం చూడాకర్మ న కారయేత్ । పఞ్చమాబ్దాదధ
స్తాదూర్ధ్వం గర్భిణ్యామపి కారయేత్ ॥" తత్రాపి తృతీయేఽపి గర్భే ప్రశ

ణ్యాం చూడాకర్మ న కారయేత్ । పఞ్చమాద్వాదతస్తూర్ధ్వం గర్భిణ్యామపి కారయేత్ ॥" తథా స్మృతిరపి సతి గర్భే ప్రథమస్య చౌలం నిర్వ్యాకులమ్ । మధ్యమస్య చౌళం నిషిద్ధమ్ ॥ * ॥ "శిశోశ్చౌలం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః । దృష్టే ద్వితీయే శిరసి చౌలం శిఖాయా నేతరత్ ॥" ఇత్యాత్రేయః । ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్య చౌలకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయం పుణ్యాహవాచనం చ క్రమాత్కృత్వా, పునః ప్రాణానాయమ్య, అముం గోత్రం శర్మాణం కుమారం చౌలకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య క్షారలవణవర్జం కుమారం భోజయిత్వా, అగ్నేరుపసమాధానా

దిస్య చౌళం నిర్వ్యాకులమ్ । మధ్యమస్య చౌలం నిషిద్ధమ్ ॥ * ॥ "శిశోశ్చౌళం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః । దృష్టే ద్వితీయే శిరసి చౌలం శిఖాయా నేతరత్ ॥" ఇత్యాత్రేయః) శ్రీధరీయే * ॥ "మాతుర్గర్భే శిశోశ్చౌలం గర్భఘ్నం పితృహా భవేత్ । తస్మాచ్చౌళం ప్రకర్తవ్యం మాతుర్గర్భస్య పూర్వతః ॥" అత్ర స్మృత్యన్తరే విశేషః ॥ * ॥ "చౌలం శిశోర్మాతరి గర్భవత్యాం కుర్యాత్పురస్తాదపి పఞ్చమాసాత్ । దృష్టే ద్వితీయే తు శిశోశ్చ చౌళం శేషం భవేద్గర్భవినాశనాయ ॥" కించ న్యూనేషు చతుర్షు మాసేషు చౌళం కార్యమిత్యర్థః ॥ * ॥ అనాప్తషష్టిద్విపఞ్చమాసే గర్భే మాతుశ్శిశోర్బుధాః । చూడాకర్మ ప్రశంసన్తి కేనాప్యన్తరితస్య తు ॥" ఇతరత్ - తృతీయం శిరః నశిఖాయామిత్యర్థః ॥

(ప్రాణానాయమ్య అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్య చౌళకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయం పుణ్యాహవాచనం చ క్రమాత్కృత్వా, పునః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారం చౌలకర్మణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, క్షారలవణవర్జం కుమారం భోజయిత్వా) సుస్పష్టార్థమిదమ్ ।

దిపరిషేచనాన్తం సీమన్తవత్కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగే
తు - శీతోష్ణజలే, యవాః, ఆనడుహం శకృత్పిణ్డమ్,
క్షురమ్, త్రిషు ప్రదేశేషు శ్వేతాంశలలీమ్, త్రీన్ దర్భపుఞ్జీ
లాన్, శలాలుగ్లప్సమ్, ప్రాదేశమాత్రాన్ ద్వాదశ ద
ర్భాంశ్చ సహ సాదయేత్ । ప్రణీతామోక్షణాన్తే, అపరే
ణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖం కుమారముపవేశ్య, సహితైశ్శలల్యాది
భిశ్శిఖార్థాన్కేశాన్వప్తవ్యాంశ్చ తూష్ణీం పృథక్కృత్య,
శీతాస్వప్సుఉష్ణా అపః "ఉష్ణేనవా యఉదకేన" ఇతి య
జుషా సంసృజ్య, "ఆపఉన్దన్తు" ఇతి కుమారస్య శిరఃప్రా
గాదిప్రదక్షిణం సిక్త్వా, త్రిభిర్దర్భైరూర్ధ్వాగ్రైరన్తర్హి
తాన్పురస్తాత్కేశాన్ "యేనావపత్" ఇతితిరశ్చాక్షురే
ణ వపన్తమాచార్యమగ్నేర్దక్షిణతఉపవేశ్య, మాతా బ్రహ్మ
చారీవా "యత్క్షురేణ" ఇత్యనుమన్త్రయేత । అత్ర అసౌ

(అగ్నేరుపసమాధానాది పరిషేచనాన్తం సీమన్తవత్కుర్యాత్ ।
పాత్రప్రయోగేతు - శీతోష్ణజలే, యవాన్, ఆనడుహం శకృత్పిణ్డం క్షు
రమ్, త్రిషుప్రదేశేషు శ్వేతాంశలలీమ్, త్రీన్ దర్భపుఞ్జీలాన్, శలాలు
గ్లప్సమ్, ప్రాదేశమాత్రాన్ద్వాదశదర్భాంశ్చ, సహసాదయేత్) అత్ర
కపర్దీ ॥ * ॥ "జలద్వయంకుశాన్యవాంశ్ఛలాలుదర్భపుఞ్జిలాన్ । శకృచ్ఛలల్య
సీన్ క్షిపేత్సహైవచౌళకర్మణి ॥ " ప్రాదేశమాత్రానితివైఖానసోక్తమ్.

(ప్రణీతామోక్షణాన్తే అపరేణాగ్నిం ప్రాఙ్ముఖం కుమారముప
వేశ్య, సహితైశ్శలల్యాదిభిశ్శిఖార్థాన్కేశాన్ వప్తవ్యాంశ్చ తూష్ణీం పృ
థక్కృత్య, శీతాస్వప్సు ఉష్ణాఅపః "ఉష్ణేనవాయఉదకేన" ఇతియజు
షా సంసృజ్య "ఆపఉన్దన్తు" ఇతి కుమారస్య శిరః ప్రాగాదిప్రదక్షిణం
సిక్త్వా, త్రిభిర్దర్భైరూర్ధ్వాగ్రైరన్తర్హితాన్ పురస్తాత్కేశాన్ "యే
నావపత్" ఇతి తిరశ్చా క్షురేణ వపన్తమాచార్యమగ్నేర్దక్షిణతఉపవే
శ్య,మాతా బ్రహ్మచారీవా "యత్క్షురేణ" ఇత్యనుమన్త్రయేత। అత్రఆసౌ

శబ్దే ప్రథమాన్తం కుమారస్య శర్మోక్త్వా, ఉప్తానా
చార్యో దర్భమిశ్రాన్ కేశాన్ బ్రహ్మచారిహస్తే ప్రదా
య, దక్షిణతః కేశాన్ "యేనపూషా" ఇతిపూర్వవత్ప్ర
వాప్య ప్రదాయ, "యేనభూయః" ఇతి శిఖాధఃపశ్చిమ
తః కేశాన్ తథా ప్రవాప్య ప్రదాయ, "యేనపూషా" ఇతి
ఉత్తరతః కేశాన్ తథా ప్రవాప్య ప్రదద్యాత్ । అత్ర అ
సౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా కుమారస్య శర్మనిర్దిశేత్ । ఏవం త్రీం
స్త్రీన్ దర్భానన్తర్ధాయ చతుర్దిగ్వపనం కృత్వా అన్తే
సకృదేవ ఆచార్యోఽపఉపస్పృశేత్ । "కేశాన్ప్రచ్ఛి
ద్య ప్రాగగ్రాన్ శమీపర్ణైస్సహ మాత్రే ప్రయచ్ఛతి,
తానానడుహే గోమయే నిదధాతి" ఇత్యాశ్వలాయనః ।
అత్రాపి కేశోపయమన నిధానయోస్సమాన కర్తృకత్వా
వగతేః బ్రహ్మచార్యేవ కేశానాదాయ అన్తేసంహత్య సకృ
దేవ శకృత్పిణ్డే నిక్షిప్య ఆదాయోత్థాయ, "ఉప్త్వాయ కే

శబ్దే ప్రథమాన్తం కుమారస్య శర్మోక్త్వా, ఉప్తానాచార్యో దర్భమిశ్రాన్
కేశాన్ బ్రహ్మచారి హస్తే ప్రదాయ, దక్షిణతః కేశాన్ "యేన పూ
షా" ఇతి పూర్వవత్ప్రవాప్య ప్రదాయ, "యేన భూయః" ఇతి శిఖా
ధః పశ్చిమతః కేశాన్ తథా ప్రవాప్య ప్రదాయ, "యేన పూషా" ఇత్యు
త్తరతః కేశాంస్తథా ప్రవాప్య ప్రదద్యాత్ । అత్ర అసౌశబ్దే సంబుద్ధ్యా
కుమారస్య శర్మ నిర్దిశేత్ । ఏవం త్రీంస్త్రీన్ దర్భానన్తర్ధాయ చతుర్ది
గ్వపనం కృత్వా అన్తే సకృదేవ ఆచార్యోఽప ఉపస్పృశేత్ । "కేశాన్
ప్రచ్ఛిద్య ప్రాగగ్రాంశ్శమీ పర్ణైస్సహ మాత్రే ప్రయచ్ఛతి,
తానానడుహేగోమయేనిదధాతి" ఇత్యాశ్వలాయనః । అత్రాపి కేశో
పయమననిధానయోస్సమానకర్తృకత్వావగతేర్బ్రహ్మచార్యేవ కేశానా
దాయ అన్తే సంహత్య సకృదేవ శకృత్పిణ్డే నిక్షిప్య ఆదాయోత్థాయ,
"ఉప్త్వాయ కేశాన్" ఇత్యుదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిఖనేత్ ।

శాన్ " ఇత్యౌదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిఖనేత్ ।
" అరణ్యే కేశాన్నిఖనేయుః " ఇతి గౌతమః " ఉదుమ్బర
దర్భస్తమ్బయోర్మూలే కేశానాచ్ఛాదయేత్ " ఇతి వైఖా
నసః । తస్మాదత్ర నిధానం నిఖననమ్ , నిదధ్యుర్బాన్ధవా బ
హిరితివత్ । తతః క్షురం ప్రక్షాళ్య నిదధ్యాత్ , తేనత్ర్య
హం వపననివృత్తిః । అథ వటుర్వరం దద్యాత్ । అన్యశ్చే
చ్ఛాలకర్తా, తస్మై గాం దద్యాత్ । పితా చేద్దక్షిణత ఆసీ
నాయ బ్రాహ్మణాయ వరం దద్యాత్ । అథావశిష్టాభిస్సం
సృతాభిరద్భిరుష్ణం వటోశ్శిరో నాపి తేన వాపయిత్వా

" అరణ్యే కేశాన్నిఖనేయుః " ఇతి గౌతమః " ఉదుమ్బరదర్భస్తమ్బయో
ర్మూలే కేశానాచ్ఛాదయేత్ " ఇతి వైఖానసః । తస్మాదత్ర నిధానం నిఖ
ననమ్ , నిదధ్యుర్బాన్ధవా బహిరితివత్ । తతః క్షురం ప్రక్షాళ్య నిదధ్యాత్ ,
తేన త్ర్యహం వపననివృత్తిః । అథ వటుర్వరం దద్యాత్ । అన్యశ్చేచ్ఛా
లకర్తా తస్మై గాం దద్యాత్ । పితా చేద్దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ
వరం దద్యాత్ । అథావశిష్టాభి స్సంసృతాభిరద్భిరుష్ణం వటోశ్శిరో
నాపితేన వాపయిత్వా శిఖాం నిధాపయేత్ । " అథైనముష్ణోదకేన సం
స్నాప్య, ఆచ్ఛాద్య , అలంకృత్య, త్రివృతాన్నేన బ్రాహ్మణాన్ భోజ
యిత్వాఽశిషో వాచయేత్ । " ఇతి బోధాయనః) ప్రణీతామోక్షణాన్తమి
తి స్పష్టార్థమనువాదః " అపరేణాగ్నిం ప్రాఞ్చమ్ " ఇత్యాది సూత్ర
మత్ర భావ్యమ్ । ప్రాఞ్చం-ప్రాఙ్ముఖమ్ " దర్భపుఞ్జీలస్సప్తోత్థాన్ ప్రాగ్
అభినిధాయ " ఇతి గౌతమః । " మస్తకే దర్భాన్ ప్రాగుత్తరాగ్రాన్ వి
న్యస్య సరోమాణం దర్భం ఛిత్వా " ఇతి వైఖానసః " క్షురం తిర్యఞ్చం
న్యసేత్ " ఇతి బోధాయనః । " నను సకృదాయసేన ప్రచ్ఛిద్య ఆనడు
హే గోమయే కేశాన్ కుర్యాదితి గౌతమ స్మరణాద్బ్రహ్మచారి హస్త ఇ
తి కుతోఽవసీయతే " ఇత్యాశఙ్క్య ఆశ్వలాయన సూత్రమేవోదాహర
తి, కేశాన్ప్రచ్ఛిద్య [illegible]

శిఖాం నిధాపయేత్ । "అథైన ముష్ణోదకేన సంస్నాప్య
చాఘ్రాయాలఙ్కృత్య త్రివృతాన్నేన బ్రాహ్మణాన్భోజయి
త్వాశిషో వాచయేత్" ఇతి బోధాయనః.

—* అథతుల్యోత్సవనిషేధః *—

ఏకస్మిన్నవత్సరే సోదరాణాంతుల్యోత్సవం నకుర్యాత్ ।
యమళయోస్సమానక్రియాః కుర్యాత్ ॥*॥ "భ్రాతృ
ద్వయే స్వసృయుగే స్వసృభ్రాతృయుగేతథా । సమా
నాపిక్రియాకార్యామాతృభేదేతథైవచ ॥" ప్రథమజమేవ
జ్యేష్ఠం మనుః ప్రాహ । పుత్రోద్వాహే షట్సు మాసేషు
పుత్రీవివాహంనకుర్యాత్సోదరభ్రాతృచౌలోపనయనేచన
కుర్యాత్ । తథా ఉపనయనాత్పరం చౌలంచనకుర్యాత్ । వ
ర్షభేదేతు త్రిమాసాదూర్ధ్వం కుర్యాదిత్యేకే । చౌలోపన
యనానన్తరం వివాహంకుర్యాత్ । తథాపుత్రీపరిణయాదూ

త్రేఽపిప్రసిద్ధమిత్యాహ, అత్రాపి కేశేతి । తస్మిన్కేశానుపయమ్య, ఉత్త
రతః - ఉదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతీత్యాదినాశకలైష్వస్కే కే
శోపయమన నిధానయోస్సమానకర్తృకతాప్యవగతేరిత్యర్థః.

—* అథ తుల్యోత్సవ నిషేధః *—

(ఏకస్మిన్నవత్సరే సోదరాణాంతుల్యోత్సవంనకుర్యాత్ । య
మళయోస్సమానక్రియాఃకుర్యాత్ ॥*॥ "భ్రాతృద్వయేస్వసృయుగేస్వ
సృభ్రాతృయుగే తథా । సమానాపిక్రియాకార్యా మాతృభేదేతథైవచ ॥"
ప్రథమజమేవ జ్యేష్ఠం మనుః ప్రాహ । పుత్రోద్వాహే షట్సుమాసేషు పు
త్రీవివాహం నకుర్యాత్సోదరభ్రాతృచౌలోపనయనేచ నకుర్యాత్ । తథా
ఉపనయనాత్పరం చౌలంచనకుర్యాత్ । వర్షభేదేతు త్రిమాసాదూర్ధ్వం
కుర్యాదిత్యేకే । చౌలోపనయనానన్తరం వివాహం కుర్యాత్ । తథాపుత్రీ
పరిణయాదూర్ధ్వం పుత్ర పరిణయం కుర్యాత్ । ఏవం పుత్ర్యన్తరస్యోపయ
[illegible]

ర్ధ్వం పుత్రః పాణిగ్రహణం కుర్యాత్ । ఏవం పుత్రాన్తరస్యాపయమం శేష సోమానన్తరం కుర్యాత్ । దత్తపుత్రే, సాపత్న్యే, నైష్ఠికే, జాత్యన్ధే, పతితే, దీర్ఘచికిత్స్యరోగే వా జ్యేష్ఠభ్రాతరి, కనిష్ఠస్య నపరివేదనదోషః। నిర్ద్గోషేపి జ్యేష్ఠభ్రాతరి, దూరదేశస్థే ద్వాదశాబ్దాదూర్ధ్వం నదోషః । "అష్టవర్షాదూర్ధ్వం నపరివేత్తృత్వమ్" ఇతి వసిష్ఠః । తథా భగినీష్వసంస్కృతాస్వపి కనిష్ఠస్య నపరివేత్తృత్వమ్ । కనీయస్యాస్సంస్కారే దోషః । ఏకస్మిన్ గృహే శుభద్వయం నకుర్యాత్ । ద్వారభేదే నదోష ఇత్యేకే । జన్మజ్యేష్ఠమాసయో రాద్యగర్భస్యైవ శుభం వర్జ్యమ్, కనిష్ఠస్య వివాహాది శోభనం శుభమ్ ॥ * ॥ "మౌఞ్జీనిబన్ధో వ్రతకర్మ తద్వచ్చూడాకృతిశ్చ ప్రథమో వివాహః । స్నానం చ పుంసః ప్రథమస్య నేష్టం జ్యేష్ఠాఖ్యమాసేఽపి చ జన్మమాసే ॥"

ఇతి గృహ్యరత్నే అష్టమః ఖణ్డః

జాత్యన్ధే, పతితే, దీర్ఘచికిత్స్యరోగే వా జ్యేష్ఠభ్రాతరి, కనిష్ఠస్య నపరివేదన దోషః ॥ నిర్దోషేపి జ్యేష్ఠభ్రాతరి దూరదేశస్థే ద్వాదశవర్షాదూర్ధ్వం న దోషః । "అష్టవర్షాత్పరం నపరివేత్తృత్వమ్" ఇతి వసిష్ఠః॥ తథా భగినీష్వసంస్కృతాస్వపి కనిష్ఠస్య నపరివేత్తృత్వమ్ । కనీయస్యాస్సంస్కారే దోషః । ఏకస్మిన్గృహే శుభద్వయం నకుర్యాత్ । ద్వారభేదే నదోష ఇత్యేకే । జన్మ మాస జ్యేష్ఠమాసయో రాద్యగర్భస్యైవ శుభం వర్జ్యమ్, కనిష్ఠస్య వివాహాది శోభనం శుభమ్ ॥ * ॥ "మౌఞ్జీ నిబన్ధో వ్రత కర్మ తద్వచ్చూడాకృతిశ్చ ప్రథమో వివాహః । స్నానం చ పుంసః ప్రథమస్య నేష్టం జ్యేష్ఠాఖ్యమాసేఽపి చ జన్మమాసే ॥") శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "ఏక మాతృ ప్రసూతానామేకస్మిన్వత్సరేఽపి వా । వివాహమౌఞ్జీబన్ధం చ చూడాకర్మ న కారయేత్ ॥" అయం తుల్యోత్సవ నిషేధో యమలయోర్నాస్తి ॥ భ్రాతృద్వయ ఇత్యాదికమస్మదుక్తే దశనిర్ణయగ్రన్థే స్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్..

ఇతి కణ్ఠభూషణే అష్టమః ఖణ్డః

॥ అథోపనయనమ్ ॥

" వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత । గర్భాద్వా జన్మతో వాఽష్టమేవర్షే । అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత " ఇతి శ్రుతేః । అగ్రహే పూర్వాహ్ణే పుణ్యాహే శీలవతః శుచీన్మన్త్రవతో బ్రాహ్మణానాహూయ ఆసనేషూపవేశ్య, పాదాన్ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య, ప్రయతః ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిర్దర్భేష్వాసీనస్సదాచార్యః, సుస్నాతం కాపీనధరం శుచివస్త్రం సకృదాచాన్తం కుమారం స్వదక్షిణత ఉ

॥ అథోపనయనమ్ ॥

అథ సంస్కారక్రమప్రాప్తముపనయనం ప్రాహ (" వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత । గర్భాద్వా జన్మతో వా అష్టమే వర్షే । అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత " ఇతి శ్రుతేః । అగ్రహే పూర్వాహ్ణే శీలవతశ్శుచీ మన్త్రవతో బ్రాహ్మణానాహూయ, ఆసనేషు ఉపవేశ్య, పాదాన్ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య, ప్రయతః ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిర్దర్భేష్వాసీనస్సదాచార్యః, సుస్నాతం కాపీనధరం శుచివస్త్రం సకృదాచాన్తం కుమారం స్వదక్షిణతఉపవేశ్య బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతః) ఉపనయనమ్, ఇతి కర్మనామధేయం పఙ్కజాదివద్యోగరూఢమ్ । కుమారస్య, ఆచార్యసమీపనయనస్య ఉపనయనశబ్దార్థత్వాత్ । అతాపస్తమ్బః — " గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత, వసన్తే " ఇతీచ । అత్ర బోధాయనః — " అథాతో గర్భాష్టమేషు వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత " ఇతి । విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ * ॥ " గర్భాష్టమేఽష్టమే వాబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ । గర్భాధానమాదిం కృత్వా, జననంవా, అష్టమే బ్రాహ్మణస్యోపనయనమ్ । అత్ర వ్రీహియవవద్వికల్పః " ఇతి । అనేనాష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేతి శ్రుతిగతోఽష్టవర్షో వ్యాఖ్యాతః । అతఏవ సామాన్యేన " అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయేత్ " ఇతి గౌతమాశ్వలాయనాదిభిరుక్తమ్ । అతః ॥ * ॥

ప్రవేశ్య, బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్య ఉపనయనకర్మాఙ్గమఙ్కు

“ పఞ్చమే మానవిత్తత్వం షష్ఠే బ్రహ్మత్వమాప్నుయాత్ । సప్తమే బ్రహ్మవర్చసకమ్ ” ఇత్యాదికం కామ్యవిషయమ్ । అత స్తస్యైవ బలాబలచిన్తా, ననిత్యస్య; అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేతి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ । తతో బహువచనం గర్భజన్మాదిసౌరసావనాద్యభిప్రాయమ్ । తథా త్రైమే — ॥ * ॥ “ గర్భాష్టమేవాష్టమే ఽబ్దే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ । చాన్ద్రైర్వా సావనైస్సౌరైరబ్దైర్గర్భాష్టమా మతాః ॥ ” ఇతి । తస్మాత్ షష్ఠసప్తమయోర్గర్భాష్టమత్వాభావాన్న తదభిప్రాయమ్, శ్రుతివిరోధాచ్చ । అగలగ్రహ ఇతి - ॥ * ॥ “ నష్టే చన్ద్రే ఽస్తగే శుక్రే నిరంశే చైవ భాస్కరే । కర్తవ్యం నోపనయనం నానధ్యాయే గళగ్రహే ॥ త్రయోదశీ చతుష్కం చ సప్తమ్యాదిత్రికం తథా । చతుర్థ్యేకాకినీ ప్రోక్తా అష్టావేతే గళగ్రహాః ॥ అనధ్యాయాచ్చ పూర్వేద్యురనధ్యాయాత్పరే ఽహని । అనధ్యాయోపనీతశ్చ పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ ” వృద్ధగార్గ్యః — ॥ * ॥ “ స్వాధ్యాయవియుజో ఘస్రాః కృష్ణప్రతిపదా సహ । ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తం తు మేఖలాబన్ధనే మతాః ॥ పట్టబన్ధనచౌళాన్నప్రాశనే చోపనాయనే । శుభదం జన్మనక్షత్రమశుభం త్వన్యకర్మసు ॥ ” ఏవమన్యచ్చ తిథివారనక్షత్రాదికం జ్యోతిశ్శాస్త్రతో ఽవగన్తవ్యమ్ । కౌపీనధరమితి - కౌపీనరహితస్య నగ్నత్వే న కర్మానర్హత్వప్రసక్తేరితి భావః । సదాచార్య ఇతి - “ తమసో వా ఏష తమః ప్రవిశతి, యమవిద్వానుపనయతే; యశ్చావిద్వాన్ ” ఇతి హి బ్రాహ్మణమ్ । “ తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముపేతం సంస్కర్తారమీప్సేత్ ” ఇతి వచనం స్మర్యతే । అనుజ్ఞాత ఇతి - ॥ * ॥ “ బ్రాహ్మణానాం వినా వాక్యైః క్రియాస్సుర్నిష్ఫలాస్తతః । కర్తవ్యా బ్రాహ్మణానుజ్ఞా కర్మణాం పరిపూర్తయే ॥ ” ఇతి పాద్మవచనం సూచ్యతే,

(త్రిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణః కుమారస్యోపనయన కర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహ

రప్రతిసరాభ్యాయదపుణ్యాహవాచనాత్ క్రమాత్తు ర్యాత్ ।
అత్ర త్రికాణ్డీ — ॥ * ॥ “ బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా
తు ధృతయజ్ఞోపవీతకమ్ । సపాత్రిణాహుతిమానం చ గురు
మాణవమాశయేత్ ॥ ” ఇతి । అత్ర బోధాయనః—
“ బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్య, పుణ్యాహం స్వస్తి బుద్ధి
మితి వాచయిత్వా, కుమారం భోజయిత్వా, తస్య చౌల
వత్తూష్ణీం కేశానోప్య, స్నాత్వం శుద్ధ వాససం బద్ధశిఖం
ధృత కౌపీనం, యజ్ఞోపవీతం ప్రతిముఞ్చన్ వాచయతి,
యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమితి । ” తత్రైవాశ్వలాయ

వాచనంచ క్రమాత్కుర్యాత్ ।) అత్ర బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా
శిష్యో వాచయిత్వైతాన్యప్రస్తమేవనాభ్యుదయ శ్రాద్ధ పుణ్యాహ వాచన
మాత్రోక్త్వావపి తదనుక్తమపి యజ్ఞోపవీతవదఙ్కురార్పణం ప్రతిసరబన్ధ
కర్మచ కర్తవ్యమ్, గృహ్యాన్తరేషు తదుక్తేః.

(అత్ర త్రికాణ్డీ—॥ * ॥ “ బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాథ ధృ
త యజ్ఞోపవీతకమ్ । సపాత్రిణాహుతి మానం చ గురుమాణవ మాశయే
త్ ॥) ఇతి వచనాత్పుణ్యాహానన్తరం భోజనాత్పూర్వమేవ యజ్ఞోపవీ
తం ధార్యమ్.

(అత్ర బోధాయనః — “ బ్రాహ్మణానన్నేన పరితోష్య పుణ్యా
హం స్వస్తి బుద్ధిమితి వాచయిత్వా కుమారం భోజయిత్వా తస్య చౌల
వత్తూష్ణీం కేశానోప్య స్నాతం శుద్ధవాససం బద్ధశిఖం ధృత కౌపీనం, య
జ్ఞోపవీతం ప్రతిముఞ్చన్ వాచయతి, యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమితి ”)
॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీత కాలస్స్యాద్వాచనే కృత ఆశిషామ్ । పురస్తాత్సమి
దాధానాచ్ఛివ స్వామిమతేనతు ॥ ” ఇతి కపర్దివచనాత్ క్షౌరానన్త
రమ్ “ ఆయుర్దాదేవ ” ఇతి సమిదాధానాత్పూర్వమేవయజ్ఞోపవీతంధార్య
మిత్యుభయకాలద్వయముక్తమ్.

(తత్రైవాశ్వలాయన కాత్యాయన వైఖానసాదయః “ వస్త్ర మేఖ

న వైఖానసాదయో వస్త్ర మేఖలాది ధారణావసరఏవ య
జ్ఞోపవీతం ధారయన్తి । అతః పురస్తాత్సమిదాధానాదితి వ
చనాచ్చ, ఆయుర్దా దేవేతి సమిదాధానాత్పూర్వమే
వ యజ్ఞోపవీతం ధార్యమ్ । పరిహిత వస్త్రం పుచ్ఛ కచ్ఛ
మాచ్ఛాదయన్తి కేచిత్ । తన్నతథా కుర్యాత్, పుచ్ఛక

లాది ధారణావసరఏవ యజ్ఞోపవీతంధారయన్తి) తదేవం కుమారస్య క్షౌ
రీనధారణమాచమనం పరిషేచనమాపోశనం ప్రాణాహుతిరిత్యాదీని భ
వేయుః । వపనే ఉపవీతస్య నాపితేనాపి స్పర్శశ్చ పరిహర్తవ్యః । స్నా
నాఙ్గతర్పణంచ సందేహాస్పదంస్యాత్ । అత ఏవ బోధాయనేన స్నానాన
న్తరముపవీతధారణముక్తమ్ । అతఏవ వరరుచినా కపర్దినాచ శివస్వామి
మతముపన్యస్తమ్ ॥ పురస్తాత్సమిదాధానాదితి, సమిదాధానమత్ర ఆయు
ర్దాదేవేతి మన్త్రేణ సమిదాధానమేవోచ్యతే.

(అతః పురస్తాత్సమిదాధానాదితి వచనాచ్చ ఆయుర్దా దేవేతి సమి
దాధానాత్పూర్వమేవయజ్ఞోపవీతం ధార్యమ్) నతు తస్మిన్, " ఉత్త
రైర్మన్త్రైస్సమిధ ఆదధ్యాత్ " ఇత్యుక్తత్వాత్, ॥ * ॥ " వినా య
చ్ఛిఖయాకర్మ వినాయజ్ఞోపవీతతః । రాక్షసం తద్ధి విజ్ఞేయం సమస్తానిష్ఫ
లాః క్రియాః ॥ " ఇతి వ్యాసస్మరణాత్ । తస్మాదుపవీతం ధారయిత్వా
అగ్నేరుపసమాధానాదికం కార్యమ్ । అస్మిన్పక్షే నపూర్వోక్తదోష
లేశః । అత్ర పునరాచారబాహుళ్యం దర్శయతి ఆశ్వలాయనః — " మేఖ
లాంబధ్నీత 'ఇయందురుక్తాత్ ' ఇతి, అస్మిన్నవసరే యజ్ఞోపవీతమాదధా
తి " ఇతి । ఏవమేవ శాత్యాయనశ్చ । వైఖానసః — " యాఅకృన్తన్
ఇతి వస్త్రమ్, ఇయందురుక్తాదితి మేఖలాం, పరీదమిత్యుత్తరీయం, య
జ్ఞోపవీతమిత్యుపవీతమ్ " ఇతి । గౌతమః — ॥ * ॥ " ధారయేదహతం
వాసఉపవీతాజినేఅపి । " ఇతి.

(పరిహితవస్త్రం పుచ్ఛకచ్ఛమాచ్ఛాదయన్తి కేచిత్ । తన్నత
థాకుర్యాత్, పుచ్ఛకచ్ఛస్య నగ్నత్వేన కర్మానర్హతాపత్తేః ।

ఛ్ఛస్య నగ్నత్వేన కర్మానర్హత్వాప్రసక్తేః ॥ * ॥ “ యజ్ఞో
పవీత మజినం మౌఞ్జీం దణ్డం కమణ్డలుమ్ । సోవ్రతం వా
సశ్చ కౌపీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ ॥ ” ఇతి భరద్వా
జవచనాత్ , “ కౌపీనాచ్ఛన్నం కృతశౌచం కుమారం ద
క్షిణత ఉపవేశ్య ” ఇతి సాయణీయాపౌదర్శనాచ్చ, కౌపీన
మేవధారయేత్ । అథపుణ్యాహాన్తే బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞాతః

॥ * ॥ “ యజ్ఞోపవీతమజినం మౌఞ్జీందణ్డం కమణ్డలుమ్ । సోవ్రతంవాసశ్చ
కౌపీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ ॥ ” ఇతి భరద్వాజవచనాత్ , “ కౌపీ
నాచ్ఛన్నం కృతశౌచం కుమారం దక్షిణతఉపవేశ్య ” ఇతిసాయణీయా
దౌ దర్శనాచ్చ, కౌపీనమేవ ధారయేత్ ।) ఏవం తర్హి గృహస్థస్యాపి
నగ్నత్వప్రసఙ్గఇతిచేత్ నైవం ॥ * ॥ “ అకచ్ఛఃపుచ్ఛకచ్ఛోవాఽద్వికచ్ఛః
కటివేష్టితః । కౌపీనధారకశ్చైవ నగ్నఃపఞ్చవిధఃస్మృతః ॥ ” ఇతి, అకచ్ఛ
స్యైవసాయణీయేపి నగ్నత్వప్రతిపాదనాత్, నివీతీచపరిధాయేత్యాపస్తమ్బే
న కచ్ఛవిధానాచ్చ । అతః పృష్ఠేనాభౌచకచ్ఛాభావే గృహస్థోపినగ్నఏవ,
అద్వికచ్ఛఇతి స్మరణాత్ । తర్హి కథమేకకచ్ఛం బ్రహ్మచారిణఇతి చేత్తస్య
కౌపీనవిధానాత్ ॥ * ॥ “ కటిసూత్రేబద్ధకచ్ఛః ” ఇతి స్మరణాత్, సనగ్నఇతి
చేన్న ॥ * ॥ “ కౌపీనధారణాయాథశుల్బంకృత్వోపవీతవత్ । యతిశ్చబ్రహ్మ
చారీచదధ్యాత్తాంద్విఃప్రదక్షిణమ్ ॥ ” ఇతిభరద్వాజవచనాత్ । కటివేష్టిత
ఇతి గృహస్థవిషయమ్ । ఉత్తరాభిస్తిసృభిః పరిధాప్యేతి బ్రహ్మచారిణః కటి
వేష్టనవిధానాత్ త్రియహాత్పరమప్యన్యత్పరిధాప్యేతి తద్విధానాచ్చ , స
ర్వైః కటిసూత్రం ధార్యమేవ । తథాచసంవర్తః — ॥ * ॥ “ కటిసూ
త్రం వినా కర్మ శ్రౌతంస్మార్తం కరోతి యః । సర్వం తన్నిష్ఫలం విద్యాత్కౌ
పీనగ్న ఇతి స్మృతః ॥ ” సాయణీయమితి స్మృత్యనుసారేణ కృతఃకశ్చిత్ప్ర
యోగగ్రన్థః ఆన్ధ్రేషు ప్రసిద్ధః । ఆదిశబ్దేన మాధవీయాదికం గృహ్యతే ।
తత్రాప్యేవమేవకౌపీనాచ్ఛాదనముక్తమ్ .

ప్రయోగమాహ ॥ — (అథ పుణ్యాహాన్తే బ్రాహ్మణైరభ్యను

త్రిః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారం ఉపనేష్య ఇతి సంకల్ప్య, ఆచాన్తం కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయేత్ । సర్పిశ్ఛన్దోదైవతం మన్త్రమాచార్యో వాచయన్ కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, తంమన్త్రం వాచయిత్వా ఆచామయేత్ । అథకుమారం క్షారలవణవర్జం ఘృతక్షీరమిశ్రమన్నం భోజయేత్ । ధృతోపవీతంతు పరిషేచనాపోశన ప్రాణాహుతిపూర్వకం భోజయిత్వా, ద్విరాచమయ్య స్వదక్షిణత ఉపవేశ్య, అపాంసంసర్జనాద్యా కేశనిధానాన్తం చౌలవత్కుర్యాత్ ।

జ్ఞాతః త్రిః ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం కుమారముపనేష్య ఇతి సంకల్ప్య, ఆచాన్తం కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయేత్ । సర్పిశ్ఛన్దోదైవతం మన్త్రమాచార్యో వాచయన్, కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, తం మన్త్రం వాచయిత్వా, ఆచామయేత్ । అథ కుమారం క్షార లవణ వర్జం ఘృత క్షీరమిశ్రమన్నం భోజయేత్ । ధృతోపవీతంతు పరిషేచనాపోశన ప్రాణాహుతిపూర్వకం భోజయిత్వా ద్విరాచమయ్య, స్వదక్షిణత ఉపవేశ్య) ఉపనయీతేతిశ్రుతౌ చోదనవాక్యే త్వాత్మనేపదశ్రవణాదుపనేష్య ఇత్యేవసఙ్కల్పః, యజేత - యక్ష్య ఇతివత్ । అస్య త్సర్వం వ్యాఖ్యాతమ్ । పుణ్యాహాన్త ఇతి పునః పాఠః క్రమేణానుష్ఠానార్థః.

(అపాం సంసర్జనాద్యా కేశనిధానాన్తం చౌలవత్కుర్యాత్)

" అనువాకస్య ప్రథమేనయజుషా " ఇత్యాదిసూత్రమత్ర భావ్యమ్ ॥ ననుః " చతుర్దిగ్వపనమన్త్రానన్తరమేవ యత్క్షురేణేత్యామ్నాయతే, తథా ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం ప్రవపతి, ' వపన్తముత్తరయానుమన్త్రయతే ' ఇతి సూత్రకారేణ వపనానన్తరమేవానుమన్త్రణమన్త్రోవినియుజ్యతే, తత స్తత్క్రమముల్లఙ్ఘ్య కథంవా యేనావపదిత్యనన్తరమేవ యత్క్షురేణేత్యనుమన్త్రణం క్రియతే " ఇతిచేత్, నైవం న్యాయపరిహీణాం వాణీం భాణీః యన్మన్త్రవపనీతి వర్తమానప్రయోగదర్శనాత్ । నహి వపనే నివృత్తే, వపసి

—ఉపనయనేనసహ చౌలకరణవిధిః—

ఉపనయనేనసహచౌలకరణే చౌలస్యప్రధానత్వాత్,
ప్రథమంచౌలవపనంమన్త్రవత్కృత్వా, పశ్చాదుపనయనా
ఙ్గవపనే, అపాం సంసర్జనాది విధివత్కృత్వా, చతుర్దిగ్వప
నే కేశాభావేపి ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్ దర్భా
నేవ ఛిన్ద్యాత్ । అథనాపితేనోప్తకేశం సుస్నాతం ధృతకౌపీ
నం శుద్ధవస్త్రచ్ఛన్నమాచాన్తం ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం బద్ధశి

శుద్ధి ఇతి నిర్దేష్టుంశక్యతే । ప్రారబ్ధో ఽపరిసమాప్తశ్చహి వర్తమానః । ప
తదభిప్రాయేణహి వపనక్రియాయాం వర్తమానం వపన్తమితి నిర్దిశ్యతే
న తదనుమన్త్రిణమాహసూత్రకారః । అతః పాఠక్రమాదర్థక్రమస్య
బలీయస్త్వద్వ్యుత్క్రమేణ వినియోగో యుజ్యత ఇత్యలమ్ .

—ఉపనయనేన సహ చౌలకరణవిధిః—

(ఉపనయనేన సహచౌలకరణే చౌలస్య ప్రధానత్వాత్ , ప్రథ
మం చౌల వపనం మన్త్రవత్కృత్వా, పశ్చాదుపనయనాఙ్గవపనే అపాం
సంసర్జనాది విధివత్కృత్వా , చతుర్దిగ్వపనే కేశాభావేపి ప్రతిమన్త్రం
ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్ దర్భానేవఛిన్ద్యాత్) సున్దరరాజీయేవ్యాఖ్యాతో
ఽయమర్థః । యుక్తంచైతత్ ॥ * ॥ “ ప్రధానస్యాక్రియాయాన్తు సాఙ్గంత
త్క్రియతే పునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాన్తు నావృత్తిర్నైవ తత్క్రియా ॥ ”
ఇతికాత్యాయనవచనేన ప్రధానస్య చౌలస్యాకరణే పునరపిసాఙ్గానుష్ఠాన
విధానాత్ , “ అప్యల్పశో లోమాని వాపయతి ” ఇతిన్యాయేనోపనయనాఙ్గ
వపనస్య కించిత్కరణేపి చరితార్థత్వాచ్చ ॥ * ॥ “ చౌలోపనీతేతుసహ క్రి
యేతే యదా తదా క్షౌర యుగ ప్రసక్తౌ । చౌలే ప్రధానం క్షురకర్మ
కార్యముపానయాఙ్గం తు భావనీయమ్ ॥ ”

(అథ నాపితేనోప్తకేశం సుస్నాతం ధృత కౌపీనం శుద్ధవస్త్రచ్ఛ
న్నమాచాన్తం ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం బద్ధశిఖమలఙ్కృతం కుమారమాచార్యో
దర్భాసనే పూర్వవదుపవేశ్య , సర్షిచ్ఛన్దో దైవతం యజ్ఞోపవీతం పరమ

ఖమలఙ్కృతం కుమారమానీయార్యో దర్భాసనే పూర్వపక్షపవేశ్య, సప్తిఋషయశ్ఛన్దో దైవతం యజ్ఞోపవీతం పరమమితి మన్త్రం వాచయన్ కుమారం యజ్ఞోపవీతం ధారయిత్వా, ఆచామయేత్ ॥ * ॥ "ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షిపేత్ ॥" ఇతి భరద్వాజః । అథాగ్నేరుపసమాధానాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతుకుశాష్మ్బుకూర్చవస్త్రాశ్మమౌఞ్జ్యజినదణ్డభిక్షాపాత్రాణిసకృదేవసాదయేత్ । ఆజ్యభాగాన్తే కుమారస్య దక్షిణేహస్తే పాలాశీం సమిధం ప్రదాయ హస్తే తంగృహీత్వా, "ఆయు

మితి మన్త్రంవాచయన్ కుమారం యజ్ఞోపవీతంధారయిత్వా, ఆచామయేత్ ॥ * ॥ "ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షిపేత్ ॥" ఇతి భరద్వాజః) ॥ * ॥ "ఉపవీతం శిఖాబన్ధమూర్ధ్వపుణ్డ్రంవినాకృతమ్ । అపః త్రకృతంకర్మ విప్రస్యవిఫలం భవేత్ ॥" ఇతి సంవర్తః । అలఙ్కృతమితి - ఆశ్వలాయనః — "అలఙ్కృతం కుమారం కుశలీకృతశిరసమహతేనవాససా సంవీతమ్" ఇతి । కాత్యాయనశ్చ — "పర్యుప్తమలఙ్కృతం కుమారమానయన్తి" ఇతి । "అథ పర్యుప్తమూర్ధానం భుక్తవన్తమలఙ్కృతమ్" ఇతి తద్వ్యాఖ్యానే । అతోగన్ధపుష్పాద్యలఙ్కారోఽస్మిన్ దినే వబ్రహ్మచర్యవిరుద్ధః ॥ * ॥ "యజ్ఞోపవీతమన్త్రస్య బ్రహ్మ ఋషిరితిస్మృతిః । ఛన్దస్త్రిష్టుప్ దేవతాతు త్రయోవేదాఇతిశ్రుతిః.

(అథాగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు కుశామ్బుకూర్చవస్త్రాశ్మమౌఞ్జ్యజినదణ్డభిక్షాపాత్రాణిసకృదేవసాదయేత్ । ఆజ్యభాగాన్తే కుమారస్య దక్షిణహస్తే పాలాశీం సమిధం ప్రదాయ, హస్తే తంగృహీత్వా, "ఆయుర్దాదేవ" ఇతి మన్త్రమాచార్యస్సన్వయముచ్చరన్, మన్త్రాన్తే సమిధమాజ్యాభ్యక్తామాధేహీత్యాధాపయేత్ ।

ద్రాదేవ " ఇతి మన్త్రమాచార్యస్స్వయముచ్చరేత్ మన్త్రాన్తే సమిధమాజ్యాభ్యక్తాం మా ధేహీత్యాధాపయేత్. నాత్ర స్వాహాకారః । తత ఉత్థాయ కుమార ఆచార్యం ప్రదక్షిణమాగత్యానుజ్ఞాప్య, ఆచార్యమగ్నిం చాన్తరేణాసాద్య, ఉత్తరేణాగ్నిం తిష్ఠేత్. తమ్ " ఆతిష్ఠేమమ్ " ఇతి మన్త్రముచ్చరన్నాచార్యో దక్షిణేన పాదేన అశ్మాన మాతిష్ఠేతి

నాత్ర స్వాహాకారః । తత ఉత్థాయ కుమార ఆచార్యం ప్రదక్షిణమాగత్యానుజ్ఞాప్య, ఆచార్యమగ్నిం చాన్తరేణాసాద్య, ఉత్తరేణాగ్నిం తిష్ఠేత్ । తమ్ " ఆతిష్ఠేమమ్ " ఇతి మన్త్రముచ్చరన్నాచార్యో దక్షిణేన పాదేనాశ్మానమాతిష్ఠేతి కుమారం బ్రూయాత్) " స్నాతమగ్నేరుపసమాధానాత్ " ఇతి సూత్రం సూత్రభావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ " పాత్రప్రయోగే తు కుశామ్బుకూర్చ వస్త్రాశ్మ దణ్డాజిన మేఖలాశ్చ । దైవాని పాత్రాణి నియుజ్య పశ్చాదుత్క్షిప్త చామూని స హోమోపనేతా ॥ " " భిక్షాపాత్రం చ సాదయేత్ " ఇతి వైఖానసః । ఆజ్యభాగాన్తే కృతే స్నాతం కుమారం హస్తే గృహీత్వా, ఆయుర్దా దేవ ఇత్యేతయా పాలాశీం సమిధమాధాపయతి, మన్త్రాన్తే చాధేహీతి బ్రూయాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ । ప్రదక్షిణమితి - విప్రాగ్న్యోరన్తరాగమననిషేధాదితి శేషః । " అగ్నిం బ్రాహ్మణం చాన్తరేణ నాతిక్రామేత్ । బ్రాహ్మణాంశ్చానుజ్ఞాప్య వాఽతిక్రామేత్ । " ఇత్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ అథోత్థాయ కుమారోఽపి స్వాచార్యం తు ప్రదక్షిణమ్ । ఆగమ్యోత్తరతస్తిష్ఠేదగ్నిమాచార్యమన్తరా ॥ అత్ర యద్యపి, బోధాయనేన " జరసేనమేమం స్వాహా " ఇతి పఠ్యతే । తథాపస్మాకం తథాఽనామ్నానాదాధేహీత్యేవ బ్రూయాదితి వ్యాఖ్యాతమ్। యత్రాధానక్రియైవోక్తా, న జుహోతిక్రియా, స తత్ర స్వాహాకారః। మన్త్రాన్తే న పఠ్యతే చేదితి వివృతత్వాచ్చ నాత్ర స్వాహాకారః ॥ * ॥ " స్వాహాకారో న చాయుర్దా ఇత్యత్ర సమిదాహుతౌ । ఆధేహీత్యేవ మన్త్రాన్తే వటుమాధాపయేద్గురుః ॥ "

కుమారంబ్రూయాత్ । అత్ర వైఖానసః "అతిష్ఠేతి వాయ
వ్యామశ్మానం పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేన స్పర్శయిత్వా" ఇతి ।
తతః పాదేనాశ్మానం స్పృష్ట్వా, అధస్తాత్తత్రైవ తిష్ఠేత్
ఆపరిధానాదథ స్థానం న ప్రత్యాసీదేత్, ఉత్తరత్రాచార్య
సమీపనయనవిధానాత్, బోధాయనాదిభిరగ్నేరుదక్ తిష్ఠ
త ఏవ వాసఃపరిధానాదివిధానాచ్చ । అథాచార్యో "రేవతీ
స్త్వా" ఇతి ద్వాభ్యామహతం వాసోఽభిమన్త్ర్య "యా అ
కృన్తన్" ఇతి త్రిభిః కుమారస్య కటితటే ప్రదక్షిణం పరిధా

ఉక్తార్థేసంవాదవచనముదాహరతి । (అత్ర వైఖానసః — "అతి
ష్ఠేతి వాయవ్యామశ్మానం పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేన స్పర్శయిత్వా" ఇ
తి । తతః పాదేనాశ్మానంస్పృష్ట్వా, అధస్తాత్తత్రైవతిష్ఠేత్, ఆపరిధానా
దథ స్థానం న ప్రత్యాసీదేత్, ఉత్తరత్రాచార్య సమీపనయనవిధానా
త్, బోధాయనాదిభిరగ్నేరుదక్ తిష్ఠత ఏవ వాసః పరిధానాది విధానా
చ్చ ।) స్పృష్ట్వేతి - స్పర్శమాత్ర విధానాదిత్యర్థః । ప్రాగేవాచా
ర్య సమీపం గతస్య, పరిధానానన్తరం సమీపనయనవిధానం నసంభవతి;
తథా గౌతమేన ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్యేత్యుపక్రమ్య,
సంప్రేష్యోపవేశ్యేతి సంప్రేషానన్తరమేవోపవేశనవిధానాత్; అథైనము
త్థాప్యోత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదాశ్మానమాస్థాపయతీత్యుపక్రమ్య, అశ్మా
నమాస్థాయ, తత్రైవ తిష్ఠతో వాసో మౌఞ్జ్యజిన హస్తగ్రహణ పరిధా
నాన్యుక్త్వా, "అథైనముపనయతి" ఇతి బోధాయనేనాశ్మసమీప నయన విధా
నాచ్చ । తథాస్మాకమపి అశ్మాస్థాపన వాసఃపరిధానాదికమగ్నేరుత్తరతస్తి
ష్ఠత ఏవ క్రియతే, నగురోర్దక్షిణత ఆసీనస్య, సమాచారాభావాత్
పునరుత్థానాగ్న్యుదగవస్థానవిధానాభావాచ్చ ॥ * ॥ దక్షిణేన పదాశ్మా
నమాస్థాయాధఃస్థితో వటుః । ఆ దేవతా పరిధానాత్ప్రత్యాసీదేన్న చాసనా
(అథాచార్యో "రేవతీస్త్వా" ఇతి ద్వాభ్యామహతం వాసోఽభిమన్త్ర్య
" యా అకృన్తన్ " ఇతి త్రిభిః కుమారస్య కటితటే ప్రదక్షిణం పరిధా

వ్య, పరిహితవాససంకుమారమ్ " పరీదంవాసః " ఇత్యను మన్త్ర్య, మాఞ్జీం మెఖలాం త్రివృతాం త్రిః ప్రదక్షిణం " ఇయం దురుక్తాత్ " ఇతి ద్వాభ్యాంకుమారస్య కటితటె పరివీయ, నాభిదెశె గ్రన్థిం కృత్వా, తాం మన్త్రం కుమారం వాచయిత్వా, కృష్ణాజినముత్తరలోమకముత్తరీయార్థే " మిత్రస్య చక్షుః " ఇతి ధారయిత్వా, తం వాచయిత్వా, తతోఽగ్నెరుత్తరత ఉదగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తెషు " ఆగన్త్రా " ఇతి కుమారం ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్య, తం మన్త్రం వాచయిత్వా, స్వయం ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠేత్ । ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్యాఞ్జలిం కారయేత్ , స్వయంచోపరి కుర్యాత్ । " దక్షిణతస్తిష్ఠన్ మన్త్రవాన్ బ్రాహ్మణ ఆచార్యోదకాఞ్జలిం పూరయేత్ । " ఇతి గౌతమః । " ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రా-

---

వ్య, పరిహితవాససంకుమారం ' పరీదంవాసః ' ఇత్యనుమన్త్ర్య, మాఞ్జీం మేఖలాం త్రివృతాం త్రిః ప్రదక్షిణమ్ " ఇయం దురుక్తాత్ " ఇతి ద్వాభ్యాం కుమారస్య కటితటె పరివీయ, నాభిదెశె గ్రన్థిం కృత్వా, తాం మన్త్రం కుమారం వాచయిత్వా, కృష్ణాజినముత్తర లోమకముత్తరీయార్థే " మిత్రస్య చక్షుః " ఇతి ధారయిత్వా, తం వాచయిత్వా, తతోఽగ్నేరుత్తరత ఉదగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తెషు " ఆగన్త్రా " ఇతి కుమారం ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్య, తం మన్త్రం వాచయిత్వా, స్వయం ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠేత్ । " వాసః సద్యః కృత్తోతమ్ " ఇత్యాది సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । " ఉదగగ్రాన్ దర్భాన్ " ఇతి గౌతమః ।

కథమత్ర వటోః ప్రత్యఙ్ముఖత్వం గురోః ప్రాఙ్ముఖత్వం చెత్యత్ర సంవాదవచనముదాహరతి । (ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రత్యఙ్ముఖమవస్థాప్య అఞ్జలిం కారయేత్ , స్వయంచోపరి కుర్యాత్ " దక్షిణతస్తిష్ఠన్ మన్త్రవాన్ బ్రాహ్మణ ఆచార్యోదకాఞ్జలిం పూరయేత్ " ఇతి గౌతమః

ఙ్ముఖ ఆచార్యోఽవతిష్ఠతే, ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతరోఽపామఞ్జలిం
పూరయిత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః । తతః ప్రత్యఙ్ము
ఖస్య తిష్ఠతః కుమారస్యాఞ్జలావాచార్యోఽనాప్యవర్జి
తమస్మా ఉదకాఞ్జలిం నినీయ, తేన జలేన "సముద్రా
దూర్మిః" ఇతి త్రిః కుమారం ప్రోక్ష్య, తం వాచయిత్వా
"అగ్నిష్టే హస్తమగ్రభీత్" ఇత్యాదిభిస్తవేత్యన్తైర్మ
న్త్రైరన్తే కుమారస్య సాఙ్గుష్ఠముత్తానం దక్షిణహస్తం గృ
హీత్వా, "అగ్నయే త్వా పరిదదామి" ఇత్యాదిష్వసౌశ
బ్దేషు నియత సంబుద్ధ్యన్తశర్మశబ్దైరేకాదశభిర్మన్త్రైః
ప్రతిమన్త్రం శర్మాన్తేఽగ్న్యాది దేవతాభ్యో రక్షణా
ర్థం కించిత్కించిత్ప్రసార్య, హస్తం ప్రదర్శ్య దద్యాత్ ।
"దేవస్య త్వా" ఇతి యజుషా అసౌ శబ్దే సంబుద్ధ్యా
కుమారస్య శర్మ నిర్దిశన్నాచార్యో హస్తాభ్యాం కుమా
రమాలిఙ్గ్య, ఆత్మనస్సమీపం నీత్వా, అభిముఖముపవేశ్య,

---

౧. ఉత్తరతోఽగ్నేః ప్రాఙ్ముఖ ఆచార్యోఽవతిష్ఠతే ప్రత్యఙ్ముఖ ఇతరోఽ
పామఞ్జలిం పూరయిత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః ।) స్పష్టోఽర్థః.

(తతః ప్రత్యఙ్ముఖస్య తిష్ఠతః కుమారస్య అఞ్జలౌ ఆచార్యోఽ
నాప్యవర్జితమస్మా ఉదకాఞ్జలిం నినీయ, తేన జలేన "సముద్రాదూర్మిః"
ఇతి త్రిః కుమారం ప్రోక్ష్య, తం వాచయిత్వా, "అగ్నిష్టే హస్తమగ్రభీత్"
ఇత్యాదిభిస్తవేత్యన్తైర్మన్త్రైరన్తే కుమారస్య సాఙ్గుష్ఠముత్తానం దక్షిణహస్తం
గృహీత్వా, "అగ్నయే త్వా పరిదదామి" ఇత్యాదిష్వసౌశబ్దేషు నియ
త సంబుద్ధ్యన్తశర్మశబ్దైరేకాదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం శర్మాన్తే అ
గ్న్యాది దేవతాభ్యో రక్షణార్థం కించిత్కించిత్ ప్రసార్య, హస్తం
ప్రదర్శ్య దద్యాత్ । "దేవస్య త్వా" ఇతి యజుషా అసౌ శబ్దే సంబు
ద్ధ్యా కుమారస్య శర్మ నిర్దిశన్నాచార్యో హస్తాభ్యాం కుమారమాలిఙ్గ్య
ఆత్మనస్సమీపం నీత్వా, అభిముఖముపవేశ్య, "సుప్రజాః" ఇతి తస్య దక్షిణే

“ సుప్రజాః ” ఇతి దక్షిణేకర్ణే జపిత్వా, “ బ్రహ్మచర్య
మాగామ్ ” ఇతికుమారం వాచయిత్వా, కుమారం దక్షి
ణహస్తేగృహీత్వా, “ కో నామాసి ” ఇతి పృచ్ఛతి “ శ
ర్మానామాస్మి ” ఇతి వటుఃప్రత్యాహ “ కస్య బ్రహ్మచార్య
సిశర్మన్ ” ఇత్యాచార్యః “ ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మి ”
ఇతికుమారః “ శర్మైష తెదెవసూర్యేత్యాదిసంచరశర్మన్ ”
ఇత్యన్తమాచార్యోజపిత్వా “ అధ్వనామధ్వపతే ” ఇతి
యజుఃకుమారం వాచయేత్ । కుమారః ప్రదక్షిణమగ్నింకృ
త్వా, ఆచార్యస్య దక్షిణతఉపవిశేత్ । “ ప్రదక్షిణమ

కర్ణేజపిత్వా “ బ్రహ్మచర్యమాగామ్ ” ఇతి కుమారం వాచయిత్వా, కుమా
రం దక్షిణహస్తేగృహీత్వా “ కో నామాసి ” ఇతి పృచ్ఛతి “ శర్మానా
మాస్మి ” ఇతి వటుఃప్రత్యాహ । “ కస్యబ్రహ్మచార్యసి శర్మన్ ” ఇత్యా
చార్యః “ ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మి ” ఇతి కుమారః । “ శర్మైష తే
దేవసూర్యేత్యాది సంచరశర్మన్ ” ఇత్యన్తమాచార్యోజపిత్వా “ అధ్వనా
మధ్వపతె ” ఇతి యజుః కుమారం వాచయేత్ । కుమారఃప్రదక్షిణమగ్నింకృ
త్వా ఆచార్యస్య దక్షిణతఉపవిశేత్ । “ ప్రదక్షిణమగ్నిం పరీత్యో పవిశ
త్యన్వారబ్ధ ఆజ్యాహుతీర్హుత్వా ” ఇతి కాత్యాయనః) ఉదకాఞ్జలి
మితి - అస్మా ఇతి షష్ఠ్యర్థేచతుర్థీ । త్రిః ప్రోక్ష్యేతి - సకృన్మన్త్రేణ ద్వి
స్తూష్ణీమ్ । అసౌశబ్దేషు సర్వేషు సమ్బుద్ధ్యా నామగ్రహణమితి వ్యాఖ్యాత
మ్ । అత్ర కపర్దీ — ॥ * ॥ “ మార్జ్యాజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనానితు ।
సమన్త్రమేతాన్యాచార్యః పూర్వంకృత్వాథవాచయేత్ ॥ అన్యేతు సర్వమ
న్త్రాణాం హస్తగ్రహణమిష్యతే । దేవతాభ్యః పరిధానం రక్షణాయపృ
థక్పృథక్ ॥ గ్రహమన్త్రేష్వసౌశబ్దే నీచైః ప్రాధాన్యవాచిని । సంబు
ద్ధ్యాశర్మణా వక్తవ్యమనీచైః ప్రథమాన్తతః ॥ ” నియతేతి - సంబోధనానీతి
సర్వానుదాత్తప్రకరణోక్తేస్సంబుద్ధిపదంసర్వం నియతమిత్యర్థః । ప్రా
ధాన్యేతి - అవృధమసావితి నివర్తతే, ప్రాణవాదిత్వాదసౌశబ్దస్య “ దేవ

గ్నిం పరీత్యోపవిశత్యసౌ వరథయాబాహోరనుస్పృశ్య'' ఇతి కాత్యాయనః ॥

—* ఇతి గృహ్యసూత్రే నవమః ఖణ్డః *—

ఏవముత్తరత్రాపి కుమారగామిఫలప్రకాశనమన్త్రాంశ్చ కుమారం వాచయేత్, ప్రత్యాగాశిషం చైనం వాచయతీతి నియమాత్। తేఖలు "ఇయం మరుక్త్తాత్" ఇత్యాదయః। తాన్మన్త్రాన్వాచయతి। కరణత్వేన చోదితత్వాత్తైర్మన్త్రైః పూర్వం క్రియాం కుర్వన్తి। తేషాం క్రియాగుణభూతకర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాత్, కుమారస్య సంస్కార్యత్వేన ప్రధానత్వాచ్చ, తతో హోమమన్త్రాన్ప్రత్యాగాశిషో వాచయేత్। ఏవం కుమారమాచార్యః "యోగేయోగే" ఇతి

స్యత్వా" ఇతి హస్తాభ్యాం కుమారమాలిఙ్గ్య, ఇతి వైఖానసోక్తార్థః। కుమారం దక్షిణహస్తే గృహీత్వా, ఇతి కాత్యాయనోక్తార్థః। ప్రదక్షిణమిత్యుక్తార్థం పఠం వాదయతి। ప్రదక్షిణమగ్నిమిత్యాశ్వలాయనః। అధ్వనామధ్వపతే ఇత్యస్య అధ్వనః పారగమనరూపఫలస్య కుమారగామిత్వప్రకాశకత్వాత్ తం వాచయత్యాచార్యః.

ఇతి కణ్ఠభూషణే నవమఃఖణ్డః

ఏవముత్తరత్రాపి కుమారగామిఫలప్రకాశనమన్త్రాంశ్చ కుమారం వాచయేత్, ప్రత్యగాశిషం చైనం వాచయతీతి నియమాత్। [అనుష్ఠేయార్థప్రకాశకో హి మన్త్రః] తేఖలు "ఇయం మరుక్త్తాత్" ఇత్యాదయః, తాన్మన్త్రాన్వాదయతి। కరణత్వేన చోదితత్వాత్తైర్మన్త్రైః పూర్వం క్రియాం కుర్వన్తి। తేషాం క్రియాగుణభూతకర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాత్, కుమారస్యసంస్కార్యత్వేన ప్రధానత్వాచ్చ, తతో హోమమన్త్రాన్ ప్రత్యాగాశిషో వాచయేత్। ఏవం కుమారమాచార్యః "యోగేయోగే

తం వాచయన్ హస్తంగృహీత్వా హావయిత్వా, స్వయమ్ "ఇమమగ్నే" ఇతిమన్త్రముచ్చార్య ఆచార్యః మన్త్రాన్తే స్వాహేతి కుమారమేవవాచయన్ హావయిత్వా "శతమి న్ను" ఇతి కుమారంవాచయన్ హావయిత్వా "అగ్నిష్టఆ యుః" ఇతి స్వయముక్త్వా, అన్తే స్వాహేతికుమారంవాచ యన్ హావయిత్వా "మేధాంమహ్యమ్" ఇత్యాదీన్ సప్తమ న్త్రాన్ స్వయమనుక్త్వా కుమారం వాచయన్నేవ హావయే త్। తతోజయాది పరిషేచనాన్తమాచార్యఏవ అనన్వారబ్ధః

నే" ఇతి తం వాచయన్ హస్తంగృహీత్వాహావయిత్వా, స్వయమ్ "ఇమ మగ్నే" ఇతిమన్త్రముచ్చార్య, ఆచార్యోమన్త్రాన్తే స్వాహేతి కు మారమేవ వాచయన్, హావయిత్వా, "శతమిన్ను" ఇతి కుమారం వాచయన్ హావయిత్వా "అగ్నిష్టఆయుః" ఇతి స్వయముక్త్వా, అ న్తే స్వాహేతి కుమారం వాచయన్ హావయిత్వా "మేధాం మహ్యమ్" ఇత్యాదీన్ సప్తమన్త్రాన్ స్వయమనుక్త్వా, కుమారంవాచయన్నేవ హావ యేత్) "అత్రైనముత్తరాహుతీర్హావయిత్వా" ఇతిసూత్రమత్రభాష్యమ్। జయాదీనాం ప్రత్యగాశిషామపి నవాచనమ్, నాపిహావనమ్, సామాన్య సిద్ధత్వాత్, తానాచార్యఏవ జుహోతి.

ఇదమాహ — (తతోజయాదిపరిషేచనాన్తం ఆచార్యఏవ అన న్వారబ్ధఃకుర్యాత్। అత్ర భువఃస్వాహేతి హుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహు తీర్జుహుయాత్। అథప్రణీతాః విమోక్షయేత్।) ఆహుతీరితిసామాన్య వచనాదాజ్యభాగానన్తరమేవ కుమారంహావయతి। తత్రద్వితీయచతుర్థౌ "ఇమమగ్నఆయుషే, అగ్నిష్టఆయుఃప్రతరామ్" ఇతలిఙ్గవిరోధాత్, ఆ యుర్దా-దేవజరసమితివదాచార్యః స్వయమేవబ్రూయాత్। నైనం వాచ యతి। "జయాన్, అభ్యాతానాన్, రాష్ట్రభృతః" ఇతి సామాన్యవిధి సిద్ధ మేవ ఆచార్యో జయాదిప్రతిపద్యతే। తతస్తేషాం నవాచనమ్, నహావన మ్, ఇతి। అత్ర కపర్దీ — ॥*॥ "యోగాదీన్ వాచయన్నేవ కుమా

కుర్యాత్ । అత్ర భువస్స్వాహేతి హుత్వా, ప్రాయశ్చిత్తా
హుతీర్జుహుయాత్ । అథప్రణీతాః విమోక్షయేత్ । అథో
త్థాయాచార్యస్సదస్యాన్ సంపూజ్య ప్రణమ్య సముపహూర్తం
ప్రార్థ్య, అపరేణాగ్నిముదగగ్రే కుమారనిహితే కూర్చే
“ రాష్ట్రభృదసి ” ఇతి యజుషా పవిశేత్ । తస్య పురస్తా
త్ప్రత్యఙ్ముఖో వటుర్దర్భేషాసీత । అథ కుమారో దక్షి
ణేనపాణినా ఆచార్యస్య దక్షిణంపాదం సవ్యేన సవ్యము
పసంగృహ్య, ప్రణమ్య “ సావిత్రీంభో అనుబ్రూహి ” ఇ

రం హోమమోక్షలు । ద్వితీయచతుర్థే బ్రూయాదాచార్యో జుహుయాద్వ
టుః ॥ యత్ర కర్మణి బ్రాహ్మణశబ్దఉక్తో భేదో ఽస్తి చేత్తత్ర తథోపనీతౌ ।
తత్కర్మణవపా భువ ఆహుతిస్స్యాద్భ వేదనాజ్ఞాతవిధిద్వయంవా ॥”
(అథోత్థాయాచార్యః, సదస్యాన్ సంపూజ్య ప్రణమ్య సము
హూర్తంప్రార్థ్య, అపరేణాగ్నిముదగగ్రే కుమారనిహితే కూర్చే “ రా
ష్ట్రభృదసి ” ఇతియజుషోపవిశేత్ । తస్యపురస్తాత్ప్రత్యఙ్ముఖోవటుర్ద
ర్భేషాసీత ।) “ అపరేణాగ్నిముదగగ్రమ్ ” ఇత్యాది సూత్రమత్ర భా
వ్యమ్ ॥ * ॥ “ కర్తవ్యా బ్రాహ్మణానుజ్ఞా ద్విజైస్సర్వప్రయత్నతః —
బ్రాహ్మణానుజ్ఞయాసర్వంకర్మ కుర్యాత్ప్రయత్నతః — అభేద్యాబ్రా
హ్మణాశిషః । ” ఇత్యాదికమత్ర భావ్యమ్ । వటుర్దర్భేష్వితి - అత్ర బో
ధాయనః — “ తస్యాగ్రే కుమారః ప్రత్యఙ్ముఖోవటుర్దర్భేషూపవిశ్య
పాదావన్వారభ్యాహ ” ఇతి.
(అథ కుమారోదక్షిణేనపాణినా ఆచార్యస్య దక్షిణంపాదం సవ్యే
న సవ్యముపసంగృహ్య, ప్రణమ్య, “ సావిత్రీం భో అనుబ్రూహి ” ఇతి
ప్రార్థయేత్) సూత్రే “ దక్షిణేన పాణినాదక్షిణంపాదమ్ ” ఇతిసవ్యస్యా
ప్యుపలక్షణమ్, పాదావన్వారభ్యాహేతి బోధాయనోక్తేః । “ తస్య పాదౌ
పాణిభ్యాం సంగృహ్య ” ఇతి ఆశ్వలాయనః । తథా మనుః — ॥ * ॥
వ్యత్యస్తపాణినా కార్యం పాదయోర్గ్రహణం గురోః । సవ్యేనసవ్య

తిష్ఠాత్రీక్షణరోహితో ౹ ఏవం సమ్యగుపసన్నాయ, సావిత్ర్యా
ఖ్యం బ్రహ్మప్రార్థయతే శిష్యాయ, ఋషిశ్ఛన్దో దైవతం
తద్బ్రూయాత్ ॥*॥ " పచ్ఛోభూ స్తమ్భవో భగస్సువర్ధి
యఇతీష్యతే । అర్ధర్చశో భూ స్తమ్భవర్ధి యస్సువ స్తద
న్యథా ॥ " ఇత్యుక్తక్రమేణ కుమారస్య దక్షిణకర్ణే సము
పదిశన్వాచయేత్ । " తస్య వాససా పాణిభ్యాం పాణీ
సంగృహ్య సావిత్రీమన్వాహ, పచ్ఛోఽర్ధర్చశ స్సర్వాం
యథా శాస్త్రం వాచయిత్వా " ఇతి ఆశ్వలాయనః ।
" కుమారో దర్భేషు ప్రత్యఙ్ముఖఉపవిశ్య, పాదావన్వార

స్సుప్రష్టవ్యో దక్షిణేనతుదక్షిణః ॥ జన్మప్రభృతి యత్కించిత్సుకృతం సము
పార్జితమ్ । తత్సర్వం నశ్యతిక్షిప్రమేకహస్తాభివాదనే ॥ " నను, అత్ర
చరణగ్రహణస్యానతిక్రమణీయత్వాద్గాయత్ర్యుపదేశార్థం తద్విధీయ
తే, అతోఽత్ర నాభివాదననియమః । సత్యమ్ - ఏకపాణినా పూజ్యపా
ణిగ్రహణస్యానుచితత్వాత్, బోధాయనాదివచనాచ్చ, పాణిభ్యాంపా
దయోర్గ్రహణమిత్యవిరోధః.

(ఏవం సమ్యగుపసన్నాయ సావిత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ ప్రార్థయతే
శిష్యాయ, ఋషిశ్ఛన్దో దైవతం తద్బ్రూయాత్) సమ్యగితి " తస్మై సవి
ద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ " ఇతి శ్రు
తిః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే .

తత్ర గాయత్ర్యుపదేశక్రమే కపర్దివచనముదాహరతి (॥ * ॥
" పచ్ఛో భూ స్తమ్భవో భగస్సువర్ధియ ఇతీష్యతే । అర్ధర్చశో భూ
స్తమ్భవర్ధి యస్సువ స్తదన్యథా ॥ " ఇత్యుక్తక్రమేణ కుమారస్య దక్షి
ణే కర్ణే సముపదిశన్ వాచయేత్ । " తస్య వాససా పాణిభ్యాం పాణీ
సంగృహ్య, సావిత్రీమన్వాహ, పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వాం యథాశక్తి
వాచయిత్వా " ఇత్యాశ్వలాయనః । " కుమారో దర్భేషు ప్రత్యఙ్ము
ఖఉపవిశ్య, పాదావన్వారభ్యాహ, సావిత్రీం భో అనుబ్రూహి " ఇతి

ఖ్య ఆహ, సావిత్రీం భో అనుబ్రూహి'' ఇతి బోధాయనః ।

తి బోధాయనః) అత్రాయముపదేశక్రమః ॥ ప్రణవవ్యాహృతిగాయ
త్రీణామృష్యాదికం క్రమేణ ప్రథమముపదిశ్య, తస్మా అన్వాహ "సావి
త్రీంపచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వాం ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వకమ్"ఇతి । యత్తు
గౌతమవచనం "తస్మా అన్వాహసావిత్రీం పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వాంవ్యా
హృతీశ్చైకైకశఓంకారంచ" ఇతి । నతత్రయమపరమ్, జపహోమాది
షు సర్వత్ర గాయత్ర్యాః ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వకత్వాత్, బహుశ్రుతి
స్మృతివిరోధాచ్చ । "ఓమితిప్రతిపద్యతే భూర్భువస్సువరిత్యాహ । అథసా
విత్రీం గాయత్రీంత్రిరన్వాహ । పచ్ఛోఽర్ధర్చశోఽనవానమ్ । ఓమితిబ్రా
హ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ" ఇత్యాదికాశ్రుతిః । మనుః — ॥ * ॥ "ఏతద
క్షరమేతాంచ జపన్ వ్యాహృతిపూర్వకమ్ ॥" ఇతి । ఏతదక్షరం - ప్ర
ణవమ్, ఏతాం- గాయత్రీమ్, "ప్రణవాద్యామిమాంతథా । తదిత్యృచస
మోనాస్తి" ఇతి తయోరేవ ప్రకృతత్వాత్ । బోధాయనశ్చ "తస్మా
అన్వాహేతి ప్రతిపద్య తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యేతాం పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సమ
స్తాం వ్యాహృతీర్విహృతాః పాదాదిష్వన్తేషువా తథార్ధర్చయోరుత్త
మాయాంకృత్స్నాయామ్" ఇతి । ఏవమేవాపస్తమ్బశ్చ । వ్యాసః —
॥ * ॥ "ప్రణవవ్యాహృతియుతా స్స్వాహాన్తా హోమకర్మణి । త్రికేణై
వ జపేన్మర్త్యో జపయజ్ఞప్రసిద్ధయే ॥" సున్దరరాజీయే — "సావిత్రీం
పాదే పాదేఽవసాయ, తతోఽర్ధర్చేఽవసాయ, తతస్సర్వామన్వాహ ।
అస్మిన్నేవానువచనే క్రమేణ పాదాదిషు వ్యాహృతిమేకైకామన్వాహ ।
ఏవం తాస్వాదౌ ప్రణవమన్వాహ" ఇతి । ఏవం శ్రుతిస్మృతిభిర్గాయ
త్ర్యాస్సర్వత్ర ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వకత్వప్రతిపాదనాత్, బహుశ్రు
తిస్మృత్యనుసారేణ గౌతమీయమపి తత్సమానార్థమేవ సమర్థనీయమ్ । త
స్మాదస్యాయమర్థః - గాయత్ర్యాః పాదే పాదే అర్ధర్చఅనవానేచాదౌ
ప్రణవమన్వాహ, తత ఏకాంవ్యాహృతించాన్వాహ, ఇతి నకశ్చిద్విరో
ధః । అత ఏవ షో వ స్పష్టముపదేష్టవ్యం శిష్యైః । ఏవమస్యోపదేశస్యబ్రహ్మయ

తతఃకుమారః “అవృథమ్” ఇతి యజుషా । ఉత్తరమోష్ఠము
పస్పృశ్య, ఆచామేత్ । నాత్రాసౌశబ్దే శర్మనిర్దిశేత్,
కుమారపరత్వాభావాత్, అసౌప్రాణ ఇత్యన్వయాత్। అ
తఃప్రథమాన్తః ప్రాణశబ్దోనసంబుద్ధిః, ప్రచయత్వప్రసక్తేః।
“ బ్రహ్మణఆణీస్థః” ఇతి యజుషాహస్తాభ్యాం కర్ణౌయుగ
పముపస్పృశ్య, “ సుశ్రవః” ఇతి మన్త్రింపఠన్నన్తేదక్షిణే
న పాణినాపాలాశదణ్డంవటురాచార్యదత్తమాదత్తే। అథా
చార్యః “ స్మృతంచమె - ఇత్యాది ‘ సర్వవ్రతో భూయా

జ్ఞఏవ వినియోగః, అన్యథా ఉపదేశస్యనిరర్థకత్వప్రసఙ్గాత్, జపాదిషు
క్రమాన్తరవిధానాచ్చ। ఏవంహి శిష్టాఆచరన్తి । తస్మాదయమేవోపదేశ
క్రమః । ఏవముపదిశ్య కుమారంవాచయేత్, “ సావిత్రీం పచ్ఛోఽర్ధర్చ
శస్సుస్తానుధ్యాపయేత్ ” ఇతి వైఖానసోక్తేః । అత్ర ద్వితీయతృతీయ
యోరాద్వ్యహృత్యోరాదౌ కేచిత్ప్రణవం నేచ్ఛన్తి.

(తతః కుమారః “ అవృధమ్ ” ఇతి యజుషా ఉత్తర మోష్ఠముప
స్పృశ్య ఆచామేత్ । నాత్రాసౌ శబ్దే శర్మ నిర్దిశేత్ , కుమారపరత్వా
భావాత్ , అసౌ ప్రాణ ఇత్యన్వయాత్ । అతః ప్రథమాన్తః ప్రాణశ
బ్దో న సమ్బుద్ధిః ప్రచయత్వప్రసక్తేః) అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ “ ఓష్ఠశ్రి
వాన్త పర్యన్తం స్పృశ్యతేఽవృధమిత్యథ । ఆచామేన్నేహ నామాస్తి
కరాభ్యాం యుగపచ్ఛ్రితి ॥ కర్ణౌస్పృశేత్యథణ్డానాం షమన్త్రింవటురేవ
తు । ప్రత్యగాశిష మన్యేషాం భవేద్వాచనమేవతు ॥ ”

(“ బ్రహ్మణఆణీస్థః ” ఇతి యజుషా హస్తాభ్యాం కర్ణౌయుగపదు
పస్పృశ్య “ సుశ్రవః ” ఇతి మన్త్రిపఠన్నన్తే దక్షిణేన పాణినా పాలా
శదణ్డం వటురాచార్యదత్తమాదత్తే) “ ఆచార్యోదణ్డం ప్రయచ్ఛతి, తం
ప్రతిగృహ్ణాతి ” ఇతి కాత్యాయనః .

(అథాచార్యః “ స్మృతంచమే-ఇత్యాది ‘ సర్వవ్రతోభూయాసమ్ ”
ఇత్యన్తం కుమారం వాచయేత్ । అథ కుమారః, “ గురో వరం తేనదామి ”

సమ్మిష్టమాచార్యస్తం కుమారం వాచయేత్ । అథ కుమారః ప్రవరం తే దదామీతి గురవే గాం దద్యాత్ । నాత్ర ప్రతిగ్రహమన్త్రః, స్వతన్త్రగోదానవిషయత్వాత్ । అథాచార్యః ప్రత్యఙ్ముఖమాసీనం కుమారమ్ "ఉదాయుషా" ఇతి యజుషోత్థాప్య, తద్వాచయేత్ "తచ్చక్షుః" ఇతి దశభిర్మన్త్రైర్వటురాచార్యవాచితైరాదిత్యముపతిష్ఠేత । "యస్మిన్భూతంచ" ఇతి కుమారహస్తగ్రహణం వేదాధ్యయనశాస్త్రవ్యాఖ్యానశక్తవిషయం కామ్యమేవ । అథ కుమారః ప్రా

ఇతి గాం దద్యాత్ ।) " గౌర్వై వరః " ఇతి వచనాత్ వరో గౌః.

(నాత్ర ప్రతిగ్రహమన్త్రః , స్వతన్త్రగోదానవిషయత్వాత్ । అథాచార్యః, ప్రత్యఙ్ముఖమాసీనం కుమారమ్ " ఉదాయుషా " ఇతియజుషోత్థాప్య, తద్వాచయేత్ । తచ్చక్షురితి దశభిర్మన్త్రైర్వటురాచార్యవాచితైరాదిత్యముపతిష్ఠేత ।) యత్ర కపిలోభయముఖ్యాదిగౌర్దీయతే, తత్రైవ స్వతన్త్రగోదానే అయం ప్రతిగ్రహమన్త్రః । అన్యథా శ్రాద్ధకాలగృహయజ్ఞాదిగోదానప్రతిగ్రహేఽపి ప్రతిగ్రహమన్త్రప్రసక్తేః । న హి తథాఽస్తి శిష్టాచారః । " దేవా వై వరుణమయాజయన్ " ఇతి లిఙ్గాద్యాగీయప్రతిగ్రహ ఏవ ప్రతిగ్రహమన్త్రజప ఇత్యుపదేశ ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ నతత్ప్రసఙ్గః । కేచిజ్జపన్తి.

అథ కామ్యమాహ —(" యస్మిన్భూతంచ " ఇతికుమారహస్తగ్రహణం వేదాధ్యయనశాస్త్రవ్యాఖ్యానశక్తవిషయం కామ్యమేవ) " యం కామయేత " ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్ । " అయం కుమార ఆసమావర్తనాన్మత్తో నవిచ్ఛిద్యేత నవియుజ్యేతేతి కామయేత తముత్తరయా దక్షిణే హస్తే గృహ్ణీయాత్ । సమ్బుద్ధ్యాయదయమాచార్యశ్చతుర్వేదీ సర్వశాస్త్రవిదధ్యాపయితుం వ్యాఖ్యాతుంచ శక్నోతి " ఇతి.

(అథ కుమారః ప్రాణానాయమ్య సమిధ ఆధాస్యామీతి సఙ్కల్ప్య పరిషిచ్య పరిమృజ్య పరిసమూహ్యాగ్నిం విధివత్పరిషిఞ్చేత్ । అత్రబోధా

గానాయత్య సమిధ ఆధాస్యామీతి సఙ్కల్ప్య పరి త్వేతి ప
రిసమృజ్య పరిసమూహ్యాఽగ్నిం విధివత్పరిషిఞ్చేత్ । అ
త్ర బోధాయనః — “త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయన్తి,
తస్మిన్నేవాగ్నౌ వ్యాహృతిభిస్సాయం ప్రాతస్సమిధ ఆదధ్యా
త్ । అత్రైనమగ్నిం ప్రదక్షిణం పరిషిఞ్చత్యదితేఽనుమన్య
స్వేతి । తతోఽగ్నిం పరిషిచ్య ‘అగ్నయే సమిధమ్’ ఇత్యా
ద్యైర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైః ద్వాదశ సమిధ ఆధాయ, అ
గ్నిం పరిషిఞ్చత్యన్వమంస్థాః ప్రాసావీరితి మన్త్రైః స
న్నయత్యత్రైనముపతిష్ఠతే । ‘యత్తే అగ్నే’ ఇతి త్రిభిః ప
ర్యాయైః ‘మయి మేధామ్’ ఇతి త్రిభిశ్చ” ఇతి । త్ర్యహమే
తమగ్నిం ధారయేత్, అస్మిన్నేవాగ్నౌ సమిధ ఆదధ్యాత్ ।
అత ఊర్ధ్వం లౌకికాగ్నౌ । సమిధశ్చాత్ర పాలాశాశ్వత్థౌదు
మ్బర ఖాదిరాః । తతః కుమారమాచార్యః బ్రహ్మచార్యసీ

యనః — “త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయన్తి తస్మిన్నేవాగ్నౌ వ్యాహృ
తిభిస్సాయం ప్రాతస్సమిధ ఆదధ్యాదత్రైనం ప్రదక్షిణమగ్నిం పరిషిఞ్చత్యది
తేఽనుమన్యస్వేతి । తతోఽగ్నిం పరిషిచ్య, ‘అగ్నయే సమిధమ్’ ఇత్యా
ద్యైర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైః ద్వాదశ సమిధ ఆధాయాగ్నిం పరిషిఞ్చత్యన్వ
మంస్థాః - ప్రాసావీరితి మన్త్రైః సన్నయత్యత్రైనముపతిష్ఠతే । ‘యత్తే
అగ్నే’ ఇతి త్రిభిః పర్యాయైః ‘మయి మేధామ్’ ఇతి త్రిభిశ్చ” ఇతి ।
త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయేత్, తస్మిన్నేవాగ్నౌ సమిధ ఆదధ్యాత్ । అత
ఊర్ధ్వం లౌకికాగ్నౌ । సమిధశ్చాత్ర పాలాశాశ్వత్థౌదుమ్బరఖాదిరాః)
అత్ర “పరి త్వా” ఇతి సూత్రే పరిసమూహనమాత్రముక్తమ్, న తు మన్త్ర
వత్పరిషేచనమ్ । తథాపి బోధాయనాద్యుక్తత్వాదస్మాభిరుక్తమ్, అవిరు
ద్ధాంశస్యాన్యతో గ్రహణస్య యుక్తత్వాదాచారాచ్చ । నను, క్షారలవ
ణ వర్జనమత్ర కిమితి త్వయా నోక్తమ్ । నైవమ్, బ్రహ్మచర్యం తపో[illegible]
[illegible]మితి పరిభాషాయాముక్తత్వాత్ । “త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయన్తి ।

[illegible] ప్రతిసంశాసనం [illegible] బాఢమితి ప్రతిబ్రూయాత్ । అథ బ్రహ్మచారీ [illegible] మాతర[illegible] వా [illegible] భిక్షేత [illegible] । అత్ర బోధాయనః [illegible] "అథాస్మా అరిక్తం పాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ [illegible] సమాతర మేవాగ్రే భిక్షేత [illegible] భిక్షేత [illegible] ప్రత్యాఖ్యాయాత [illegible] " ఇతి । [illegible]

ఙ్గారలవణవర్జనంచ " ఇత్యత్ర త్ర్యహగ్రహణమ్, అత ఊర్ధ్వం క్షారలవణవర్జనస్య పాక్షికత్వజ్ఞాపనార్థమితి వ్యాఖ్యాతమ్ ..

(తతః కుమారమాచార్యోభ్యభ్యస్మాచార్యస్సీత్యాదీన్ షడ్ద్వారీన్ సంశాస్తి, ప్రతిసంశాసనం కుమారో బాఢమితి (ప్రతిబ్రూయాత్) బాఢమ్ - ఏవం కరోమీత్యర్థః.

(అథ బ్రహ్మచారీ మాతర మేవాగ్రే భిక్షేత, భగినీం వా । అత్ర బోధాయనః — " అథాస్మా అరిక్తం పాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ , మాతర మేవాగ్రే భిక్షస్వేతి । స మాతర మేవాగ్రే భిక్షేత [illegible] [illegible]

ద్వస్త్రం పరిధాప్య, పరిహితం తద్వాచయతి "యస్య తే ప్రథ
మవాసస్యగ్ం హరామ" ఇత్యాదివాక్యాత్ । ఉపనీతో మ
ధ్యాహ్నే సన్ధ్యాముపాసీత । తదాది నిత్యం నియతస్త్రి
సన్ధ్యం సన్ధ్యాముపాసీత.

ఇతి గృహ్యరత్నే దశమఃఖణ్డః

మవశ్యంధార్యమితిసిద్ధమ్ । అత్ర "బ్రహ్మచార్యసి, అపోశాన, కర్మకురు,
మాసుషుప్థాః, భిక్షాచర్యంచర, ఆచార్యాధీనో భవ" ఇతి శిక్షితమర్థష
ట్కం సమిదాధానంచాసమావర్తనాద్బ్రహ్మచారిణో నిత్యమితిసిద్ధమ్.

సన్ధ్యావన్దనంచేత్యాహ — (ఉపనీతోమధ్యాహ్నే సన్ధ్యాముపాసీ
త । తదాదినిత్యంనియతస్త్రిసన్ధ్యం సన్ధ్యాముపాసీత) అత్రవ్యాసః —
॥ * ॥ "సేవేత పూర్వాం ప్రాక్సన్ధ్యాం మధ్యసన్ధ్యాం తతఃపరమ్ । తత్పశ్చా
త్పశ్చిమాంసన్ధ్యాంయమేన సతతంద్విజః ॥ "ఇతి. యమేన - నియమేన ।
అత్ర బోధాయనః — "అథాన్ధబధిరజడమూకానాం సంస్కారముపనయ
నం వ్యాఖ్యాస్యామః । పుణ్యేనక్షత్రే బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా ఆశిషో వాచయి
త్వా, కేశాన్వోప్య, స్నాతం శుచివాససం బద్ధశిఖం యజ్ఞోపవీతం ధారయి
త్వా, అప ఆచమయ్య, దేవయజనముదానయతి । అథ దేవయజనోల్లేఖన
ప్రభృత్యాగ్నిముఖాత్కృత్వా, యజ్ఞీయసమిధమాజ్యేనాక్త్వా, తూష్ణీమభ్యా
ధాపయతి । యథాలాభం తూష్ణీం వాసః పరిధాపయతి । తూష్ణీం మేఖలా
మమన్త్రవద్గ్రన్థిం కరోతి । తూష్ణీమజినంప్రతిముఞ్చతి" ఇతి.

ఇతి హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్య పౌత్రస్య
శ్రీరఙ్గనాథ సూరి సుతస్య శ్రీవేఙ్కటార్యస్య
వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్న
వ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే
తృతీయఃపటలః.

⁕ అథోపాకర్మ ⁕

అథోపాకర్మ నిర్ణయిష్యామస్సింహదర్శాదూర్ధ్వా పూర్ణిమా శ్రావణీ, తస్యాముపాకర్మ తైత్తిరీయకాః కుర్యుః। శ్వఃకృత్స్నం సఙ్గవాత్ షణ్ముహూర్తం వా వ్యాప్యస్థితం పర్వౌదయికమత్రైవ యజురుపాకర్మ కార్యమ్। సఙ్గవాదూర్ధ్వమర్వాఙ్మధ్యం దినాత్పర్వస్థాతత్రైవోపాకరణమ్, సమిదాధానం గాయత్రీజపం వా కుర్యాత్। ఉత్సర్గాకరణప్రాయశ్చిత్తార్థమ్ “కామోఽకార్షీత్, మన్యురకార్షీత్” ఇతి మన్త్రమష్టోత్తరసహస్రకృత్వో జపిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, అష్టోత్తరసహస్రం ప్రాతరేవ జప్త్వా, బ్రహ్మచారిణో వపనం కుర్యుః। కర్మాఙ్గత్వాన్నాత్ర వారాదిదోషగన్ధః। తస్మాన్నపూర్వేద్యుర్వాపయేయుః, అవిహితత్వేన దోషాపత్తేః। శ్రావణే మాసి శ్రవణర్క్షే, పఞ్చమీయుక్తే హస్తే వా, బహ్వృచాః కుర్యుః। నకుర్యురుత్తరాషాఢయుక్తే శ్రే

⁕ అథోపాకర్మ ⁕

(అథోపాకర్మ నిర్ణయిష్యామస్సింహదర్శాదూర్ధ్వా పూర్ణిమా శ్రావణీ, తస్యాముపాకర్మ తైత్తిరీయకాః కుర్యుః। శ్వఃకృత్స్నం సఙ్గవాత్ షణ్ముహూర్తం వా వ్యాప్యస్థితంపర్వౌదయికమ్, అత్రైవయజురుపాకర్మకార్యమ్। సఙ్గవాదూర్ధ్వమర్వాఙ్మధ్యన్దినాత్పర్వస్థా తత్రైవోపాకరణమ్, సమిదాధానంగాయత్రీజపంవా కుర్యాత్। ఉత్సర్గాకరణప్రాయశ్చిత్తార్థమ్ “కామోఽకార్షీన్మన్యురకార్షీత్” ఇతిమన్త్రమష్టోత్తరసహస్రకృత్వోజపిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, అష్టోత్తరసహస్రం ప్రాతరేవ జప్త్వా, బ్రహ్మచారిణో వపనంకుర్యుః। కర్మాఙ్గత్వాన్నాత్రవారాదిదోషగన్ధః। తస్మాన్నపూర్వేద్యుర్వాపయేయుః, అవిహితత్వేన దోషాపత్తేః। శ్రావణేమాసిశ్రవణర్క్షే పఞ్చమీయుక్తే హస్తేవా బహ్వృచాఃకుర్యుః।

వణే, సంవత్సరాధ్యయననాశస్మరణాత్ ।। ప్రోష్ఠపదమా
సె పఞ్చమీయుక్తే హస్తే ఛన్దోగాః కుర్యుః । శ్రావణ్యాం
పౌర్ణమాస్యాం వా, దర్శయుక్తేహస్తేవా, దినద్వయె దర్శ
యుక్తేహస్తె పూర్వత్రైవకుర్యుః, అపరేద్యురాశ్వయు

నకుర్యురుత్తరాషాఢయుక్తే శ్రవణే, సంవత్సరాధ్యయననాశస్మరణాత్ ।
ప్రోష్ఠపదమాసె పఞ్చమీయుక్తే హస్తే ఛన్దోగాః కుర్యుః । శ్రావణ్యాం
పౌర్ణమాస్యాం వా, దర్శయుక్తే హస్తేవా, దినద్వయె దర్శయుక్తే హ
స్తె పూర్వత్రైవ కుర్యుః, అపరెద్యురాశ్వయుజత్వాత్) అత్ర మ
నుః ॥ * ॥ " పుష్యే తు ఛన్దసాం కుర్యాద్బహిరుత్సర్జనం ద్విజః
మాఘశుక్లస్య వాప్రాప్తె పూర్వాహ్ణె ప్రథమెఽహని ॥ " ఏవం విహి
తస్యాకరణే ప్రాయశ్చిత్తంకర్తవ్యమ్ । తచ్చ " ఏవమన్యేష్వపి దో
షవత్స్వపతనీయెషు ఉత్తరణీయాని వక్ష్యామః । కామమనుర్భ్యాంవా
జుహుయాత్, 'కామోఽకార్షీత్, మన్యురకార్షీత్' ఇతి జపేద్వా "
ఇతి విహితత్వాదాచారాచ్చ, కామోఽకార్షీన్మన్యురకార్షీదితి మన్త్రజప ఇ
త్యర్థః ॥ * ॥ " అధ్యాయానాముపాకర్మ కుర్యాత్కాలేఽపరాహ్ణకె ।
పూర్వాహ్ణెతు విసర్గస్స్యాదితి వెదవిదొవిదుః ॥ " ఇతి గోభిలవచనాత్
పూర్వాహ్ణఏవోత్సర్జనం కార్యమిత్యర్థః । వైఖానసః — " శ్రావణ్యాం
పౌర్ణమాస్యామగ్నిం పరిస్తీర్య, శిష్యం వాచయిత్వా " ఇతి । సూత్రా
నుక్తస్యావిరుద్ధస్యాన్యతొగ్రహణస్య యుక్తత్వాత్ ॥ * ॥ " దీక్షాకాలేఽ
భిషెకెవ్రతనియమవిధౌ " ఇతి విహితత్వాదాచారాచ్చ, బ్రహ్మచారిభిర్వ
పనంకర్తవ్యమెవ । శ్రీధరీయె — ॥ * ॥ " తారవారతిథిజా గుణా గుణా
నాత్రసూత్రవిధివైభవాదతః । లగ్నమాత్రమసుమూలముజ్జ్వలంయత్ర దేవ
విస్మృశేమపాకృతౌ ॥ " సంగ్రహే — ॥ * ॥ " క్షౌరకర్మ నకుర్వీత
చౌళాత్పరమృతుత్రయే । తథోపనయనాదూర్ధ్వముపాకర్మవినాక్వచిత్ ॥
వైధే కర్మణితుప్రాప్తే కాలదోషం నచిన్తయెత్ । సద్యః క్షౌరం ప్రకుర్వీ
త మాతాపిత్రోర్మృతౌ తథా ॥ భౌమె మృత్యుమవాప్నోతి సౌరేచా

జత్వాత్ । ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం మన్దభౌమవా
రయోగస్య మృత్యుయోగత్వాన్నతత్రయాజుషాః కుర్యుః ।
శ్రావణ్యాం నతద్యోగదోషః । “ తారవారతిథిజాః ” ఇ
తి వచనాత్ । అతశ్చబ్రహ్మచారివపనే నవారాదిదోషశ్చి
న్త్యః, నాత్రదోషో నిత్యత్వాత్ । “ ప్రథమోపాకరణన్తు
శుద్ధమాసికుర్యాత్ । గురుశుక్రయో రేకో మౌఢ్యోఽన్యశ్చే
త్ స్వోచ్చనీచాంశగః, తదా ప్రథమోపాకర్మాఽవిచా

ర్యుః క్షయోర్భవేత్ ॥ ” ఇత్యుక్త దోషా నతస్యామిత్యర్థః ॥ * ॥ “ శ్ర
వణేనతు యత్కర్మ ఉత్తరాషాఢసంయుతమ్ । సంవత్సరకృతోఽధ్యాయ
స్తత్క్షణాదేవ నశ్యతి ॥ ” ఇతి వచనం బహ్వృచవిషయమ్ । తేషామేవ
శ్రవణనక్షత్ర ప్రధానత్వాత్ । తదభావే కర్తవ్యముక్తం జ్యోతి
శ్శాస్త్రే — ॥ * ॥ “ శ్రవిష్ఠాసు చతుర్థాంశాత్ శ్రవణే కర్మ యద్భ
వేత్ । తత్కర్మ సఫలం విద్యాదుపాకరణసంజ్ఞితమ్ ॥ ”

మన్దభౌమవారయోగే యజుశ్శాఖినాం ప్రోష్ఠపద్యాం దోషః ।
శ్రావణ్యాంతు నదోష ఇత్యాహ । (ప్రోష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం మ
న్దభౌమవారయోగస్య మృత్యుయోగత్వాన్నాత్రయాజుషాః కుర్యుః ।
శ్రావణ్యాం నతద్యోగదోషః । “ తారవారతిథిజాః ” ఇతి వచనాత్ । అత
శ్చ బ్రహ్మచారివపనే నవారాదిదోషశ్చిన్త్యః, నాత్రదోషో నిత్యత్వాత్)
జ్యోతిశ్శాస్త్రే ॥ * ॥ “ మన్దవారం భౌమవారం ప్రోష్ఠపద్యాన్తథాపి వా ।
పౌర్ణమాస్యాంసంయుతం చేదుపాకర్మ నకారయేత్ ॥ వారుణం భౌమవారే
ణ యుక్తం మరణదం భవేత్ । తస్మాత్తం వర్జయేద్ధీమాన్ మృత్యుయోగ ఇతీ
రితః ॥ శ్రావణ్యాం వారుణం శస్తం పౌర్ణమాస్యాం విశేషతః । వర్జయే
త్ప్రోష్ఠపద్యాన్తు శ్రావణ్యాం నతు దోషభాక్ ॥ ”

(“ ప్రథమోపాకరణన్తు శుద్ధమాసి కుర్యాత్ । గురుశుక్రయో రే
కో మౌఢ్యోఽన్యశ్చేత్ స్వోచ్చనీచాంశగః; తదా ప్రథమోపాకర్మ అవిచా
ర్యతః కుర్యాత్ ” ఇతి జ్యోతిర్విదః । “ సంక్రాన్తిర్గ్రహణం వాఽర్ధరాత్రాత్ప్రా

లేయస్తు స్యాత్" ఇతిజ్యోతిర్నిబంధః। "సజ్ఞాత్రిర్గ్రహణంవా అర్ధరాత్రాత్పరతశ్చేన్నదోషః" ఇతిచ। అథాపరాహ్ణే స్నాత్వా, ధౌతం పరిధాయ, మాధ్యాహ్నికం కృత్వా, ॥ * ॥ "ఆర్ద్ర వాసాస్తు యత్కుర్యా జ్జపహోమ ప్రతిగ్రహమ్। సర్వం తద్రాక్షసం విద్యాత్ ॥" ఇతి స్మరణాత్, నార్ద్రవస్త్రః క్రియాః కుర్యాత్। పవిత్రపాణిః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయోపాకర్మ కరిష్యే, అధ్యాయము

రతశ్చేన్నదోషః" ఇతిచ।) ఆత్రేయః — ॥ * ॥ గురుభార్గవయోర్మౌఢ్యే బాల్యేవా వార్ధకేపివా। తథాధిమాససంసర్ప మలమాసాదిషు త్రిషు ॥ ప్రథమోపాకృతిర్న స్యాత్కుర్యాద్యదివినశ్యతి ॥" అతో దోషసంభవే శ్రావణీనిషేధః, కాలాన్తరవిధానం చ ప్రథమోపాకర్మ విషయమితి సిద్ధమ్। ॥ * ॥ "ఏకో మూర్ధాభవేదన్యస్సోస్వచ్ఛమిత్రాంశగో యది। అన్యస్యాస్తసమయే కాలే కుర్యాచ్ఛ్రావణమఞ్జసా ॥ ప్రథమోపాకృతిం చాపి కుర్యాదేవావిచారయన్।" ఆత్రేయేద ॥ * ॥ "ఋగ్యజుస్సామాథర్వశాఖీవటుర్కుజ్జేన్దుజాః। శాఖాధిపే శక్తియుక్తే తచ్ఛాఖాధ్యయనం శుభమ్ ॥ కుర్యాద్వాఽన్యస్య సందర్శే చౌళం మౌఞ్జీం వినా శుభమ్।" ఇతిచ। ॥ * ॥ "ఉపాకర్మ తథోత్సర్గం కామ్యముత్సవమష్టకామ్। మాసవృద్ధౌ పరే కుర్యాద్వర్జయిత్వాతు పైతృకమ్ ॥" ఇదం ప్రథమోపాకర్మ విషయమ్। పరత్వవిషయమిత్యన్యే, శుద్ధమాససంభవాత్తస్యాపి శ్రావణత్వాచ్చ.

ప్రయోగమాహ (అథాపరాహ్ణే స్నాత్వా, ధౌతం పరిధాయ, మాధ్యాహ్నికం కృత్వా ॥ * ॥ "ఆర్ద్రవాసాస్తు యత్కుర్యాజ్జపహోమ ప్రతిగ్రహమ్। సర్వం తద్రాక్షసం విద్యాత్ ॥" ఇతి స్మరణాన్నార్ద్రవస్త్రః క్రియాః కుర్యాత్। పవిత్రపాణిః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామధ్యాయోపాకర్మ కరిష్యే,

పాకరిష్యే, ఇతివా సంకల్ప్య, బ్రహ్మచారీ యజ్ఞోపవీతం ధృ
త్వా, ఆచమ్య, మేఖలాజినదణ్డాన్మన్త్రవద్ధారయేత్ ।
॥ * ॥ "ఉపవీతం వటోరేకం ద్వేతథేతరయోః స్మృతే । ఏక
మేవయతీనాంస్యాదితి శాస్త్రవినిర్ణయః ॥" ఇతి భృగుః ।
గృహస్థో యజ్ఞోపవీతే ద్వే త్రీణివా ప్రత్యుపవీతంమన్త్రో
చ్చారణాచమనపూర్వకం బిభృయాత్ । అత్ర భరద్వాజః
— ॥ * ॥ "ఉపవిశ్యాసనేదార్భే ప్రాణానాయమ్య వా
గ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రంగళేక్షి
పేత్ ॥" ఇతి । అథ స్నాత్వా ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోఽ
ప్సు ప్రవిశ్య, నివీతంకృత్వా, ఉపవీతమఙ్గుష్ఠాభ్యాం పరి
గృహ్య, ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం సోమమగ్నిం విశ్వాన్
దేవాన్ కాణ్డఋషీన్ సాంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీ బ్రహ్మా
ణం సదసస్పతిం తర్పయామీతి సప్త ఋషీన్ ఋషితీర్థేన బ్ర
హ్మాణం బ్రహ్మతీర్థేన ప్రత్యేకంత్రిభిస్తిలాక్షతోదకైస్తర్ప

అధ్యాయముపాకరిష్యే, ఇతివా సంకల్ప్య, బ్రహ్మచారీ యజ్ఞోపవీతం
ధృత్వా, ఆచమ్య, మేఖలాజినదణ్డాన్ మన్త్రవద్ధారయేత్ ॥ * ॥
" ఉపవీతం వటోరేకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతే । ఏకమేవ యతీనాం
స్యాదితిశాస్త్రస్యనిర్ణయః ॥ " ఇతి భృగుః । గృహస్థోయజ్ఞోపవీతేద్వే
త్రీణివాప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనపూర్వకం బిభృయాత్ ।
అత్ర భరద్వాజః — ॥ * ॥ " ఉపవిశ్యాసనేదార్భే ప్రాణానాయమ్య
వాగ్యతః । మన్త్రం సదైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళే క్షిపేత్ ॥ "
ఇతి । అథ స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోఽప్సు ప్రవిశ్య, నివీ
తం కృత్వా, ఉపవీతమఙ్గుష్ఠాభ్యాం పరిగృహ్య, ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం
సోమమగ్నిం విశ్వాన్ దేవాన్ కాణ్డఋషీన్ సాంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీ
ర్బ్రహ్మాణం సదసస్పతిం తర్పయామీతి సప్తఋషీన్ ఋషితీర్థేన, బ్ర
హ్మాణం బ్రహ్మతీర్థేన, ప్రత్యేకం త్రిభిస్తిలాక్షతోదకైస్తర్పయిత్వా,

హుత్వా, [illegible] ద్విరాచమ్య,
గృహాన్నేత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య, అగ్నే
రుపసమాధానాదిముఖాన్తేఽన్వారబ్ధేష్వన్తేవాసిషు, ఆచా
ర్యః ప్రజాపతిముఖాన్నవ ఋషీన్ హుత్వా, ప్రణవపూ
ర్వకమ్ "ఇషే త్వా" ఇత్యాది చతురోఽనువాకాన్నేవ శి
ష్యానధ్యాప్య, అనన్వారబ్ధో జయాది స్విష్టకృదన్తం హు
త్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య, అ
భ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । తతశ్శ్వోభూతే ని
త్యకర్మాన్తే బ్రహ్మచారీ పాణినాఽఽయమ్య, మిథ్యాధీతదో
షప్రాయశ్చిత్తార్థం సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధా
స్యామీతి సఙ్కల్ప్య, శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ
"యత్ర క్వచ" ఇతి విధినా ప్రతిష్ఠాపితే పరిస్తీర్ణే పరిషి
క్తే ఘృతేనాభ్యజ్య, ఏకైకశః ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వ
యా సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాయ, పరిషిచ్య,
"అగ్నే నయ" ఇత్యగ్నిముపతిష్ఠేత । అథవా పాణినాఽఽ

ఆచమ్య, ధౌతం పరిధాయ, ద్విరాచమ్య, గృహాన్నేత్య, శ్రోత్రియాగా
రాదగ్నిమాహృత్య, అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తేఽన్వారబ్ధేష్వన్తేవా
సిష్వాచార్యః ప్రజాపతిముఖాన్ నవఋషీన్ హుత్వా, ప్రణవపూర్వకమ్
"ఇషే త్వా" ఇత్యాదిచతురోఽనువాకాన్నేవ శిష్యానధ్యాప్య, అనన్వారబ్ధో
జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూ
జ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । తతశ్శ్వోభూతే నిత్యకర్మాన్తే బ్ర
హ్మచారీ పాణినాఽఽయమ్య, మిథ్యాధీతదోషప్రాయశ్చిత్తార్థం సావిత్ర్యా స
మిత్సహస్రమాధాస్యామీతి సఙ్కల్ప్య, శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ
"యత్ర క్వ"చేతి విధినా ప్రతిష్ఠాపితే పరిస్తీర్ణే పరిషిక్తే ఘృతేనాభ్యజ్య, ఏకై
కశః ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయా సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాయ, పరి
షిచ్య "అగ్నే నయ" ఇత్యగ్నిముపతిష్ఠేత । అథవా ప్రాణానాయమ్య,

యమ్య, సావిత్రీం సహస్రకృత్వో జపిష్యామీతి సంకల్ప్య, నిత్యజపవత్సావిత్ర్యాదీన్ ఋష్యాదిపూర్వకం ధ్యాత్వా, త్రిః ప్రాణానాయమ్య, సప్తవ్యాహృతియుతాం గాయత్రీం శిరసాసహ దశవారం జపిత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఆవాహ్య, గాయత్రీం ఋష్యాదిధ్యానాన్తం కృత్వా శనైరష్టోత్తరసహస్రం జపిత్వా, పునస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య, అభివాద్య, గాయత్రీముద్వాసయేత్ । ఏవం గృహమేధీ జపేత్ .

ఇతి గృహ్యరత్నే ఏకాదశఖణ్డః

సావిత్రీంసహస్రకృత్వో జపిష్యామీతి సంకల్ప్య, నిత్యజపవత్సావిత్ర్యాదీన్ ఋష్యాదిపూర్వకం ధ్యాత్వా, త్రిః ప్రాణానాయమ్య, సప్తవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీం శిరసాసహ దశవారంజపిత్వా, ప్రాణానాయమ్య, ఆవాహ్య, గాయత్రీ ఋష్యాది ధ్యానాన్తంకృత్వా, శనైరష్టోత్తర సహస్రం జపిత్వా, పునస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య, అభివాద్య, గాయత్రీముద్వాసయేత్) స్మృతిసారసముచ్చయే — ॥ * ॥ " ఉపాకర్మణి సన్ధార్యా ఉపవీతాదికం నవమ్ । అనవం వా నవం వాపి పురాతనమిహ త్యజేత్ ॥ మౌఞ్జీయజ్ఞోపవీతాదీన్నవానేవ తు ధారయేత్ । కటిసూత్రం నవం చైవ నవవస్త్రముపాకృతౌ ॥ " అత్ర ఉపాకరణే సమూపనే చేతి సూత్రే పునరేవం వ్యాఖ్యాతమ్ । " శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామాచార్యః శిష్యైస్సహ కృతప్రాణాయామః అధ్యాయముపాకరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య, మహానద్యాం విధివత్స్నాత్వా, పవిత్రపాణిః ఋషీంస్తర్పయేత్ । తతోఽగ్నేరుపసమాధానాదిముఖాన్తేఽన్వారబ్ధేష్వన్తేవాసిషు నవాహుతీర్జుహోతి । సదసస్పతిమిత్యేతయా నవత్వమ్ । ఇమా ఆహుతీర్హుత్వా, ఆచార్యః ప్రాఙ్ముఖో వేదస్యాదితస్సృతః రోవరాధ్యాయానుపాకానధీయీత । అథ జయాదీన్హుత్వా పరిషేచనాన్తే బ్రాహ్మణపూజనం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ " ఇతి । అత్ర

కపర్దీ — ॥ * ॥ "ఉపక్రమోత్సర్జనయో స్సశిష్య ఆచార్య ఆప్లుత్య ము
హాప గాప్సు । సప్తర్షీ వార్యక్షతలిఖిష్మణింస్తా నేత్యస్తు గాయాత్ర్యాసద
సస్పతించ ॥ ప్రజాపతిముఖాన్తైవా నైకైకం త్రిస్తిలోదకమ్ । ఉద్ధృత్య
వర్ణంపరాచ్ఛాద్యత్వాం తైత్తిరీయకాః ॥ కేన్ద్వగ్నివిశ్వాంశ్చనిషణ్ణ
యంభూహాను త్వాముఖాన్తే సదసస్పతించ । ఆద్యానువాకాంశ్చతురో
రాధ్యనధీయతే తత్ర తతో జయాదీన్ ॥ " కః - ప్రజాపతిః । ఇన్దుః - సో
మః । భరద్వాజః — ॥ * ॥ "కేవలైస్తణ్డులైర్దేవాన్ ఋషీంస్సతిలతణ్డులైః ।
పితౄన్సతిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥ గన్ధపుష్పాక్షతతిలైస్సార్ధం
తర్పణముత్తమమ్ । మాను షెవ్యంసయోస్సక్తం మైథునే పృష్ఠభాగికమ్ ॥ త
ర్పణే౽ఙ్గుష్ఠయోస్సక్తంనివీతం త్రివిధంస్మృతమ్ ॥ " హారీతః — ॥ * ॥
"పూర్వాశాభిముఖో దేవా నుత్తరాభిముఖ స్త్వృషీన్ । పితౄంస్తు దక్షి
ణాస్యస్తు జలమధ్యేతు తర్పయేత్ ॥ " చతురో౽నువాకాన్తేషు నియమా
దనువాకాన్తర వేదాన్తసూత్రాన్తరాది వ్యవచ్ఛేదః, ప్రారబ్ధస్య వేదస
మాప్త్యనన్తరమేవ వేదాన్తరాధ్యయనవిధానాత్ । స్వవేదమనధీత్య శా
ఖాన్తరాధ్యయనే ॥ * ॥ "యస్స్వశాఖాం పరిత్యజ్య పారక్యామధిగచ్ఛతి ।
శాఖారణ్డస్సవిజ్ఞేయస్సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ " ఇత్యుక్తంపాపంశివ్యతే ॥ * ॥
"అత ఊర్ధ్వంతు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్ । వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి
కృష్ణపక్షే చ సంపఠేత్ ॥ " ఇతి మనునా కాలభేదేనైవ అధ్యయనస్మరణా
చ్చ అనువాక చతుష్క వ్యతిరిక్తాధ్యయనం చిన్త్యమ్ । గ్రహణాధ్యయనే
బ్రహ్మచారిభిరాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణం కర్తవ్యమ్ । అధీతవేదా
స్తు సర్వేసహాధీయీరన్ ఇతి వివేకః । శుచీష్మన్త్రపఠనస్సర్వకర్మత్యేషుభో
జయేత్ । లోకేచ భూతికర్మ స్వేతదాదీన్యేవ వాక్యానిస్యుః । యథా
పుణ్యాహం స్వస్త్యృద్ధిమితి విధానాత్ । అభ్యుదయం పుణ్యాహంచాత్ర
కర్తవ్యమ్ । సావిత్ర్యా పమిదస్వహ్ర ... మాధధ్యాత్ । ఇతివిధానాత్,
న్సాపపాదధర్మస్సప్రహాకార. ఇత్యుక్తం ... వ్యాఖ్యానమ్.

ఇతి కణ్ఠభూషణే ఏకాదశఖణ్డః

॥ అథ ప్రాజాపత్య వ్రతమ్ ॥

వేదవ్రతాని చరిష్యన్ అగ్నీన్ధనభైక్షాచరణగురుశుశ్రూషా
దిబ్రహ్మచర్యవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తం పరిషన్నిర్మితం
చరిత్వా, ఉప్తకేశశ్మశ్రుస్స్నాతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో గురోర్ద
క్షిణతో దర్భాసనే ప్రాఙ్ముఖో వటురాసీత । అథాచార్య
స్తథాసీనః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అముకగో
త్రమముకశర్మాణం మాణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతేన కర్మ
ణా సంస్కరిష్యామీతి సఙ్కల్ప్య, కృతప్రాణాయామం
వటుం ప్రాజాపత్య వ్రతం చరిష్యామీతి వాచయేత్ ।
॥*॥ "మౌఞ్జీదణ్డోపవీతాని వాసః కృష్ణాజినం తథా ।
పూర్వోపయుక్తాన్యుత్సృజ్య ధారయేయుర్వ్రతే వ్రతే ॥"
ఇతి వచనాత్, ఉపాకర్మాఙ్గముపవీతాదీని నవాని ప్రత్యే
కం మన్త్రైర్ధృత్వా, స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, ఉదఙ్ము
ఖోపవిశ్య, నివీతీ ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం నిమన్త్ర్య
యర్పయామ్యం భువం సదసస్పతిమితి తిలాక్షతోదకైః షడ్భిః

॥ అథ ప్రాజాపత్య వ్రతమ్ ॥

వేదవ్రతాని చరిష్యన్ అగ్నీన్ధన భైక్షాచరణ గురుశుశ్రూషాదిబ్ర
హ్మచర్యవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తం పరిషన్నిర్మితం చరిత్వా, ఉప్తకేశస్సు
స్నాతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో గురోర్దక్షిణతో దర్భాసనే ప్రాఙ్ముఖో వటు
రాసీత । అథాచార్యస్తథాసీనః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అముం
గోత్రం శర్మాణం మాణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యే
మీతి సఙ్కల్ప్య, కృతప్రాణాయామం వటుం ప్రాజాపత్య వ్రతం చరి
ష్యామీతి వాచయేత్ ॥*॥ "మౌఞ్జీదణ్డోపవీతాని వాసః కృష్ణాజినం తథా ।
పూర్వోపయుక్తాన్యుత్సృజ్య ధారయేయుర్వ్రతే వ్రతే ।" ఇతి వచనాదుప
కర్మాఙ్గముపవీతాదీని నవాని ప్రత్యేకం మన్త్రైర్ధృత్వా, స్నాత్వా, ద్వి
రాచమ్య, ఉదఙ్ముఖోపవిశ్య, నివీతీ ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం నిమ

తర్పయిత్వా, ఆచమ్య, కౌపీనం ధృత్వా, ధృతోర్ధ్వ

త్రియతః స్వాయంభువం సదసస్పతిం తిలాక్షతోదకైస్సప్తర్షీం స్తర్పయిత్వా, ఆచమ్య, కౌపీనంధృత్వా ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పూర్వవముపవిశేత్) క్షారలవణమధుమాంసాది వర్జనాగ్నీన్ధన భైక్షాచరణ గురువృత్తి మేఖలాజిన దణ్డధారణాదీనాం బ్రహ్మచారిధర్మత్వాత్తద్భ్రంశే ॥ * ॥ " అకృత్వా భైక్షాచరణ మసమిధ్యచపావకమ్ । అనాతురస్సప్తరాత్రమవకీర్ణీవ్రత ఞ్చరేత్ ॥ " సప్తరాత్రం స్నానసన్ధ్యోపాసన స్వాధ్యాయసమిద్ధోమభైక్షచర్యాహానే మేఖలాజినోపవీత దణ్డధారణాది బ్రహ్మచర్యవర్జనేచ పాదకృచ్ఛ్రమితి మనువైఖానసాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తస్మరణాత్ ॥ * ॥ " యాం యాం వేదవిదోబ్రూయుస్త్రయోప్యేనస్సునిష్కృతిమ్ । సాతేషాం పావనాయస్యాత్పవిత్రం విదుషాంహివాక్ ॥ " ఇతి ధర్మశాస్త్రవిద్భిశ్శిష్టైరనుశిష్టం ప్రాయశ్చిత్తంకర్తవ్యమ్ । శ్రీధరీయే — ॥ * ॥ " వేదవ్రతాని కాణ్డాదౌ ప్రారభేతోత్తరాయణే । యావత్సంవత్సరాన్తంతు తావచ్చరణమిష్యతే ॥ ముఖ్యస్సంవత్సరః కాలస్త్ర్యహం వాపి తత్పరమ్ । తిథినక్షత్రవారాంశ వర్గోదయనిరీక్షణమ్ ॥ చౌలవత్సర్వమాఖ్యాతం నన్దో దానవ్రతేషుచ ॥ " చౌలవదితుయుక్తైః, వ్రత నియమ విధావితి వచనాచ్చ, బ్రహ్మచారిభిర్వపనం కర్తవ్యమ్ । యథాచ వ్యాఖ్యాతమ్ — " సౌమ్యవ్రతే వపన విధానాత్, వ్రతాన్తరేష్వపి కర్తవ్యమ్ " ఇతి । " శ్రౌత స్మార్తక్రియాస్సర్వాహ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రమకుర్వతః । జాయన్తే విఫలాబ్రహ్మన్ బాధితాశ్చ భవన్తితాః ॥ " ఇతి చన్ద్రికోదాహృత బ్రహ్మోణ్డ వచనాదూర్ధ్వపుణ్డ్రం ధార్యమ్ । ఆదిశబ్దేన మౌఞ్జ్యజిన దణ్డసంగ్రహః । ఉత్తరాభిముఖస్తర్పయేదితి వచనాత్ " స్నాతశ్చార్ద్రవాసా ఉదఙ్ముఖో ఽప్సుస్థఏవ తర్పణం కుర్యాత్ " ఇతి వచనాత్, అప్సు ప్రవిశ్య తర్పయేత్ । " అథ నివీతికార్యాణి ఋషీణాం తర్పణమ్ " ఇతి బోధాయనః । ప్రజాపతిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి, సాంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి, యాజ్ఞికీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి, వారుణీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్ప

పుణ్యాహః పూర్వవదుపవిశేత్ । అథాచార్యోఽగ్నిరుపస
మాధానాది ముఖాన్తే ఽన్వారబ్ధే వ్రతిని, "ప్రజాపతయే
కాణ్డఋషయే స్వాహా" ఇతి హుత్వా, "ప్రజాపతే న
త్వదేతాని" ఇతి షడృచేనసూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా,
సాంహితీభ్య ఇత్యాది నిషత్త్రియేణ చ హుత్వా, బ్రహ్మణే
స్వయంభువే చ హుత్వా, సదసస్పతిమితి స్విష్టకృత్స్థా
నే జుహుయాత్ । ఏతే షష్ఠోపహోమాః । తతో వ్రతీ
తూష్ణీమేకాం సమిధమాధాయోత్థాయ, "అగ్నే వ్రతప
తే కాణ్డఋషిభ్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామి, తచ్ఛ
కేయం తన్మే రాధ్యతామ్ । వాయో వ్రతపతే...। ఆదిత్యవ్ర
తపతే...। వ్రతానాం వ్రతపతే...।" ఇతి చతుర్భిరగ్నిము
పతిష్ఠతే । అథాచార్యోఽనన్వారబ్ధో జయాది ప్రణీతా మో
క్షణాన్తం కృత్వా, ప్రాణానాయమ్య సంకల్ప్య, ప్రాజా

యామి, బ్రహ్మాణం స్వయం భువం తర్పయామి, సదసస్పతిం తర్పయా
మి । ఉపాకరణే సమాపనే చేతి సూత్రవ్యాఖ్యానే యః ప్రయోగ ఉక్తః;
స ఏవాస్మాభిస్సంగృహీతః. అతో న చోద్యావకాశః.

(అథాచార్యోఽగ్నిరుపసమాధానాదిముఖాన్తే ఽన్వారబ్ధే వ్రతిని,
"ప్రజాపతయే కాణ్డఋషయే స్వాహా" ఇతి హుత్వా, "ప్రజాపతే
న త్వదేతాని" ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, సాంహి
తీభ్య ఇత్యాది నిషత్త్రియేణ చ హుత్వా, బ్రహ్మణే స్వయంభువే చ హు
త్వా, సదసస్పతిమితి స్విష్టకృత్స్థానే జుహుయాత్ । ఏతే షష్ఠోప
హోమాః । తతో వ్రతీ తూష్ణీమేకాం సమిధమాధాయోత్థాయ, "అ
గ్నే వ్రతపతే కాణ్డఋషిభ్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతం చరిష్యామి, తచ్ఛ
కేయం తన్మే రాధ్యతామ్ । వాయో వ్రతపతే...। ఆదిత్యవ్రతపతే...।
వ్రతానాం వ్రతపతే..." ఇతి చతుర్భిరగ్నిముపతిష్ఠతే । అథాచార్యో
ఽనన్వారబ్ధో జయాది ప్రణీతా మోక్షణాన్తం కృత్వా, ప్రాణానాయమ్య

పత్య వ్రత కర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । ఏ
వమేవోత్సర్జనప్రయోగః । తత్రేమం గోత్రం శర్మాణం మా
ణవకం ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనకర్మణా సంస్కరిష్యామీ
త్యాచార్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనంచరిష్యామీతి
వ్రతీ బ్రూయాత్ । ఉపస్థానేతు "వ్రతమచారిషమ్, త
దశకమ్, తన్మేరాధి ।" ఇతి బ్రూయాత్ .

అథ సౌమ్య వ్రతమ్

అపరాహ్ణే ప్రాణానాయమ్య, ఇమం గోత్రం శర్మా
ణం మాణవకం సౌమ్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యా
చార్యః, సౌమ్యవ్రతంచరిష్యామీతి వ్రతీ సంకల్ప్య, ఉపవీ
తాదిధృత్వా, స్నాత్వా, ఆచమ్య, సోమంకాణ్డఋషింతర్ప
యామీతిసంతర్ప్య, నిషత్త్రియాదీన్ పఞ్చ పూర్వవత్తర్ప
యిత్వా, పూర్వవదుపవిశేత్ । అథాచార్యోఽగ్నిరుపసమా

సంకల్ప్య, ప్రాజాపత్యవ్రత కర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహంచకు
ర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనప్రయోగః । తత్ర, ఇమం గోత్రం శర్మా
ణం మాణవకం, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనేన కర్మణా సంస్కరిష్యా
మీత్యాచార్యః, ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం చరిష్యామీతి వ్రతీ బ్రూ
యాత్ । ఉపస్థానేతు "వ్రతమచారిషమ్, తదశకమ్, తన్మేరాధి" ఇ
తి బ్రూయాత్ ।)ఏవం - ప్రాజాపత్యవ్రతవదుత్సర్జనేఽపిస్నానతర్పణ
హోమాదీత్యర్థః ,

అథ సౌమ్య వ్రతమ్

సౌమ్యవ్రతమాహ — (అపరాహ్ణేప్రాణానాయమ్య ఇమంగో
త్రం శర్మాణం మాణవకం, సౌమ్యవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యా
చార్యః । సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ సంకల్ప్య, ఉపవీతాదిధృ
త్వా స్నాత్వా ఆచమ్య, సోమం కాణ్డఋషిం తర్పయామీతి సంతర్ప్య,
నిషత్త్రియాదీన్ పఞ్చ పూర్వవత్తర్పయిత్వా, పూర్వవదుపవిశేత్ । అథ

ధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, చతస్ర ఔదుమ్బ
రీస్సమిధః, ఉదకుమ్భమ్ శిరోవేష్టనవస్త్రంచ సాదయేత్ ।
ముఖాన్తే ఽ న్వారబ్ధే వ్రతిని, "సోమాయ కాణ్డఋషయె
స్వాహా" ఇతి హుత్వా, "సోమో ధేనుమ్" ఇతి షడృ
చేవ సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, "సాంహితీభ్యః"
ఇత్యాదీనుపహోమాన్ జుహుయాత్ । అథ బ్రహ్మచార్యు
దకుమ్భం దక్షిణహస్తేన స్పృశన్ "నమో వాచే" ఇత్య
నువాకేన శాన్తిం కృత్వా "పృథివీసమిత్" ఇత్యాది
భిశ్చతుర్భిశ్చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధో ఘృతేనాభ్య
క్త్వా అగ్నావాధాయ, "అగ్నే వ్రతపతే" ఇతి చతుర్భిః
పూర్వవదగ్నిముపతిష్ఠేత । సౌమ్యవ్రతంచరిష్యామీతి భేదః ।
తతః "యుఞ్జతే మనః" ఇత్యనువాకానాం ప్రథమప
దానివా "యుఞ్జతే సవితా" ఇతివా వ్రతినం వాచయి
త్వా, అనన్వారబ్ధ ఆచార్యో జయాది ప్రణీతామోక్షణా
న్తం కుర్యాత్ । అథ వ్రతీ మదన్తీముపస్పృశ్య "శన్నో

ఆచార్యః, అగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు, చత
స్ర ఔదుమ్బరీస్సమిధః, ఉదకుమ్భమ్, శిరోవేష్టనవస్త్రంచ సాదయేత్ ।
ముఖాన్తే ఽ న్వారబ్ధే వ్రతిని, "సోమాయ కాణ్డఋషయె స్వాహా" ఇతి
హుత్వా "సోమో ధేనుమ్" ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా
"సాంహితీభ్యః" ఇత్యాదీనుపహోమాన్ జుహుయాత్ । అథ బ్రహ్మ
చారీ ఉదకుమ్భం దక్షిణహస్తేన స్పృశన్ "నమో వాచే" ఇత్యనువాకే
నశాన్తిం కృత్వా "పృథివీసమిత్" ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిః, చతస్ర ఔదు
మ్బరీస్సమిధో ఘృతేనాభ్యక్త్వా అగ్నావాధాయ "అగ్నే వ్రతపతే" ఇతి చ
తుర్భిః పూర్వవదగ్నిముపతిష్ఠేత । సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి భేదః । తతః,
"యుఞ్జతే మనః" ఇత్యనువాకానాం ప్రథమపదానివా "యుఞ్జతే సవి
తా" ఇతివా వ్రతినం వాచయిత్వా, అనన్వారబ్ధ ఆచార్యో జయాదిప్రణీ

[illegible] ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కృత్వా వాచం
యచ్ఛేత్ ॥ అథ అహతేన వాససా ప్రదక్షిణం సముఖం
ప్రతినశ్శిరో వేష్టయిత్వా రవావస్తమితే కృతసన్ధ్యోపా
సనః ప్రతీతం గ్రామం ప్రాపయేత్ । వాగ్యతో ప్రతీతాం
రాత్రిం తిష్ఠేత వా, ఆసీత వా । శ్వోభూతే గ్రామాద్బహి
ర్నిర్గత్య, శిరోవస్త్రం ముఖతః కించిదుత్క్షిప్య గణ్డూషేణా
స్యం విశోధ్య, ఆచమ్య, అద్భిర్లిఙ్గైః మార్జయిత్వా కౌపీనం ధృ
త్వా, ఆచమ్య, సన్ధ్యాముపాస్య, రవావుదితే శిరోవస్త్ర
ముపనీయ, గురవే దద్యాత్ । అగ్నిమ్, ఆదిత్యమ్, ఉదకుమ్భమ్,
ఆకాశమ్, గిరిమ్, వత్సమ్, సువర్ణమ్, యథాసమ్భవమాచా
ర్యః శిష్యాయ దర్శయేత్ । శిష్యస్తు "వయస్సుపర్ణాః" ఇ
త్యాదిత్యముపతిష్ఠేత । అథాచార్యస్సోమ్యస్య ప్రతికర్మా
ఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కృత్వా, సోమ్యస్య ప్రతీతస్నా
తస్య ప్రతిసర్జనం కారయేత్ । విశేషస్తు "ద్వ్యష్ట...

తా మోక్షణాన్తం కుర్యాత్ । అథ ప్రతీ [illegible]ముపస్పృశ్య "శన్నో దే
వః పవతామ్" ఇత్యనువాకేన శాన్తిం కృత్వా వాచం యచ్ఛేత్ । అథ
అహతేన వాససా ప్రదక్షిణం సముఖం ప్రతినశ్శిరో వేష్టయిత్వా, రవావ
స్తమితే కృతసన్ధ్యోపాసనం ప్రతీతం గ్రామం ప్రాపయేత్ । వాగ్యతో ప్ర
తీతాం రాత్రిం తిష్ఠేత వా, ఆసీత వా । శ్వోభూతే గ్రామాద్బహిర్నిర్గ
త్య శిరోవస్త్రం ముఖతః కించిదుత్క్షిప్య, గణ్డూషేణాస్యం విశోధ్య, ఆచమ్య
అద్భిర్లిఙ్గైర్మార్జయిత్వా, కౌపీనం పరిధాయ, సన్ధ్యాముపాస్య, రవావు
దితే, శిరోవస్త్రముపనీయ, గురవే దద్యాత్ । అగ్నిమ్, ఆదిత్యమ్, ఉ
దకుమ్భమ్, ఆకాశమ్, గిరిమ్, వత్సమ్, సువర్ణమ్, యథాసంభవమా
చార్యశ్శిష్యాయ దర్శయేత్ । శిష్యస్తు "వయస్సుపర్ణాః", ఇత్యా
దిత్యముపతిష్ఠేత । అథాచార్యస్సోమ్యప్రతికర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యా
హం చ కృత్వా, సోమ్యప్రతీతస్నాతస్య ప్రతిసర్జనం కారయేత్ । వి

మిత్ " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిశ్చతస్ర ఔదుంబరీస్సమిధో
ఽగ్నావాధాయ, " ఆదిత్య వ్రతపతే " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భి
రగ్నిముపస్థాయ, పూర్వవచ్ఛాన్తిం కృత్వా, గురవే వరం
దద్యాత్ । అథాభ్యుదయం పుణ్యాహం చ ఆచార్యః కు
ర్యాత్ । ఏవం సౌమ్యవ్రతస్య ద్వ్యహసాధ్యత్వా
ద్దశాహేన వ్రతం నైవ కుర్యాత్ ।

శేషస్తు " ద్యౌస్సమిత్ " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిశ్చతస్ర ఔదుమ్బరీస్సమి
ధోఽగ్నావాధాయ " ఆదిత్యవ్రతపతే " ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిరగ్నిముపస్థా
య, పూర్వవచ్ఛాన్తిం కృత్వా, గురవే వరం దద్యాత్ । అథాభ్యుదయం పు
ణ్యాహం చాచార్యః కుర్యాత్ । ఏవం సౌమ్యవ్రతస్య ద్వ్యహసాధ్యత్వా
ద్దశాహేన వ్రతం నైవ కుర్యాత్ ।) అత్ర " అవాన్తర దీక్షాం వ్యాఖ్యా
స్యామః " ఇత్యాది ప్రథమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా, చతస్ర ఔదు
మ్బరీస్సమిధో ఘృతాభ్యక్తా ఆదధాతి । పృథివీ సమిదిత్యాదిచ సర్వేషా
మనువాకానాం ప్రభృతీరభివ్యాహారయతి । " ప్రథమోత్తమయోః " ఇ
త్యాదిసూత్రముదాహర్తవ్యమ్ । ప్రభృతీః - ప్రథమపదాని, ఇతివ్యా
ఖ్యానాత్ " యుఞ్జతే సవితా " ఇత్యేకైకమేవ పదం వక్తవ్యమ్ । న
త్వాన్తమనువాకా । అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ " ఋషీన్ముఖాన్తే జుహుయా
ద్వ్రతేషు సూక్తోపహోమాన్ సదసస్పతిం చ । ఉపస్థితిం చాప్యథ దే
వతానాం జయాదయో బ్రాహ్మణతర్పణం చ ॥ సంకల్పవపనస్నానగర్భ
గాగ్నిముఖాని చ । ఋషిహోమాద్యుపస్థానం జయపుణ్యాహమేవ చ ॥
సోమసూక్తవిషత్సదసస్పతిం తత్ర విజ్జుహుయాత్సలిలం నమః । శుక్రియో
సమిధోఽగ్న ఇతి వ్రతీ యుఞ్జతే సవితా జయవారిశమ్ ॥ మీలనే యత వా
క్ఛిరసః కృతవేష్టనే ఽస్తమితే గృహమాపి శేత్ । స్థీయతే ఽర్థ ఇవ తస్య
వాస్యతే నాగ్యతేన తతోభ్యుదితః క్రియా ॥ తత్ర ప్రభాతే బహిర్గ్ర
మాణాం వహ్నిం చ సూర్యం చ తథోదమన్వహమ్ ॥ ఆకాశముద్వీక్ష్య గిరిం
చ వత్సానాం [illegible]

॥ అథ ఆగ్నేయవ్రతమ్ ॥

ప్రాచీనావీతీ కృత్వా, ఇసుంగోత్రం శర్మాణంమాణవకం ఆగ్నేయవ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యో బ్రూయాత్, ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ । కృతో పవీతాదిః స్నాత్వా, " అగ్నిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి " ఇతిసంతర్ప్య, " సాంహితీః " ఇత్యాది సమానమ్ । అథా చార్యః అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తే వ్రతినాఽన్వారబ్ధః " అగ్నయే కాణ్డఋషయే స్వాహా." ఇతిహుత్వా " అగ్నేనయ " ఇతి షడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, " సాంహితీభ్యః " ఇత్యాద్యష్టపఞ్చాహుతీర్జుహుయాత్ । అథ బ్రహ్మచారీ " అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డఋషిభ్యః ఆగ్నే

వాదించ వర్జయేత్ । సమిదాధానమన్త్రేఽగ్నౌ దాయన్నమిత్యూర్వమి ష్యతే ॥ " " అత్రైతదాస్యోగురవే దత్వా, వయస్సుపర్ణాః ఇత్యాది త్యముపతిష్ఠేత, " ఇత్యేతత్సూత్రమిహద్రష్టవ్యమ్ । కించ " ఉత్తమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా " ఇతిసూత్రమిహభావ్యమ్ । విశేషఇతి " యజ్ఞేతేసవితా " ఇతిపదద్వయముక్త్వా, అనన్తరంజయాదయః కర్తవ్యాః.

॥ అథ ఆగ్నేయవ్రతమ్ ॥

(ప్రాచీనావీతీ కృత్వా, ఇసుం గోత్రం శర్మాణం మాణవకమాగ్నేయ వ్రతేన కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యో బ్రూయాత్ । ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ । కృతోపవీతాది స్నాత్వా, " అగ్నిం కాణ్డఋషిం తర్పయామి " ఇతి సంతర్ప్య, " సాంహితీః " ఇత్యాదిసమానమ్ । అథాచార్యోఽగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తే వ్రతినాఽన్వారబ్ధః " అగ్నయే కాణ్డఋషయే స్వాహా " ఇతి హుత్వా, " అగ్నేనయ " ఇతిషడృచేన సూక్తేన ప్రత్యృచం హుత్వా, " సాంహితీభ్యః, " ఇత్యాద్యష్టపఞ్చాహుతీర్జుహుయాత్ । అథ బ్రహ్మచారీ " అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డఋషిభ్యః ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామి. "

యద్వ్రతముపాకరిష్యామి" ఇత్యాది ప్రణీతా మోక్షణాన్తం ప్రాజాపత్యవ్రతవత్కృత్వా, ఆగ్నేయవ్రతకర్మాఙ్గభూతాభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనమ్, "ప్రాయశ్చిత్తమ్, తదశకమ్, తస్మై రాధి" ఇతి భేదః.

అథ వైశ్వదేవవ్రతమ్

"ప్రాజాపత్యాయుష్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం వైశ్వదేవవ్రతకర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యో వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామీతి వ్రతీ ప్రాహ । ధృతోపవీతాదిసన్నహ్య "విశ్వాన్ దేవాన్ కాణ్డఋషీం స్తర్పయామి" ఇతి సంతర్ప్య, "సాంహితీః" ఇత్యాదిసమానమ్ అథాచార్యో ముఖాన్తే ఉపస్పృశ్య ప్రతినా, "విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాణ్డఋషిభ్యః స్వాహా" ఇతి హుత్వా "ఆనో విశ్వే అస్క్రా గమన్తు" ఇతి ఋచా సూక్తేన ఉపస్థాయ హుత్వా, "సాంహితీభ్యః"

"ఇత్యాది ప్రణీతా మోక్షణాన్తం ప్రాజాపత్యవ్రతవత్కృత్వా, ఆగ్నేయవ్రతకర్మాఙ్గభూతాభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనమ్ । ప్రాయశ్చిత్తమ్, తదశకమ్, తస్మై రాధిః । ఇతి భేదః)

అథ వైశ్వదేవవ్రతమ్

"ప్రాజాపత్యాయుష్య, ఇమం గోత్రం శర్మాణం మాణవకం వైశ్వదేవవ్రత కర్మణా సంస్కరిష్యామీత్యాచార్యః, వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్య ఇతి వ్రతీ ప్రాహ । ధృతోపవీతాదిసన్నహ్య, "విశ్వాన్ దేవాన్ కాణ్డఋషీం స్తర్పయామి" ఇతి సంతర్ప్య, "సాంహితీః" ఇత్యాదిసమానమ్ । అథాచార్యో ముఖాన్తే ఉపస్పృశ్య ప్రతినా, "విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాణ్డఋషిభ్యః స్వాహా" ఇతి హుత్వా, "ఆనో విశ్వే అస్క్రా గమన్తు" ఇతి ఋచా సూక్తేన ఉపస్థాయ హుత్వా, "సాంహితీభ్యః" ఇత్యాద్యుపస్థానాన్తం హుత్వా, అగ్నేః ప్రతీప

ఇత్యాద్యుపఘాతహోమాన్ హుత్వా, "అగ్నే వ్రతపతే
కాణ్డఋషిభ్యః, వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామి" ఇత్యాది
ప్రణీతామోక్షణాన్తమాగ్నేయవ్రతవత్కృత్వా, వైశ్వ
దేవవ్రతకర్మాఙ్గమభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహం చ కు
ర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనమ్, "వ్రతమచారిషమ్, త
దశకమ్, తన్మేరాధి," ఇతి భేదః.

ఇతి గృహ్యరత్నే ద్వాదశఖణ్డః

తే కాణ్డఋషిభ్యః, వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామి" ఇత్యాది ప్రణీతా
మోక్షణాన్తం ఆగ్నేయవ్రతవత్కృత్వా, వైశ్వదేవవ్రతకర్మాఙ్గ
మభ్యుదయశ్రాద్ధం పుణ్యాహంచ కుర్యాత్ । ఏవమేవోత్సర్జనమ్ "వ్ర
తమచారిషమ్, తదశకమ్, తన్మేరాధి." ఇతి భేదః.) కించ ॥ * ॥ "వ్ర
తేషు చాపరోవిధిర్న సూక్తచిత్తమూదికమ్ । ఉపస్థితిర్న దేవతాగణస్య శుక్రి
యాదృతే ॥" ఇతి సౌమ్యవ్రతంవినా వ్రతేషు కల్పాన్తరముక్తమ్,
తూష్ణీం సమావర్తనవత్ తత్రైవ లోకపతనభయాదస్మాభిర్నోక్తమ్ । అ
యమత్ర ప్రయోగః — తత్తత్ప్రధానకాణ్డఋషీన్ హుత్వా, పఞ్చో
పహోమాన్ ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ హుత్వా, పరిషిచ్య, ప్రణీతా
మోక్షణాభ్యుదయపుణ్యాహవాచనాని కుర్యాత్ । ఇదమత్యన్తాపద్వి
షయమ్ । అత్రాపి సౌమ్యవ్రతస్య ద్వ్యహసాధ్యత్వాన్నైకాహే
నుష్ఠేయమ్ । అత్ర స్వాధ్యాయవిధేరక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవ
సానాత్, "స్వాధ్యాయమాత్రజపవతః" ఇతివాక్యేన సూత్రిత
త్వాత్, మాత్రచా అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వనిరాసాత్, లోకేచ తత్రై
వాధ్యయన ప్రసిద్ధేః, అన్యథా ॥ * ॥ "యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనై
వ శస్యతే ।" ఇతి భేదనిర్దేశస్య దుశ్శకత్వాత్, "వేదానాం కిం
చిదధీత్య బ్రాహ్మణః" ఇతి దర్శనత్వాచ్చ, మన్త్రబ్రాహ్మణానువా
దాత్మకవేదాఖ్యాక్షరరాశిమాత్రాధ్యాయాచ్చరణానామాచరణపూర్వకత్వా

అథ స్నాతకవ్రతమ్

అథ స్నానకర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగుదగ్దత్తో ర్ఘ్యదయా
ద్గోశాలాం పరిశ్రితాం ప్రవిశ్య, అన్తర్లోమ్నా చర్మ
ణా వ్రజద్వారం పిధాయావస్థితో మధ్యన్దినే దివారాచమ్య
ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, స్నానక
ర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది కుర్యాత్।
పాత్రప్రయోగేతు, శీతోష్ణామ్బు క్షురకటకుశ శకృద్దవ
చ్ఛత్రోపానద్ద్వయ వైణవదణ్డాన్తరీయోత్తరీయోష్ణీషకుణ్డ
లద్వయ సూత్రప్రోతసౌవర్ణమణి బాదర బీజస్రజః; సు
గన్ధమ్, ఆదర్శమ్, అఞ్జనమ్, మాషాది స్నానచూర్ణమ్,

ధీత్య, వేదస్య విద్యయా వ్రతైరుభయైర్వా స్నాతస్య ॥ * ॥ "క్షే
త్రం శరీరం గామశ్వం ఛత్రోపానద్ద్వయం తథా। ధాన్యం వాసాం
సి శాకం వా గురవే శక్త్యుపాహరేత్ ॥" ఇతి మనుస్మరణాత్, శక్త్యా
ర్థప్రదానేన వా పరితోషితో న్యసిష్టోర్వా సిద్ధాన్తో స్నానకర్మ సం
ప్రతిపద్యతే.

ఇతి కణ్ఠభూషణే ద్వాదశఃఖణ్డః

అథ స్నాతకప్రయోగః

(అథ స్నానకర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగుదగ్దత్తో ర్ఘ్యదయా ద్గోశాలాం
పరిశ్రితాం ప్రవిశ్య, అన్తర్లోమ్నా చర్మణా వ్రజద్వారం ప్రచ్ఛాద్య,
అవస్థితో మధ్యన్దినే ద్విరాచమ్య, ప్రాఙ్ముఖః పవిత్రపాణిః ప్రాణా
నాయమ్య, స్నానకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానా
ది కుర్యాత్। పాత్రప్రయోగేతు, శీతోష్ణామ్బు క్షురకటకుశ శకృ
ద్దవచ్ఛత్రోపానద్ద్వయ వైణవదణ్డాన్తరీయోత్తరీయోష్ణీషకుణ్డల
ద్వయ సూత్రప్రోత సౌవర్ణమణి బాదరబీజస్రజః, సుగన్ధమ్, ఆద
ర్శమ్, అఞ్జనమ్, మాషాది స్నానచూర్ణమ్, ఔదుమ్బరదన్తకాష్ఠమ్,

క్షౌమమమ్బరధన్తకాష్ఠమ్, పాలాశీం సమిధం చ యుగపత్ప్రయుఞ్జీత । అథాజ్యభాగాన్తే పాలాశీమాజ్యాభ్యక్తాం సమిధమ్ “ఇమం స్తోమమ్” ఇతి స్వాహాకారవర్జమగ్నావాధాయ, అపరేణాగ్నిం కటనిర్మితే ఉదగగ్రే తల్పే తత్ప్రకృతౌ వేరకాయాం వోపవిశ్య, “త్రియాయుషమ్” ఇతి యజుషా క్షురమభిమన్త్ర్య, “శివో నామాసి” ఇతి యజుషా వప్త్రే క్షురం ప్రదాయ, “ఉష్ణేన వాయ ఉదకేన” ఇత్యాది కేశనిధానాన్తముపవయనవత్కృత్వా సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా, త్రయోదశవారం నిమజ్జ్య విధివత్పునః స్నాత్వా ద్విరాచమ్య కౌపీనమాచ్ఛాద్య ఆచమ్య, ప్రజస్య పశ్చిమార్ధే ఉపవిశ్య, మేఖలాదీని బ్రహ్మచారి లిఙ్గా

పాలాశీం సమిధం చ యుగపత్ప్రయుఞ్జీత) “ప్రాగుదయాద్వ్రజం ప్రవిశ్య” ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ “మూత్రే వస్త్రే మణియుగ సమిత్ప్రస్రగ్ధా ప్రవృత్తౌ శీతోష్ణామ్బు క్షురకట యవ చ్ఛత్ర దణ్డాఞ్జనాని । మానోపానద్ద్వయ కుశ శకృత్స్నానచూర్ణోదపాత్రం స్నానస్యైనుర్విజ్ఞాయత్సకృదిహ నరః కాష్ఠమమ్బరం చ ॥” మణిద్వయమ్ - సువర్ణమణి బాదరమణీ । ప్రవృత్తౌ - కుణ్డలే । మానమ్; దర్పణమ్.

(అథాజ్యభాగాన్తే పాలాశీమాజ్యాభ్యక్తాం సమిధమ్, “ఇమం స్తోమమ్” ఇతి స్వాహాకార వర్జమగ్నావాధాయ, అపరేణాగ్నిం కటనిర్మితే ఉదగగ్రే తల్పే తత్ప్రకృతౌ వేరకాయాం వా ఉపవిశ్య, “త్రియాయుషమ్” ఇతి యజుషా క్షురమభిమన్త్ర్య, “శివో నామాసి” ఇతి యజుషా క్షురం వప్త్రే ప్రదాయ, “ఉష్ణేన వాయ ఉదకేన” ఇత్యాది కేశ నిధానాన్తముపయన వత్కృత్వా, సర్వాఙ్గ వపనం కృత్వా, త్రయోదశ వారం నిమజ్జ్య, విధివత్పునస్స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, కౌపీనమాచ్ఛాద్య, ఆచమ్య, ప్రజస్య పశ్చిమార్ధే ఉపవిశ్య, మేఖలాదీని బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని విసృజ్య, బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ।

ని విస్రస్య, బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి । తాం బ్రహ్మ
చారీ, "ఇదమహమముకశర్మణోఽముకగోత్రస్య పా
ప్మానముపగూహామ్యుత్తరో విష్ణుశర్మా ద్విషద్భ్యః" ఇతి
యజుషా ఉదుమ్బరమూలే దర్భస్తమ్బే వా ప్రచ్ఛాదయేత్ ।
అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్ । మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః
"ఆపోహిష్ఠా" ఇతి త్రిభిః "హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పా
వకాః - యాసాం రాజా - యాసాం దేవాః -" ఇతి త్రి

తాం బ్రహ్మచారీ "ఇదమహమముకశర్మణోఽముకగోత్రస్య పాప్మా
నముపగూహామ్యుత్తరోవిష్ణుశర్మాద్విషద్భ్యః" ఇతి యజుషా ఉదుమ్బ
రమూలె దర్భస్తమ్బే వా ప్రచ్ఛాదయేత్ ।) తాం- మేఖలాం, ప్రచ్ఛా
దయేత్ - గోపాయేదిత్యర్థః.

(అప్సు దణ్డాజినె ప్రాస్యేత్) అత్ర భరద్వాజః —
॥ * ॥ "సముద్రం గచ్ఛ స్వాహేతి ఉపవీతం జలే క్షిపేత్ । మేఖలా
మజినం దణ్డముపవీతం కమణ్డలుమ్ ॥ అప్సు ప్రాస్య వినష్టాని గృహీ
త్వాన్యాని మన్త్రతః ।" అత్ర సూత్రే విస్రస్య మెఖలామితి మౌఞ్జీ
మాత్రోక్తావపి బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని త్యక్త్వేతి వ్యాఖ్యానాత్, దణ్డాజిన
యోరేవాప్సు త్యాగః, నతూపవీతస్య, వినష్టస్య త్యాగాయోగాత్,
నిత్యం ధార్యత్వాచ్చ । వస్త్రే - మన్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయేతి వ్యా
ఖ్యాతమ్ । తచ్చిన్త్యమ్ । "అవశిష్టాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిశ్శిరస్సముద్య,
క్షురం నాపితాయ ప్రయచ్ఛతి" ఇతి వైఖానసవచనాచ్చౌలోపనయ
నయోస్తథాప్రదర్శనాచ్చ, "అనువాకస్య ప్రథమెన" ఇత్యారభ్య
"దర్భస్తమ్బేవానిదధాతి" ఇత్యేవమన్తముపనయనవత్కార్యమిత్య
తిదేశాచ్చ.

(మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః "ఆపోహిష్ఠా" ఇతి త్రిభిః "హి
రణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః — యాసాం రాజా — యాసాం దే
వాః —" ఇతి త్రిభిః, షడ్భిర్మన్త్రైస్సకృదేవాభిషిచ్య "అన్నాదో

భిః, పవిత్రహస్తైరస్త్రైః సకృదేవాభిషిచ్య, "అన్నాద్యాయ వ్యూహధ్వమ్" ఇతి మన్త్రేణౌదుమ్బరేణోర్ధ్వకృతకూర్చేన ద్వాదశాఙ్గులేన కాష్ఠేన; సవ్యోత్తరభాగమారభ్య ప్రదక్షిణమథోర్ధ్వక్రమేణ దన్తాన్ ధావయిత్వా, హరిద్రామధూకచూర్ణాదిభిరుద్వర్తితదేహస్తటే దేహం ప్రక్షాళ్య మన్త్రవదప్సు స్నాత్వా ద్విరాచమ్య విధివద్దేవర్షిపితృతర్పణం కృత్వా ద్విరాచమ్య "సోమస్య తనూరసి" ఇతి యజుషా అహతమన్తర్వాసః పరిధాయ, ద్విరాచమ్య "నమోఽగ్రహాయ చ" ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిర్గన్ధం దేవతాభ్యః ప్రదాయ, "ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణోఽనులిమ్పేత్" ఇత్యాశ్వలాయనస్మరణాత్ ॥ * ॥ "భస్మీభవతి తత్సర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతమ్।" ఇతి బ్రహ్మాణ్డవచనాచ్చ, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రార్థం ముఖమగ్రేఽనులిప్య "అప్సరస్సు యో గన్ధః" ఇత్యాత్మానమనులిప్య, వజ్రవైడూర్యాదియుక్తం సూత్రప్రోతం సౌవర్ణమణిమ్ "ఇయమోషధే

యవ్యూహధ్వమ్" ఇతి మన్త్రేణౌదుమ్బరేణోర్ధ్వకృతకూర్చేన ద్వాదశాఙ్గులేన కాష్ఠేన, సవ్యోత్తరభాగమారభ్య, ప్రదక్షిణమథ ఊర్ధ్వక్రమేణ దన్తాన్ ధావయిత్వా, హరిద్రామధూకచూర్ణాదిభిరుద్వర్తితదేహః తటే దేహం ప్రక్షాళ్య, మన్త్రవదప్సు స్నాత్వా, ద్విరాచమ్య, విధివద్దేవర్షిపితృతర్పణం కృత్వా, ద్విరాచమ్య "సోమస్య తనూరసి" ఇతి యజుషా అహతమన్తర్వాసః పరిధాయ ద్విరాచమ్య "నమోఽగ్రహాయ చ" ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిర్గన్ధం దేవతాభ్యః ప్రదాయ, "ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణోఽనులిమ్పేత్" ఇతి ఆశ్వలాయనస్మరణాత్ ॥ * ॥ "భస్మీభవతి తత్సర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతమ్" ఇతి బ్రహ్మాణ్డవచనాచ్చ, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రార్థం ముఖమగ్రేఽనులిప్య, "అప్సరస్సు యో గన్ధః" ఇత్యాత్మానమనులిప్య, వజ్రవైడూర్యాదియుక్తం సూత్రప్రోతం సౌవర్ణమణిమ్, "ఇ

త్రాయమాణా" ఇత్యభిరతముదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం
పరిప్లావ్య "అషాఢోఽస్యరోమః" ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిః కర్ణే బ
ద్ధ్వా, తూష్ణీం "యువాసువాసాః" ఇతి వా, శిరస్యుష్ణీషం
బధ్నీయాత్ । "ఉష్ణీషేణ వేష్టయతే యువాసువాసా
ఇతి" ఇతి కాత్యాయనః "మణిం కర్ణే ప్రముచ్యోష్ణీషం కృ
త్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః । ఏవం బాదరబీజం సూత్రప్రోత
ముదపాత్రే తూష్ణీం త్రిః పరిప్లావ్య, సవ్యే పాణావాబధ్య ।

యమోషధే త్రాయమాణా" ఇత్యభిరతముదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం పరి
ప్లావ్య "అషాఢోఽస్యరోమః" ఇతి త్రిభిర్యజుర్భిః కర్ణే బద్ధ్వా, తూష్ణీం
"యువాసువాసాః" ఇతి వా, శిరస్యుష్ణీషం బధ్నీయాత్ । "ఉష్ణీషేణ
వేష్టయతే యువాసువాసా ఇతి" ఇతి కాత్యాయనః । "మణిం కర్ణే ప్రము
చ్యోష్ణీషం కృత్వా" ఇత్యాశ్వలాయనః । ఏవం బాదరబీజం సూత్రప్రో
తముదపాత్రే తూష్ణీం త్రిః పరిప్లావ్య, సవ్యే పాణావాబధ్య) "ఏవంవి
హితాభిరేవాద్భిః" ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ "ఏవంవిహితాభిః - తూ
ష్ణీం మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిః కేశాన్వపత్వితి మన్త్రలిఙ్గవిరోధాదేవకారాచ్చ,
నహిమిశ్రణే మన్త్రః" ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అహో సమ్యక్శ్రద్ధ్వం వి
ద్వాంసః । ఏవం శబ్దస్య ఇతరవ్యర్థపరత్వం దృష్టమ్ । నహ్యత్రోక్తార్థదోషః ।
నహి కేశాన్వపత్వితి మన్త్రలిఙ్గవిరోధః "సుమనాస్త్వా హింకారేణాభిజి
ఘ్రామి" ఇతివదుపపత్తేః । నహ్యభిమన్త్రణజపయోర్లిఙ్గవిరోధాత్,
"అక్షాదక్షాత్" ఇతి తు మన్త్రద్వయస్యాగః । "శీతోష్ణాభిః "ఆపోహి
ష్ఠా" ఇత్యాదిభిస్సంస్పృష్టాభిరద్భిః స్నాపయిత్వా, దన్తధావనస్నానాద్యనన్తరం
కాష్ఠైర్నకభోజి" ఇతి వైఖానసే దశమానాన్తర్గతసూత్రానుసారేణ [illegible]
త్రితాభిరిత్యుక్తమ్ । హిరణ్యవర్ణా ఇతి - "హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః
ప్రచక్రముః" ఇతి భాష్యనిర్వచనం [illegible] యాసాం రాజా - యాసాం
దేవా" ఇత్యుక్తమ్ । పవిత్రమితి - "ఆపోహిష్ఠా" ఇతి తిసృభిః "హి
రణ్యవర్ణాః" ఇతి తిసృభిశ్చ [illegible] । ఏతచ్చ పక్షాన్తరే [illegible]

కృదేవేతి వ్యాఖ్యాతమ్। ఏవంహి జాతకర్మణి దివాకీర్త్య ఉత్తరాభిః ప
ఞ్చభిస్స్నపయిత్వేత్యత్ర సకృదేవ స్నానం కారయన్తి। స్నానమత్ర
ప్రోక్షణమేవ, "హిరణ్యవర్ణాః పవమానాభ్యాం ప్రోక్షేత" ఇతి వైఖాన
సేవదర్శనాత్। మఙ్గళాఙ్కేతి - "స్నానీయోత్సాదితస్నాతః" ఇత్య
త్ర స్నానేనోపకరణైర్మఙ్గళాకల్కితకాదిమాఙ్గళ్యైరుద్వర్తితదేహ ఇతి వ్యాఖ్యా
తమ్। కల్కితకమ్ - హరిద్రా, అస్య మలాపకర్షణార్థత్వాత్, ॥ * ॥ "మ
ఙ్గళకర్మణాం ప్రాక్స్నాయాన్మన్త్రవత్తు జలేస్మృతమ్॥" ఇతి వచనాత్తట
ప్రోద్వర్తనస్నానాదికం కార్యమ్। అహతమితి - హేమాద్రౌ ॥ * ॥
"ఈషద్ధౌతం నవం వస్త్రం సదశం యన్న ధారితమ్। అహతం తద్వి
జానీయాత్సర్వకర్మసు పావనమ్॥" ఏవం చ అత ఊర్ధ్వం స్నాతక
స్య అన్తర్వాసకపరిధానమేవ కర్తవ్యమ్, న కౌపీనమ్। బ్రహ్మచారిణో
నాన్తర్వాసః, అస్నాతత్వాత్కౌపీనమేవ ॥ * ॥ "సోత్తరం వాసశ్చ కౌ
పీనం ధారయేత్ప్రథమాశ్రమీ।" ఇతి భరద్వాజస్మృతేః। "దేవతా
భ్యో గన్ధదానం నమశ్శబ్దేన, న తు స్వాహేత్యనేన, నమస్కారస్యాపి ప్రదర్శనా
ర్థత్వాత్" ఇత్యుక్తమ్। తన్నయుక్తమ్, "మన్త్రాన్తైః కర్మాదీ
న్సన్నిపాతయేత్" ఇతి సూత్రవిరోధాత్। ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణోఽను
లిమ్పేదిత్యస్యార్థమాహ, భక్ష్యభవతీత్యాదినా। అప్సరస్స్వితి గాత్రా
ణ్యనులేపయేదితి వైఖానసే దర్శనాదాత్మానమిత్యుక్తమ్। సౌవర్ణమితి—
సౌవర్ణమ్ - సువర్ణవికారమ్, సోపధానమ్ - వజ్రవైడూర్యాదినోభయతః పరి
స్పృహీతమ్। మాత్రప్రోతమ్ - ఇయమోషధే త్రాయమాణేత్యేతయా స
కృదుచ్చరితయా, ఉదపాత్రే ప్రదక్షిణః పరితం త్రిః పరిప్లావ్య, అపా
శ్నోష్యన్నోషు ఇత్యాదికయా పుణ్యాయేత్యన్తయా త్ర్యవసానయా, తం
గోశిరఃకణ్ఠే నిబధ్యేతి వ్యాఖ్యాతమ్। అస్మిన్నవసరే శిరస్యుష్ణీషబన్ధనం గృ
హ్యాన్తరోక్తమ్, అత్రానుక్తమపి బుద్ధిమత్యత్తోగ్రాహ్యమితి న్యాయసిద్ధ
ము దాహరతి, తూష్ణీమితి — మన్త్రస్యానుక్తత్వాత్తూష్ణీం వేత్యుక్తమ్।
కాత్యాయనేన మన్త్ర ఉక్తః, ఆశ్వలాయనేన నోక్తః। ఏవమితి - "శ్రీ

అథోపక్రుష్టా రేవతిస్త్వా - ఇతి ద్వాభ్యాముత్తరీయమభిమ
న్త్ర్య, యా అకృన్తన్ - ఇతి త్రిభిరాచ్ఛాదయ, ఆచ్ఛా
దితో త్తరీయమ్ “ పరీదం వాసః ” ఇత్యనుమన్త్రయేత్ ।

వమేవ వాదరబీజమ్ ” ఇతి సూత్రస్య సూత్రభావ్యమ్ । ఏవమిత్యస్య దూష్ణీం
శబ్దాభావపరత్వే, మన్త్రవర్జమితి సూత్రం వ్యర్థం స్యాత్ । ఏవమిత్య
తిదేశః । పూర్వవన్మన్త్రవిగ్రహయోగే ప్రాప్తే, సమన్త్రో నిషిధ్యతే మ
న్త్రవర్జమితి । నహ్యేవమితి మన్త్రనిషేధః । అతో ఽతిదేశసామర్థ్యాన్మ
న్త్రతపవాసాం సంసర్గః కార్యః.

(అథోపక్రుష్టా రేవతిస్త్వా - ఇతి ద్వాభ్యాముత్తరీయమభిమ
న్త్ర్య, యా అకృన్తన్ - ఇతి త్రిభిరాచ్ఛాదయ, ఆచ్ఛాదితో త్తరీయమ్
“ పరీదంవాసః ” ఇత్యనుమన్త్రయేత్) “ అహతముత్తరం వాసః ”
ఇతి సూత్రస్య సూత్రభావ్యమ్ । నన్విదమయుక్తమ్; అహతముత్తరంవాస ఇ
త్యత్ర వాసఃపరిధానమేవ నతూత్తరీయమ్, తదుపనయనేన సమానమితి
వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । నైవం సాధీయః । ఉత్తరీయమేవ, నపరిధానమ్. ఉత్తరీ
యమితి వచనాత్, “ ఆచార్యఏవ రేతీస్త్వేత్యాద్యుపనయనేన సమానం క
రోతి ” ఇతి పత్యాన్తరోపన్యాసాత్ । నను పరిధాప్యపరీదమిత్యనుపపత్తేరే
వనోత్తరీయమ్ । తథాచార్యకులాన్నివృత్తస్య స్నానంవిధీయతే తత్ర ఆ
చార్యకర్తృకత్వప్రసక్తిరేవేతితత్పక్షాన్తరం దూషితమితి చేన్న; భూ
యశ్శ్రుతిమిదంఛతోవత్సరస్య ద్విర్ద్విమాసావాచార్యకులేవాసవిధానా
దితి । అస్త్వేవం, నహి వయమత్యన్తనివృత్తిం బ్రూమః । స్నానకర్మ దిశ
స్తోరాచార్యకులాన్నివృత్తిమితిచేత్తర్హి అధ్యయనకాలోచితధర్మవిరతిరేవ
హినివృత్తిశబ్దార్థః ।నహ్యన్యోన్యవియోగః, గ్రామాన్తరవాసప్రసక్తేః ।
తదేవమ్, అత్రాప్యాచార్యకర్తృకత్వముపపద్యతే, తస్మాదుత్తరీయమే
వ, నపరిధానమ్ । ఇమమర్థం స్పష్టమేవాహ భట్టో సత్యవ్రతనఖన్ధో వైఖానసః ।
“ వాస ఇతి వస్త్రం పరిధాయ, సోమస్య తనూరసి - ఇత్యుత్తరీయం గృ
హ్ణాతి ” ఇతి । బోధాయనశ్చ — “ స్నాతకోఽ త్రాన్యస్యోత్తరీయమ్ ” ఇతి

"నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్" ఇతి నియమాత్ ॥ * ॥
"స్నాతకానాం ద్వితీయం స్యాదన్తర్వాసస్తథోత్తరమ్"
ఇతి మనునా స్నాతకస్యాన్తరీయోత్తరీయవిధానాత్,
॥ * ॥ "ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః"
ఇతి వచనాత్, కటివేష్టితవస్త్రస్య నగ్నత్వస్మరణాత్,
"రేవతీస్త్వేతి సమానమ్" ఇత్యభిమన్త్రణాది మాత్రో
పదేశాత్, ధర్మశాస్త్రేషూత్తరశబ్దస్యోత్తరీయత్వ
ప్రసిద్ధేః, ఉపనయనవస్త్రపరిధానమ్; పరిధానశబ్దస్య

("నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్" ఇతి నియమాత్ ॥ * ॥ "స్నాతకానాం ద్వితీయం స్యాదన్తర్వాసస్తథోత్తరమ్।" ఇతి మనునా స్నాతకస్యాన్తరీయోత్తరీయవిధానాత్ ॥ * ॥ "ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః" ఇతి వచనాత్, కటివేష్టితవస్త్రస్య నగ్నత్వస్మరణాత్, "రేవతీస్త్వేతి సమానమ్" ఇత్యభిమన్త్రణాదిమాత్రోపదేశాత్, ధర్మశాస్త్రేషూత్తర శబ్దస్యోత్తరీయత్వప్రసిద్ధేః, ఉపనయనవస్త్రపరిధానమ్; పరిధానశబ్దస్య అత్ర ఆచ్ఛాదనపరత్వాత్, అన్యథా గోచర్మపరిధాపయేత్యాదిషు కటివేష్టనప్రసక్తేః।) స్పష్టోఽర్థః। నను, "నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమ్" ఇతి విహితత్వాత్ నాత్ర తద్విధిరితి చేన్న। ఉత్తరశబ్దస్యోత్తరీయత్వప్రసిద్ధేర్నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమితి గృహస్థమధికృత్యైవోక్తత్వే నాత్ర నతత్ప్రసఙ్గః। అతోఽనుత్తరీయత్వే నైష్ఫల్యప్రసఙ్గో దుర్వారః। ధర్మశాస్త్రేష్వపి - "అజినం త్వేవోత్తరం ధారయేత్ — అజినముత్తరముత్తరయా స్నాతకోన్తర్వాస్యుత్తరీయమైణవపణ్డం ధారయేత్ — అన్తర్వాసస్తథోత్తరమ్" ఇత్యాపస్తమ్బబోధాయనమన్వాదిస్మృతిష్విత్యర్థః। పరిహితం పరివేష్టితమేవ, ఉత్తరశబ్దాదిత్యర్థః కిన్న స్యాత్। న స్యాత్ ॥ * ॥ "అకచ్ఛః పుచ్ఛకచ్ఛో వాఽద్వికచ్ఛః కటివేష్టితః। యావదాస్తే ద్విజస్తావన్నగ్న ఏవ న సంశయః ॥" ఇతి సాఙ్ఖ్యాయనీయే, కటివేష్టితవస్త్రస్య నగ్నత్వే నకర్మానర్హత్వాపత్తేః। ఆదిశబ్దా

అత్ర ఆచ్ఛాదనపరత్వాత్ ; అన్యథా, గోచర్మణా ఇతి. కారయేత్యాదిషు కటివేష్టన ప్రసక్తేః । అథోత్తరీయదశా. యాం సౌవర్ణస్య కుణ్డలే ప్రబధ్యోపాయేన దర్భాగ్రే స్థా. పయిత్వా, సవ్యేన పాణినాఽన్యేన వా తయోరుపర్యాజ్యమానీ. య, తేనైవాజ్యేన "ఆయుష్యం వర్చస్యమ్" ఇత్యాద్యష్టా భిర్మన్త్రైరష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, దర్భాగ్రే తస్తే అపనీయ, జయాదిపరిషేచనాన్తం కృత్వా, హోమమన్త్రైరేవ దక్షిణేకర్ణే కుణ్డలం బధ్వా, పునశ్చ తైరేవాష్టాభిస్స వ్యే కర్ణేఽన్యత్కుణ్డలముపముఞ్చేత్ । " ఏకమన్త్రాణి

త్ ఖరాజినం బస్తాజినం వా బహిర్లోమపరిధాపయేత్యాదిసంగ్రహః .

(అథోత్తరీయస్య దశాయాం సౌవర్ణకుణ్డలే ప్రబధ్యోపాయేన ద ర్భాగ్రే స్థాపయిత్వా, సవ్యేనపాణినాఽన్యేనవా తయోరుపర్యాజ్యమా నీయ, తేనైవాజ్యేన "ఆయుష్యం వర్చస్యమ్" ఇత్యాద్యష్టాభిర్మన్త్రై రష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, దర్భాగ్రే తస్తే అపనీయ, జయాదిపరి షేచనాన్తం కృత్వా, హోమమన్త్రైరేవ దక్షిణేకర్ణే కుణ్డలం బధ్వా, పునశ్చ తైరేవాష్టాభిస్సవ్యేకర్ణేఽన్యత్కుణ్డలముపముఞ్చేత్ "ఏకమన్త్రా ణి కర్మాణి, అవశిష్టో వికల్పార్థః" ఇతి నియమాత్ "శుభికే శిర ఆ రోహ" ఇతివా "యామాహరత్" ఇతివా శిరసి స్రజం బధ్వా, "యదాఞ్జనమ్" ఇతి మన్త్రం సకృదుచ్చార్య పాణిభ్యాం యుగపద క్ష్ణోరఞ్జనం కుర్యాత్) "తస్య దశాయామ్" ఇతి సూత్రమత్ర భావ్య మ్ । అత్ర వైఖానసః — "కుణ్డలమణీ ఆచ్ఛాదనస్యాగ్రేణ బధ్నీయాత్తా వదగ్నావుపరి నిధాయ జుహుయాత్" ఇతి । "ఏకకర్మణః అనేకమ న్త్రాః - యత్రాల్పీయాంసి కర్మాణి భూయాంసో మన్త్రాః" ఇతి పరిభా షా నాత్ర ప్రవర్తతే, అభ్యాసలోప ఇతి చ విషయభేదాత్ । అతో వికల్పఏవే త్యాహ "ఏవమన్త్రాణీతి - "ఏతమత్త ఋద్ధ్యై" ఇతి ... ఇత్యాది వచనాత్ ... [illegible]

కర్మాణ్యేక్యే, అవశిష్టో వికల్పార్థః ” ఇతి నియమాత్ ; “ శుభి
కే శిరఆరోహ ” ఇతి వా “ యామాహరత్ ” ఇతి వా
శిరసి స్రజం బధ్వా “ యదాఞ్జనమ్ ” ఇతి మన్త్రం స
కృదుచ్చార్య, పాణిభ్యాం యుగపదక్ష్ణోరఞ్జనం కుర్యా
త్ । అత్ర “ మయీతి చత్వారి యజూంషి వికల్పన్తే ”
ఇతి భాష్యమ్ । తతస్త్రైష్ట్వేకేన వా, “ యదాఞ్జనమ్ ”
ఇతి వా, అఞ్జనం కృత్వా “ యన్మే వర్చః ” ఇతి మన్త్రే
ణ ఆదర్శమవేక్ష్య “ ప్రతిష్ఠేస్థః ” ఇతి మన్త్రేణ ఉపా
నహౌ యుగపదున్ముచ్య, తూష్ణీం ఛత్రమాదాయ “ ప్ర
జాపతేశ్శరణమసి ” ఇత్యాత్మానమాచ్ఛాద్య, “ దేవస్య
త్వా ” ఇతి యజుషా దక్షిణేన పాణినా మూర్ధప్రమాణ
మృజుం సత్వచమసుషిరం యుక్పర్వకం వైణవం దణ్డమా
దదీత । అత్ర కుణ్డలాదీని షడేతాన్యాసీన ఏవ కుర్యాత్ ।

జ్గమ్ - మన్త్రలిఙ్గానుసారేణ స్రగాదిషట్కమాబధ్నీత । అత్ర చ, శుభికే
శిర ఇతి - ఏతయైకయైవ శిరసి స్రజమాబధ్నీత । యామాహరదితి తు వికల్పా
ర్థః । ఏకమన్త్రాణి కర్మాణ్యవశిష్టో వికల్పార్థ ఇతి పరిభాషావచనాత్ .

ఇదమాహ (అత్ర “ మయీతి చత్వారి యజూంషి వికల్పన్తే ”
ఇతి భాష్యమ్ । తతస్త్రైష్ట్వేకేన వా “ యదాఞ్జనమ్ ” ఇతి వా, అఞ్జనం
కృత్వా “ యన్మే వర్చః ” ఇతి మన్త్రేణాదర్శమవేక్ష్య “ ప్రతిష్ఠేస్థః ”
ఇతి మన్త్రేణ ఉపానహౌ యుగపదున్ముచ్య, తూష్ణీం ఛత్రమాదాయ,
“ ప్రజాపతేశ్శరణమసి ” ఇత్యాత్మానమాచ్ఛాద్య “ దేవస్యత్వా ” ఇతి
యజుషా దక్షిణేన పాణినా మూర్ధప్రమాణమృజుం సత్వచమసుషిరం యు
క్పర్వకం వైణవం దణ్డమాదదీత) స్పష్టోఽర్థః । దణ్డలక్షణం స్మృత్యన్త
రే ద్రష్టవ్యమ్ .

॥ * ॥ “ ఆసీన ఊర్ధ్వః ప్రహ్వో వా నియమో యత్ర నేదృశః ।
తదాసీనేన కర్తవ్యం న ప్రహ్వేన న తిష్ఠతా ॥ ” ఇతి కాత్యాయనవచనా

వాచంయమచ్ఛాత్యానక్షత్రేభ్యః । ఉదితేషు నక్షత్రేషు
ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య, "దైవీష్షడుర్వీః"
ఇతి యజుషా ప్రాగాదిదిశ ఉపస్థాయ, "మాహాస్మహి"
ఇతి యజుషా నక్షత్రాణి చన్ద్రమసంచ యుగపదుపస్థాయ,
స్నానకర్మాఙ్గాభ్యుదయం పుణ్యాహంచకృత్వా, రా
తినా ఆత్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికంవిచార్య, నిశ్చి
త్య, గార్హస్థ్యం మోక్షాశ్రమం వా ప్రతిపద్యేత ।
యదేవం సన్యసిసిషుః స్నానకర్మకృత్వైవ ప్రవ్రజేత్ ।
ఏవం మన్త్రవత్ స్నానకర్మాశక్తౌ తూష్ణీం సమావర్త
నంకుర్యాత్ । అద్వైతదపరమిత్యస్యాపి విహితత్వాత్.

ఇతి గృహ్యరత్నే త్రయోదశఃఖణ్డః

క్తమాహ (అత్ర కుణ్డలాదీని, షడేతాని, అసినపఏకుర్యాత్. । వాచంయ
మచ్ఛాత్యానక్షత్రేభ్యః । ఉదితేషు నక్షత్రేషుప్రాచీముదీచీంవా దిశము
పనిష్క్రమ్య "దైవీష్షడుర్వీః" ఇతి యజుషా ప్రాగాదిదిశ ఉపస్థాయ
"మాహాస్మహి" ఇతి యజుషానక్షత్రాణి చన్ద్రమసఞ్చయుగపదుపస్థా
య, స్నానకర్మాఙ్గాభ్యుదయం పుణ్యాహంచకృత్వా, రాతినా ఆ
త్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికం విచార్య నిశ్చిత్య, గార్హస్థ్యంమో
క్షాశ్రమంవాప్రతిపద్యేత । యదేవం సన్యసిసిషుః స్నానకర్మకృత్వైవ
ప్రవ్రజేత్, ఏవం మన్త్రవత్స్నానకర్మాశక్తౌతూష్ణీంసమావర్తనంకుర్యా
త్ । అద్వైతదపరమిత్యస్యాపి విహితత్వాత్) రాతిః - మిత్రమ్ । తేనస
హసంభాష్య । ఏవంచబ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజేత్ ఇతి సమావృత్తసమ్భాషణా
న్తంసమావర్తనంకృత్వైవప్రవ్రజ్యాకార్యేతి వ్యాఖ్యానాత్ "యమిచ్ఛేత్త
తమావసేత్" ఇతివచనాచ్చ, సమావృత్యసన్యాసఃకార్యఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి కణ్ఠభూషణే చతుర్థపటలః

పవిత్రపాణిరాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, అపరం స్నానకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా త్రయోదశవారం నిమజ్జ్య శుష్కం కౌపీనం వసిత్వా, విధివత్పునః స్నాత్వా కౌపీనం పరిధాయ ద్విరాచమ్య మేఖలాజినదణ్డాన్ బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛేత్ । న పునస్తామముమప్సు రమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిఖనేత్ । అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్ । ఏవం బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని త్యక్త్వా, స్నానోపకరణచూర్ణైరుద్వర్తితః, అభ్లిఙ్గ హిరణ్యవర్ణమన్త్రవర్జం నిత్యస్నానవత్ తీర్థే స్నాత్వా, అన్తరీయోత్తరీయే వాససీ పరిధాయ, అలఙ్కృత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య ప్రతిష్ఠాప్య పరిస్తీర్య పరిషిచ్య, తూష్ణీమగ్నౌ పలాశసమిధమాధాయ ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్హుత్వా, పరిషిచ్య అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఆవివాహాదాజ్యేన వ్యాహృతిభిర్జుహుయాత్ । ఏవం

ఏవం స్నానకర్మణో ముఖ్యకల్పమభిధాయానుకల్పమాహ —

(పవిత్రపాణిరాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, అపరం స్నానకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, సర్వాఙ్గవపనం కృత్వా, త్రయోదశవారం నిమజ్జ్య, శుష్కం కౌపీనం వసిత్వా, విధివత్పునస్స్నాత్వా, కౌపీనం పరిధాయ, ద్విరాచమ్య, మేఖలాజినదణ్డాన్ బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛేత్ । స పునస్తామముమప్సు రమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిఖనేత్ । అప్సు దణ్డాజినే ప్రాస్యేత్ । ఏవం బ్రహ్మచారిలిఙ్గాని త్యక్త్వా స్నానోపకరణచూర్ణైరుద్వర్తితః, అభ్లిఙ్గహిరణ్యవర్ణమన్త్రవర్జం నిత్యస్నానవత్తీర్థే స్నాత్వా, అన్తరీయోత్తరీయే వాససీ పరిధాయ, అలఙ్కృత్య, శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య ప్రతిష్ఠాప్య, పరిస్తీర్య పరిషిచ్య తూష్ణీమగ్నౌ పాలాశీం సమిధమాధాయ, ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్హుత్వా, పరిషిచ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహం చ కుర్యాత్ । ఆవివాహాదాజ్యేన వ్యాహృతిభిర్జుహుయాత్ । ఏవం బ్ర

బ్రహ్మచర్యవ్రతే సమాప్తే, తస్మిన్వర్షే జ్ఞాతిమృతశ్చే త్రిరాత్రాద్యాశౌచమనుష్ఠాయ, ఉదకం దత్వా ప్రయత ఉద్వహేత్ । త్రివిధోఽయంస్నాతకః — వ్రతాని సమాప్య సమావృత్తో వ్రతస్నాతకః, విద్యాం సమాప్య సమావృత్తో విద్యాస్నాతకః, వేదం వ్రతానిచ సమాప్య, సమావృత్తో విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి ।

హ్మచర్యవ్రతే సమాప్తే, తస్మిన్వర్షే జ్ఞాతిమృతశ్చే త్రిరాత్రాద్యాశౌచమనుష్ఠాయ ఉదకం దత్వా, ప్రయత ఉద్వహేత్ । త్రివిధోఽయంస్నాతకః — వ్రతాని సమాప్య సమావృత్తో వ్రతస్నాతకః, విద్యాం సమాప్య సమావృత్తో విద్యాస్నాతకః, వేదం వ్రతానిచ సమాప్య సమావృత్తో విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి) " అథైతదపరమ్ " ఇతి సూత్రమత్రభావ్యమ్ । అత్ర మన్త్రవర్జమేవ సర్వం కార్యమ్, తూష్ణీమితి విధానాదేవకారాచ్చ । అతోనాయం వికల్పః । అథాపరమ్ — అతద్విధానమిత్యుక్తేః, స్నానసమిదాధాన వైపరీత్యోక్తేశ్చ । యది వికల్పోఽభిమతఃస్యాత్తదోత్తరయాఽధాయ తూష్ణీంవా షడ్భిః స్నాత్వా, తూష్ణీం వేతి తత్రతత్ర అల్పాక్షరైరేవ సూత్రమవక్ష్యత్ । అత్ర వృద్ధమనుః ॥ * ॥ " ముఖ్యకల్పోఽనుకల్పశ్చ సర్వస్మిన్కర్మణిస్మృతః । " ఇతి । ఇదంచా శక్తవిషయం ప్రాహుః ॥ * ॥ " శక్తః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పే ప్రవర్తతే । నసాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్విద్యతేఫలమ్ ॥ " ఇతి వృద్ధమనుస్మరణాత్, ద్రవ్యాభావ మన్త్రానభిజ్ఞత్వ ద్రవ్య వైకల్యోపాధ్యాయాభావాదిరశక్తిః । ప్రయోగశ్చ వ్యాఖ్యానోదాహృతః । ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయంస్తూష్ణీమేవపాలాశీం సమిధమాదధాతి । కేచిత్ కేశశ్మశ్రువపనాదికమన్యదప్యవిరోధి తూష్ణీమేవ కర్తవ్యమితి । అత్రబోధాయనః " సమావర్తనప్రభృత్యాజ్యేనైవ వ్యాహృత్యాదిభిర్హూయతే । ఆపాణిగ్రహణాత్ " ఇతి । మనుః — ॥ * ॥ " ఆదిష్టీ నోదకం దద్యాదావ్రతస్య సమాపనాత్ । సమాప్తేతూదకం దద్యాత్త్రిరాత్రమశుచిర్భవే

అథ మధుపర్కః

సుశీలాయ తస్మై వివాహే మధుపర్కం దద్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య, మధుపర్కదానం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య దాతా వరాయ కూర్చమాసనార్థం నిక్షిపేత్ । తస్మిన్నుదగగ్రే కూర్చే "రాష్ట్రభృదసి" ఇతి యజుషా వరః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశేత్ । అథ దాతా ఉదపాత్రమాదాయ, ఆపః పాద్యా ఇతి బ్రూయాత్ । వరస్తా అపః "ఆపః పాదా

త్" "కర్మకురు । మాసుషుప్థాః" ఇతి వ్రతస్యాదిష్టత్వాత్ ; అత్ర ఆదిష్ట - బ్రహ్మచారీ ॥ * ॥ "అహస్తు నవమాదర్వాగూర్ధ్వం స్నానేన శుధ్యతి" "వీతే తత్వాశౌచే, వత్సరాన్త ఏకరాత్రమ్" ఇతి విష్ణుః । అత్రాఖణ్డాదర్శే "కుమారస్యాశౌచాభావాదాశౌచినాం పిత్రాదీనామయోగ్యత్వాన్మాతామహాదిభిరుపనయనం కరణీయమ్, అన్యథా కాలాతిక్రమదోషప్రసక్తేః । ఏవమేకాదశవయస్కాం కన్యాం దిత్సతః పితురాశౌచసమ్భవే ఆశౌచే దానం కుర్యాత్ । సా మాతామహాదిభిరపి దేయా, నోచేత్ రజసి సమ్భూతే కులనాశం ఫలమితి । తస్మాద్దశవర్షాత్పూర్వం కన్యాదానమాశౌచే నిషిద్ధమ్ । దశవర్షాదూర్ధ్వం తు రజస్సమ్భవశఙ్కయా పిత్రాదిభిరవశ్యం కన్యా దేయేతి । త్రయః స్నాతకా భవన్తి, విద్యాస్నాతకో వ్రతస్నాతకో విద్యావ్రతస్నాతక ఇతి । యస్సమాప్య వేదమసమాప్య వ్రతాని సమావర్తతే, స విద్యాస్నాతకః, యస్సమాప్య వ్రతాని అసమాప్య వేదం సమావర్తతే స వ్రతస్నాతకః, యః పునరుభయం సమాప్య సమావర్తతే, స విద్యావ్రతస్నాతకః" ఇతి హారీతః .

అథ మధుపర్కః

తస్మై సువ్రతాయ వివాహే మధుపర్కం దద్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య, మధుపర్కదానం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య, దాతా వరాయ కూర్చమాసనార్థం నిక్షిపేత్ । తస్మిన్ ఉదగగ్రే కూర్చే "రాష్ట్రభృదసి" ఇతి యజుషా వరః ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశేత్ । అథ దాతా ఉదపాత్ర

వనేజనీః " ఇతి యజుషాఽభిమన్త్రయేత్ । దాతా వరస్య దక్షిణం పాదం సవ్యంచ తాభిరద్భిః ప్రక్షాళయేత్ । అప ఉపస్పృశ్య వరః ప్రక్షాళయన్తం దక్షిణపాణావుపస్పృశ్య "మయి మహః" ఇతి యజుషా స్వస్య హృదయదేశం ప్రత్యభిమృశ్య, అపఉపస్పృశేత్ । మృణ్మయే పాత్రే పుష్పాక్షతయుక్తా అప ఆనీయ, సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాముపరిష్టాదధస్తాచ్చ తత్పాత్రం పరిగృహ్య, దాతా, అర్హణీయా ఆపః ఇతి ప్రాహ । వరస్త్వపః "ఆమాగన్" ఇత్యభిమన్త్ర్య, తదేకదేశం జలం స్వాఞ్జలౌ దాత్రానీయమానమ్ "విరాజో దోహోఽసి" ఇతియజుర్జపిత్వా, శేషం జలం పురస్తాత్పరాచీనం నీయమానమ్ "సముద్రం వః ప్రహిణోమి" ఇతి జపేత్ । దాతా కాంస్యపాత్రే దధిమధుఘృతంచ సంసృజ్య, బృహతా కాంస్యపాత్రేణాపిధాయ, సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాం పూర్వవత్పరిగృహ్య, సముద్ధృత్య,

---

మాదాయ, ఆపః పాద్యా ఇతి బ్రూయాత్ । వరస్త్వపః " ఆపః పాద్యా వనేజనీః " ఇతి యజుషాఽభిమన్త్రయేత్ । దాతా వరస్య దక్షిణం పాదం సవ్యంచ తాభిరద్భిః ప్రక్షాళయేత్ । అప ఉపస్పృశ్య, వరః ప్రక్షాళయన్తం దక్షిణపాణావుపస్పృశ్య " మయిమహః " ఇతి యజుషాస్వస్య హృదయదేశం ప్రత్యభిమృశ్య, అప ఉపస్పృశేత్ । మృణ్మయేపాత్రే పుష్పాక్షతయుక్తా అప ఆనీయ, సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాముపరిష్టాదధస్తాచ్చ తత్పాత్రం పరిగృహ్య, దాతా, అర్హణీయా ఆప ఇతి ప్రాహ । వరస్త్వ అపః " ఆమాగన్ " ఇత్యభిమన్త్ర్య, తదేకదేశం జలంస్వాఞ్జలౌ దాత్రానీయమానం " విరాజో దోహోఽసి " ఇతి యజుర్జపిత్వా శేషం జలం పురస్తాత్పరాచీనం నీయమానమ్ " సముద్రం వః ప్రహిణోమి " ఇతి జపేత్ । దాతా కాంస్యపాత్రే దధిమధుఘృతంచ సంసృజ్య, బృహతా కాంస్యపాత్రేణాపిధాయ, సకూర్చాభ్యాం పాణిభ్యాం

మధుపర్క ఇతి బ్రూయాత్ । వరః పాణిభ్యాం తం మధుప
ర్కం పరిగృహ్య, అపిధానపాత్రముపనీయ " త్రయ్యై
విద్యాయై యశోఽసి - ఆమాగన్ " ఇతి ద్వాభ్యామభిమ
న్త్ర్య " అమృతోపస్తరణమసి " ఇతి యజుషా ఆపోశనం
కృత్వా " యన్మధునో మధవ్యమ్ " ఇతి మధుపర్కం స
కృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీం సర్వాఙ్గులీభిస్సముద్ధృత్య,
ప్రాశ్య " అమృతాపిధానమసి " ఇత్యాపోశనం కు
ర్యాత్ । అత్ర " ఉభయత్ర ఆపోశనానన్తరమాచా
మేత్ " ఇతి బోధాయనః .

ఇతి గృహ్యరత్నే చతుర్దశః ఖణ్డః

పూర్వవత్పరిగృహ్యసముద్ధృత్య, మధుపర్క ఇతి బ్రూయాత్ । వరః పా
ణిభ్యాం తం మధుపర్కం పరిగృహ్య, అపిధానపాత్రముపనీయ, " త్ర
య్యై విద్యాయైయశోఽసి - ఆమాగన్ " ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య " అ
మృతోపస్తరణమసి " ఇతి యజుషా ఆపోశనం కృత్వా " యన్మధునోమ
ధవ్యమ్ " ఇతి మధుపర్కం సకృన్మన్త్రేణ ద్విస్తూష్ణీం సర్వాఙ్గులీభిస్స
ముద్ధృత్య ప్రాశ్య " అమృతాపిధానమసి " ఇత్యాపోశనం కుర్యాత్ ।
అత్ర " ఉభయత్రాపోశనానన్తరమాచామేత్ " ఇతి బోధాయనః ।)
" యత్రాస్మా అపచితమ్ " ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । " అమృతో
పస్తరణమసి " ఇతి యజుషా అపః పిబతి । తత ఆచమ్య, " యన్మధునోమ
ధవ్యమ్ " ఇతి సకృత్ప్రాశ్నాతి ద్విస్తూష్ణీమ్ । తతః " అమృతాపిధానమ
సి " ఇతి యజుషా ఉపరిష్టాదపః పిబతి । అథాచమ్య, శేషం శిష్యాయమే
సమావృత్తాయైవ ప్రాశితుం ప్రయచ్ఛేత్ " ఇతి । అత్ర బోధాయ
నః — " దక్షిణం పాదం పూర్వం బ్రాహ్మణాయ ప్రయచ్ఛేత్, త్రిః
ప్రక్షాళయతి । అథావనేజయితుః పాణిం సంస్పృశ్య అప ఉపస్పృశ్య,
మయి మహః ఇత్యాత్మానం ప్రత్యభిమృశతే । అవశిష్టాః పరాచీనం

అథ వివాహః

అథ వివాహాయిషోః పిత్రాదిః, స్వయంవా ప్రవోక్షి
పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మ
ణో వరస్య, గోత్రాయాః శ్రీనామ్న్యాః కన్యాయాశ్చ

నీయమానా అనుమన్త్రయతే సముద్రంవ ఇతి । మధుపర్క ఇతి ప్రాహ,
తముభాభ్యాం హస్తాభ్యాం పరిగృహ్ణాతి । సర్వాఙ్గులీభిస్సముద్ధృత్య,
ప్రాశ్నాతి యన్మధున ఇతి । కిందిత్త్వాః పిబతి అమృతోపస్తరణమసీతి । త్రి-
రాచామేత్, త్రిఃపరిమృజేత్, ద్విరిత్యేకే । " ఇతి । ఉపస్తరణపిధా-
నానన్తరమాచమనముక్తమ్ ॥ * ॥ " మధుపర్కే చ సోమే చాప్స్వప్సు ప్రా-
ణాహుతీషు చ । నోచ్ఛిష్టస్య భవేద్దోషస్త్వత్రేస్తు వచనం యథా ॥ "
అప్సు - అమృతోపస్తరణమసీత్యాదిషు, ప్రాణాహుతీషు - మన్త్రోచ్చార-
ణే దోషో నాస్తి, ఉచ్ఛిష్టత్వాభావాత్ । తతో మధుపర్కాదిషు శుద్ధ్యర్థ-
మాచమనం న కార్యమితి స్మృతిచన్ద్రికాయాముక్తమ్ । తథా చ పరాశరః
॥ * ॥ " తామ్బూలభక్షణే చైవ భుక్తిస్నేహానులేపనే । మధుపర్కే తిలే సో-
మే నోచ్ఛిష్టం మనురబ్రవీత్ । " ఇతి । అతో విధిప్రతిషేధాద్వికల్పః.

ఇతి కణ్ఠభూషణే చతుర్దశఖణ్డః

అథ వివాహః

॥ * ॥ " గురవే తు వరం దత్త్వా స్నాయీత తదనుజ్ఞయా । వేదం
వ్రతాని వా పారం నీత్వాప్యుభయమేవ వా ॥ అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్ష-
ణ్యాం స్త్రియముద్వహేత్ । అనన్యపూర్వికాం కాన్తామసపిణ్డాం యవీ-
యసీమ్ ॥ అరోగిణీం భ్రాతృమతీమసమానార్షగోత్రజామ్ । పఞ్చ-
మాత్సప్తమాదూర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్తథా ॥ " ఇతి యాజ్ఞవల్క్యా-
దిభిరుక్తలక్షణాయాః కన్యాయాః పాణిం జిఘృక్షోరుద్వాహప్రయోగ-
మాహ (అథ వివాహయిషోః పిత్రాదిః, స్వయంవా ప్రవోక్షి, పవిత్ర-
పాణిః ప్రాణానాయమ్య, అస్య గోత్రస్య శర్మణో వరస్య గోత్రాయాః -

ఉభయోరుద్వాహకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణకర్మ కరిష్యామీతి సం-
కల్ప్య, తత్కృత్వా, ప్రతిసరబన్ధం చ కుర్యాత్ । అత్ర
బోధాయనః — "ప్రగ్విణీం భుక్తవతీం స్నాతామహత
వాససం కన్యాం, ప్రగ్వీ భుక్తవాన్ స్నాతోఽహతవాసా
ఉపయచ్ఛేత్" ఇతి । అథ వరస్సుముహూర్తే పాదౌ ప్ర
క్షాళ్య, ద్విరాచమ్య, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య,
వరాన్ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య, సుహృదః సమవేతాంశ్చ
తురో వరయిత్వా, "ప్రసుగ్మన్తా" ఇతి ద్వాభ్యామభి
మన్త్ర్య, యూయం మహ్యం కన్యాం వృణీధ్వం ఇతి ప్రే
షయేత్ । తతస్తే కన్యావన్తం గత్వా, గోత్రాయ శర్మణే
వరాయ గోత్రాం శ్రీనామ్నీం భవదీయాం కన్యాం ప్రజా
సహత్వకర్మభ్యో వృణీమహే, ఇతి వృణీయుః । " అత్ర

శ్రీమన్త్యోః కన్యాయాశ్చోభయోరుద్వాహకర్మాఙ్గమఙ్కురార్పణకర్మ కరి
ష్యామీతి సంకల్ప్య తత్కృత్వా, ప్రతిసరబన్ధం చ కుర్యాత్ । అత్ర బోధాయ
నః "ప్రగ్విణీం భుక్తవతీం స్నాతామహతవాససం కన్యాం, ప్రగ్వీ భుక్త
వాన్ స్నాతోఽహతవాసా ఉపయచ్ఛేత్ " ఇతి । అథ వరస్సుముహూర్తే
పాదౌ ప్రక్షాళ్య ద్విరాచమ్య, ప్రాణానాయమ్య, వరాన్ప్రేషయిష్య ఇ
తి సంకల్ప్య, సుహృదస్సమవేతాంశ్చతురో వరయిత్వా "ప్రసుగ్మన్తా"
ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య, యూయం మహ్యం కన్యాం వృణీధ్వమితి
ప్రేషయేత్ । తతస్తే కన్యావన్తం గత్వా, గోత్రాయ శర్మణే వరాయ
గోత్రాం శ్రీనామ్నీం భవదీయాం కన్యాం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యో వృ
ణీమహ ఇతి వృణీయుః । "సుహృదస్సమవేతాన్" ఇతి సూత్రమత్ర
భావ్యమ్ । ప్రజేతి - ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయేదితి వచనాత్, ప
త్నీం ప్రతిపాదనమ్ । తత్రైవ ప్రార్థనమపి యుక్తమ్, ప్రార్థన ప్రతి
పాదనయోరేకవిషయత్వాత్ । ధర్మప్రజార్థమితి ప్రార్థనే జపహోమా
గ్న్యాదిదానసంకీర్తనమస్వాకరప్రదక్షిణాదిధర్మాః పత్న్యా వినాపి స్వేనాపి

వరణేదానేచ త్రిపూరుషం బ్రూయాత్ " ఇతి హేమాద్రౌ। అముష్య నప్త్రే పౌత్రాయ పుత్రాయ, అముష్య నప్త్రీం పౌత్రీం పుత్రీమితి । తతో దాస్యామీతి దాతా ప్రతిశ్రుతే, వరాయ తమర్ఘం నివేద్య, వరం వధూగృహమానయేయుః । అథోపోషితః కన్యాప్రదో వరస్యపాదౌ ప్రక్షాళ్య ఆచమ్యాచమయ్య, ఇమాం గోత్రాం శ్రీనామ్నీం, గోత్రాయ శర్మణే వరాయ తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి సోదకం కన్యాహస్తం దక్షిణం దక్షిణే వరహస్తే దద్యాత్ । " ప్రాఙ్ముఖాః ప్రయచ్ఛన్తి ప్రత్యఙ్ముఖాః ప్రతిగృహ్ణతే " ఇత్యఖణ్డాదర్శే ॥ * ॥ " గో

కతుర్ణాం సుశకః, అతస్తదప్రార్థనమేవస్యాత్ । తతశ్చ పాణిగ్రహణాద్ధి సహత్వం కర్మస్విత్వితి శ్రౌతస్మార్త గార్హ్యకర్మసహత్వం నప్రార్థితం స్యాత్ । ధర్మాద్ధి సంబన్ధ ఇతి వచనం వ్యర్థమేవ స్యాత్ । తతశ్చావాభ్యాం కర్మాణీతి సంకల్పాత్ ప్రార్థన ప్రతిపాదనయోరేకార్థ విషయత్వాచ్చ ప్రజాసహత్వ కర్మభ్య ఇత్యేవ వరణం యుక్తమిత్యలమ్ .

॥ * ॥ ". కన్యామలఙ్కృతాం దద్యాత్పూర్వ సంకీర్త్య త్రిపూరుషమ్ । " ఇత్యుక్తమ్, తదాహ — (అత్ర " వరణేదానేచ త్రిపూరుషం బ్రూయాత్ " ఇతి హేమాద్రౌ । అముష్య నప్త్రే పౌత్రాయ పుత్రాయ, అముష్య నప్త్రీం పౌత్రీం పుత్రీమితి । తతో దాస్యామీతి దాతా ప్రతిశ్రుతే, వరాయ తమర్ఘంనివేద్య వరంవధూగృహమానయేయుః। అథోపోషితః కన్యాప్రదోవరస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య, ఆచమ్య, ఆచమయ్య, ఇమాం గోత్రాం శ్రీనామ్నీం, గోత్రాయ శర్మణే వరాయ తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి, సోదకం కన్యాహస్తం దక్షిణం దక్షిణే వరహస్తే దద్యాత్ । " ప్రాఙ్ముఖాః ప్రయచ్ఛన్తి। ప్రత్యఙ్ముఖాః ప్రతిగృహ్ణతే । " ఇత్యఖణ్డాదర్శే ॥ * ॥ " గోదాసీక. న్యకాశ్చైవ తిష్ఠన్నేవ ప్రతిగ్రహే । వాలం కేశం తథాహస్తం న్యస్య

దాసీ కన్యకాశ్చైవ తిష్ఠన్నైవప్రయోజయేత్ । వాలంకే
శంతథాహస్తం న్యస్యహస్తే జలంక్షిపేత్ ॥" ఇతి హేమా
ద్రౌ । ఏతస్మిన్ కాలే గోభూ హిరణ్య వస్త్ర భూషణాల
ఙ్కారాదిదద్యాత్ । వరస్తాంపరిగృహ్య, వివాహస్థానే
ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, పవిత్ర పాణిః ప్రాణానాయమ్య,
ఉద్వాహకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, యత్రక్వ చేతి విధి
నాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, ప్రాక్స్తోయం నిధాయ, కన్యాగృ
హం గచ్ఛేత్ । తస్మై సువృత్తాయ దాతా మధుపర్కం ద
ద్యాత్ । తతస్తణ్డులరాశిస్థాంధాన్యరాశిస్థాంవాకన్యాంవ
రః స్వయందృష్ట్వా "అభ్రాతృఘ్నీమ్" ఇతి యజుర్జపి
త్వా, చక్షురుపసంహృత్య "అఘోరచక్షుః" ఇతి వ
ధ్వాదృష్టౌ స్వదృష్టిం నిపాత్య, అవయవశః ప్రతీక్షేత ।

హస్తే జలంక్షిపేత్ ॥" ఇతి హేమాద్రౌ । ఏతస్మిన్ కాలే గోభూహిరణ్య
వస్త్ర భూషణాలఙ్కారాదిదద్యాత్) ॥ * ॥ ఇక్షూనపః ఫలంమూలం తా
మ్బూలం పయ ఔషధమ్ । భక్షయిత్వాపి కుర్వీత స్నానదానాదికాః క్రి
యాః ॥" ఇతి స్మృత్యర్థసారే ఫలాదిమాత్ర భక్షణాభ్యనుజ్ఞానాత్, క
న్యాదానస్య మహాదానత్వాచ్చ ఉపోషిత ఇత్యుక్తమ్ ॥ * ॥ "ఆచ్ఛా
ద్యచార్హయిత్వాచ కన్యకాంవస్త్రభూషణైః । శక్త్యాగోభూహిరణ్యా
ద్యైర్వరం సత్కృత్య దాపయేత్ ॥" ఇత్యాదికమిహద్రష్టవ్యమ్ । అ
న్యత్ స్పష్టమ్ .

(వరస్తాం ప్రతిగృహ్య వివాహస్థానే ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య, ప్రా
ణానాయమ్య, ఉద్వాహకర్మకరిష్య ఇతిసంకల్ప్య, యత్రక్వచేతి విధినా
గ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, ప్రాక్స్తోయం నిధాయ, కన్యాగృహంగచ్ఛేత్ । తస్మై
సువృత్తాయ దాతామధుపర్కం దద్యాత్ । తతస్తణ్డులరాశిస్థాం ధాన్య
రాశిస్థాంవాకన్యాం వరః స్వయందృష్ట్వా, "అభ్రాతృఘ్నీమ్" ఇతియ
జుర్జపిత్వా, చక్షురుపసంహృత్య "అఘోరచక్షుః" ఇతి వధ్వాదృష్టౌ

అథ వరో వధ్వా సహాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయ
మ్య, ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయి
తవ్యా ఇతి సంకల్ప్య, అఙ్గుష్ఠోపమధ్యమాభ్యాం దర్భమా
దాయ, తేన వధ్వా భ్రువోరన్తరమ్ "ఇదమహం యా త్వ
యి" ఇతి యజుషా సంమృజ్య, దర్భం ప్రతీచీనం నిర
స్య, అప ఉపస్పృశ్య, "జీవాం రుదన్తి" ఇతి జపి
త్వా। వధూస్నానార్థముప ఆహర్తుం చతురో బ్రాహ్మణా
నేకశ్రుత్యా "వృత్తచ్ఛ్రిరమ్" ఇత్యుచ్చైః వరః ప్రే

స్వదృష్టిం నిపాత్య, అవయవశః ప్రతీక్షేత) అత్ర కపర్ది ॥ * ॥ "ప్రా
ణసంయమనం ప్రథమం భవేత్ప్రేషణాం సుహృదామభిమన్త్రిణామ్। సజ్జ
తాయ వరాయ సమర్ప్య తే స్వామినా తు వధూర్జలపూర్వకమ్। స్థాప్య తే
చ వివాహమహీతలే పావకో విధివన్మధుపర్కకః। సోత్రగోసహితో౽సహి
తోపి వాదీయతే వరవృత్తసమీక్షయా ॥ ఏవమేవ వరాపదితావధాభ్రా స్వ
మన్త్రజపో౽థ సమీక్షణమ్। అత్ర చాపి గురుణా వరకన్యయోర్భ్రువోరన్తరం
యజుషా పరిమృజ్యతే ॥" స్మృత్యర్థసారే ॥ * ॥ "స్నాతాలఙ్కృతకన్యా
యాః ప్రాఙ్ముఖ్యాః ప్రత్యగాననః। ఈక్షేత తణ్డులస్థాయా ముఖం ప్రత్య
ఙ్ముఖస్య సా ॥".

(అథ వరో వధ్వా సహాసీనః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, ఆవా
భ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యా ఇతి సంకల్ప్య, అఙ్గుష్ఠోప
మధ్యమాభ్యాం దర్భమాదాయ, తేన వధ్వా భ్రువోరన్తరమ్ "ఇదమ
హం యా త్వయి" ఇతి యజుషా సంమృజ్య, దర్భం ప్రతీచీనం నిరస్య
అప ఉపస్పృశ్య "జీవాం రుదన్తి" ఇతి జపిత్వా) ఉపమధ్యమా - ఉ
పకనిష్ఠికా న తు ప్రదేశినీ, తస్యా విస్రంసికేతి వ్యపదేశాత్। శేషం వ్యక్తమ్.

(వధూస్నానార్థముప ఆహర్తుం చతురో బ్రాహ్మణానేకశ్రుత్యా
"వృత్తచ్ఛ్రిరమ్" ఇత్యుచ్చైర్వరః ప్రేషయేత్। తైరపీరఘ్నీవస్వ
స్వాహృతాసు దర్భైర్మణ్డలీకృతమిణ్వమ్ "అర్యమ్ణో అగ్నిమ్" ఇ

వయేత్ । తైరవీరఘ్నీష్వపాస్వపత్యాతాసు దర్భైర్మణ్డలీ
కృతమిణ్వమ్ " అర్యమ్ణో అగ్నిమ్ " ఇతియజుషావధ్వా
శ్శిరసి నిధాయ,తస్మిన్ ఇణ్వే " ఖేనసః " ఇతి దక్షిణంబా
హ్యంయుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య "శన్తేహిరణ్యమ్ " ఇతిఛి
ద్రేసువర్ణమన్తర్ధాయ " హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావ
కాఃప్రచక్రముః " ఇతిపఞ్చభిరేనాంవధూంస్నాపయిత్వా,
" పరిత్వాగిర్వణః " ఇత్యహతేన వాససా ఆచ్ఛాద్య,
ద్విరాచమయ్య ॥ * ॥ " ఆచ్ఛాద్యనూతనంవాసోవరోమ
ఙ్గళ్యసూత్రకమ్ । సువర్ణమణిసంయుక్తం బధ్నీయాత్కన్య
కాగళే ॥ " ఇతి వచనాత్ ఆసీనాయాః ప్రాఙ్ముఖాయావ
ధ్వాః కణ్ఠే వరో మఙ్గళ్యసూత్రం బధ్వా, ఆచారాత్,
" మఙ్గళంభగవాన్విష్ణుః " ఇతి శ్లోకమనుసన్దధ్యాత్ । " ఆ

యజుషా వధ్వాశ్శిరసి నిధాయ, తస్మిన్నిణ్వే " ఖేనసః " ఇతి దక్షిణం బా
హ్యం యుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య " శన్తే హిరణ్యమ్ " ఇతి ఛిద్రే
సువర్ణమన్తర్ధాయ " హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకాఃప్రచక్రముః " ఇతి ప
ఞ్చభిరన్తే సకృదేవ వధూం స్నాపయిత్వా " పరిత్వాగిర్వణః " ఇత్యహతేన
వాససాచ్ఛాదయిద్విరాచమయ్య ॥ * ॥ " ఆచ్ఛాద్యనూతనంవాసోవరోమఙ్గ
ళ్యసూత్రకమ్ । సువర్ణమణిసంయుక్తంబధ్నీయాత్కన్యకాగళే ॥ " ఇతివచ
నాదాసీనాయాః ప్రాఙ్ముఖాయావధ్వాః కణ్ఠే వరోమఙ్గళ్యసూత్రం బధ్వా,
అత్ర ఆచారాత్ " మఙ్గళం భగవాన్విష్ణుః " ఇతి శ్లోకమనుసందధ్యా
త్ ।) యుగ్మాన్ సమవేతానిత్యత్ర, యాస్వప్సు పురుషాః స్నానాది
షు పూర్వం నమృతాః, తా అప ఆనయేదితి వ్యాఖ్యాతమ్ । ఇణ్వమ్ - ద
ర్భైః కల్పితం నిగళాకృతి పరిమణ్డలాకారమిత్యర్థః — అత్ర కపర్దీ
॥ * ॥ " స్నాపనాదిషు యద్బహుమన్త్రకంకర్మ తత్క్రియతేఽన్తతఏవ
హి । " ఇతి ఆదిశబ్దేనాన్నప్రాశనహస్తగ్రహణజాతకర్మసమావర్తనాదిస
ఙ్గ్రహః । సకృదితి - ఏకంకర్మ బహుమన్త్రకమితివచనాత్ । అహతస్యల

శాసానాసౌమనసమ్'' ఇతి ఉత్తరేణ నాభిం యోక్త్రం నిష్టర్క్యం బధ్వా, ప్రదక్షిణంపర్యూహ్య, దక్షిణేన నాభిమవష్టాప్యోత్థాప్య, తాం తూష్ణీం వరో వధ్వా దక్షిణహస్తం గృహీత్వా "పూషా త్వేతో నయతు " ఇత్యగ్నిమభిముఖ మానీయ, అగ్నేః పశ్చాదుదగగ్రం కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటనిర్మితే తల్పే వధూవరౌ ప్రాఙ్ముఖౌ దక్షిణోత్తరౌ యుగపదుపవిశ్య, దర్భైః పరిస్తరణాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు లాజానశ్మానమఞ్జలించ సాదయేత్ । అథాజ్యభాగాన్తే "సోమః ప్రథమో వివిదే" ఇతిద్వాభ్యాంవధూ

క్షణం సమావర్తనఖణ్డే దర్శితమ్ । ఆసీనాయామితి — ॥ * ॥ " ఆసీనఊర్ధ్వః ప్రహ్వోవా నియమోయత్ర నేదృశః । తదాసీనేన కర్తవ్యం న ప్రహ్వేన నతిష్ఠతా ॥ యత్ర దిఙ్నియమోనస్యాజ్జపాదిషు కథంచన । తిస్రస్తత్ర దిశః ప్రోక్తా ఐన్ద్రీ సౌమ్యాపరాజితే ॥ '' ఇతి కాత్యాయనవచనం ద్రష్టవ్యమ్ । మాఙ్గల్యసూత్రబన్ధనే మాఙ్గల్యతన్తునేతిశ్లోకం కేచిత్పఠన్తి.

(" ఆశాసానా సౌమనసమ్ '' ఇత్యుత్తరేణనాభిం యోక్త్రం నిష్టర్క్యంబధ్వా, ప్రదక్షిణంపర్యూహ్య, దక్షిణేననాభిమవష్టాప్యోత్థాప్య, తాం తూష్ణీం వరో వధ్వాదక్షిణహస్తం గృహీత్వా " పూషా త్వేతోనయతు '' ఇత్యగ్నిమభిముఖమానీయ, అగ్నేఃపశ్చాదుదగగ్రం కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటనిర్మితే తల్పే వధూవరౌ ప్రాఙ్ముఖౌ దక్షిణోత్తరౌ యుగపదుపవిశ్య) అత్ర " ఉత్తరేణనాభిమ్ '' ఇతి సూత్రమనుసన్ధేయమ్। అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ " గృహ్యతేఖలుపాశిరమన్త్రకం గమ్యతేజ్వలనస్తుసమన్త్రకమ్ '' ఇతి । అథైనాముత్తరయేతిసూత్రే, ఏనాం వధూంతూష్ణీం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా, పూషా త్వేత్యగ్నిమభిముఖమానయతి, నయత్వితి మన్త్రలిఙ్గాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ .

(దర్భైః పరిస్తరణాదికుర్యాత్ । పాత్రప్రయోగేతు లాజానశ్మానమఞ్జలిఞ్చ సాదయేత్ । అథాజ్యభాగాన్తే " సోమః ప్రథమోవివిదే ''

మభిమన్త్ర్య న్యగ్భూతేన స్వదక్షిణహస్తేనవధ్వా ఉత్తానం
దక్షిణం హస్తం సాఙ్గుష్ఠమ్ “ గృహ్ణామి తే ” ఇతి చతసృభిః
ఋగ్భిరన్తే గృహీత్వోత్తిష్ఠేత్ । “ వధ్వాదక్షిణేన పాదేన
‘ ఏకమిషేవిష్ణుః ’ ఇతి తాంపర్యాయేణాక్రమయ్య ” ఇతి
వైఖానసేదర్శనాదసమ్భవాచ్చ , వధ్వాసహవరస్సముత్థా
యహస్తమముఞ్చన్నుత్తరేణాగ్నిం ప్రాచీముదీచీంవాదిశం
ప్రతిసప్తపదాని ప్రతిపదముద్ధృత్యోద్ధృత్య నిక్షిపేతిప్రక్ర
మయేత్ । “ ఏకమిషే ” ఇతి సప్తభిః “ ద్వేఊర్జే ” ఇ
త్యాదిషు “ విష్ణుస్త్వాన్వేతు ” ఇత్యనుషక్తైర్మన్త్రైః ప్ర
తిమన్త్రంవరః ప్రక్రమయ్య , సప్తమేపదే నిహితే “ సఖా
సప్తపదేతిసూనృతే ” ఇత్యన్తంజపిత్వా , ప్రదక్షిణమగ్నిం
బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞయా వధ్వాసహ పరీత్య , దక్షిణతోవ

ఇతి ద్వాభ్యాంవధూమభిమన్త్ర్య, న్యగ్భూతేనస్వదక్షిణహస్తేనవధ్వాఉత్తా
నం దక్షిణహస్తం సాఙ్గుష్ఠమ్ “ గృహ్ణామి తే ” ఇతి చతసృభిఋగ్భిరన్తే గృహీ
త్వోత్తిష్ఠేత్) అత్రతు లాజా నవశూర్పేణ నేతవ్యాః । “ లాజాఞ్ఛూ
ర్పే కృత్వా , శూర్పేణ శిష్టాఞ్లాజానోప్య , శూర్పపుటేన తూష్ణీమ్ ”
ఇతి గౌతమాశ్వలాయనాదిషు దర్శనాత్ । బోధాయనాపస్తమ్బాదిభిర
మన్త్రేరనుక్తమస్మాభిః .

(“ వధ్వా దక్షిణేన పాదేన ‘ ఏకమిషే విష్ణుః ’ ఇతితాం పర్యా
యేణాక్రమయ్య ” ఇతి వైఖానసే దర్శనాదసంభవాచ్చ , వధ్వా సహ
వరస్సముత్థాయ , హస్తమముఞ్చన్నుత్తరేణాగ్నిం ప్రాచీముదీచీం వా
దిశంప్రతి, సప్త పదాని ప్రతిపదముద్ధృత్యోద్ధృత్య నిక్షిపేతి ప్రక్రమయేత్ ।
“ ఏకమిషే ” ఇతిసప్తభిః “ ద్వేఊర్జే ” ఇత్యాదిషు “ విష్ణుస్త్వాన్వేతు ”
ఇత్యనుషక్తైర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం వరః ప్రక్రమయ్య , సప్తమే పదే ని
హితే “ సఖా సప్తపదేతి సూనృతే ” ఇత్యన్తం జపిత్వా , ప్రదక్షిణమ
గ్నిం బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞయా వధ్వా సహ పరీత్య , దక్షిణతో వధూరుత్త

ఘూన్యుత్తరతో వరః ప్రాఙ్ముఖం సహోపవిశ్య, వధ్వా అ
న్వారబ్ధో వరః " సోమాయ జనివిదే " ఇతి చతుర్భిర్యజుర్భిః
ప్రతిస్వాహాకారమాజ్యేన హుత్వా " ప్రేతో ముఞ్చా
తి " ఇత్యాదిభిః ద్వాదశభిః మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం హు
త్వా, ఉత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదా అశ్మానమాస్థాపయతి ఆతి
ష్ఠేతి । అత్ర ఆస్థాపనమ్ - ఈషత్స్పర్శనమ్ । అత్ర గౌతమః
" దృషత్పుత్రమాక్రమయేద్వధూం దక్షిణేన ప్రపదేన "
ఇతి । తథా వైఖానసః — " అశ్మానమాతిష్ఠేతి వధ్వాః
పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షిణేన స్పర్శయేత్ " ఇతి । అతో నాశ్మని
పాదనిధానమ్ । ఏతేన ఉపనయనాశ్మాస్థాపనం వ్యాఖ్యా
తమ్. ఉభయత్రాశ్మాస్థాపనస్య తుల్యత్వాత్ । తతః పూర్వ

రతో వరః ప్రాఙ్ముఖం సహోపవిశ్య) అసంభవాదితి - వధ్వా సహ వర
స్యాసన్థానే అగ్నేరుపద్దేశే సప్తపదక్రమణాసంభవాత్ , అతో వధ్వా స
హోత్థాయ ప్రక్రమయితవ్యమ్ । అత్ర పత్న్యాః పాదగ్రహణస్య అ
యుక్తత్వాత్ వరస్తత్పాణిమముఞ్చన్నేవ పాదముద్ధృత్య నిక్షేపేత్యేవం
వధూం ప్రక్రమయతీతి యుక్తమ్ । బ్రాహ్మణావస్థానాదన్తరా గమనస్య ని
షిద్ధత్వాత్, బ్రాహ్మణానుజ్ఞయా అగ్నిం ప్రదక్షిణం కుర్యాత్ । తథాప
స్తమ్బః - " అగ్నిం బ్రాహ్మణం చాన్తరేణ నాతిక్రామేత్ । బ్రాహ్మణాం
శ్చ ససుజ్ఞాప్యాతిక్రామేత్ " ఇతి .

(వధ్వాన్వారబ్ధో వరః " సోమాయ జనివిదే " ఇతి చతుర్భిర్యజు
ర్భిః ప్రతిస్వాహాకారమాజ్యేన హుత్వా " ప్రేతో ముఞ్చాతి " ఇత్యాదిభి
ర్ద్వాదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, ఉత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేన పదా
అశ్మానమాస్థాపయత్యాతిష్ఠేతి । అత్ర, ఆస్థాపనమ్ - ఈషత్స్పర్శనమ్ । అత్ర
గౌతమః — " దృషత్పుత్రమాక్రమయేద్వధూం దక్షిణేన ప్రపదేన " ఇ
తి । తథా వైఖానసః । " అశ్మానమాతిష్ఠేతి వధ్వాః పాదాఙ్గుష్ఠేన దక్షి
ణేన స్పర్శయేత్ " ఇతి । అతో నాశ్మని పాదనిధానమ్ । ఏతేన ఉపనయనాశ్మ

వముపవిశ్య దర్వీసంస్కారకాలే త్రివృద్దర్భైస్సంమృజ్య,
ప్రోక్షితే వధ్వఞ్జలౌ సకృదుపస్తీర్య, వధ్వాస్సోదరోద్విః
ర్లాజానావపతి। జమదగ్నీనాం త్రిః। అథ వరోఽభిఘార్య వ
ధ్వఞ్జలిం గృహీత్వా, తేన శ్లిష్టేన దేవతీర్థేన లాజాన్
“ఇయంనారీ” ఇత్యాసీనఏవ పశ్చిమజిహ్వాయాం హు

స్థాపనం వ్యాఖ్యాతమ్, ఉభయత్ర అగ్న్యుస్థాపనస్య తుల్యత్వాత్।)
స్పష్టోఽర్థః.

(తతః పూర్వవముపవిశ్య, దర్వీసంస్కారకాలే త్రివృద్దర్భైస్సంమృ
జ్య ప్రోక్షితే వధ్వఞ్జలౌ సకృదుపస్తీర్య, వధ్వాస్సోదరోద్విర్లాజానావపతి।
జమదగ్నీనాం త్రిః। అథవరోఽభిఘార్య వధ్వఞ్జలిం గృహీత్వా. తేన శ్లి
ష్టేన దేవతీర్థేన లాజాన్ “ఇయం నారీ” ఇతి ఆసీనఏవ పశ్చిమజిహ్వా
యాం హుత్వా,) యేన జుహోతీతి పరిభాషావచనమిహ భావ్యమ్।
అత్ర కపర్దీ ॥ * ॥ “స్యాద్వరోజమదగ్నిసముద్భవస్తస్య పఞ్చ గృహీ
తముపేష్యతే। అభిన్నవధ్వఞ్జలినాతు హోమోయథాజుహూవన్నముఖే
న హోమః॥ సంమార్జనప్రోక్షణసాదనాని యథాజుహూవన్నచ లేప
కార్యమ్।” యది దర్వీసంస్కారకాలే వధ్వఞ్జలిసంస్కారోన కృతస్త
దాఽత్రవా కార్యః, అసంస్కృతస్య హోమానర్హత్వాత్। వధ్వా
స్సోదరోభ్రాతృసుతోవా అన్యస్సుహృద్వా అఞ్జలినా ద్విర్లాజానావప
తి। “భ్రాతా భ్రాతృసుతోవా ద్విర్లాజానావపేత్” ఇతి కాత్యా
యనః। “వధ్వఞ్జలౌ లాజానావపేద్భ్రాతా సుహృద్వా” ఇతి గౌత
మః। “లాజాన్ పరిణయన్తి” ఇత్యాశ్వలాయనః। పరిణయన్తి - ప్ర
దక్షిణకాలే లాజానప్యగ్నిం పరితోనయేయురిత్యర్థః। ఆసీనఇతి - ఆసీనో
దర్వీహోమాన్జుహోతీతిదర్వీహోమానామస్మాకమవిశేషేణ స్మ
రణాత్, “లాజహోమేద సీమన్తే” ఇతి వచనం నాత్ర ప్రవర్తత ఇ
త్యర్థః। పశ్చిమేతి - ॥ * ॥ “వివాహేపశ్చిమే జిహ్వే పితృకార్యే
తు దక్షిణే।” ఇతివచనాత్, “జుహుయాద్వధ్వఞ్జలినావరోఽగ్నేః ప

త్వా, వధూహస్తం గృహీత్వా "తుభ్యమగ్నే" ఇతి
త్రీన్మన్త్రాన్ జపిత్వా, అస్తే వధ్వాసహాగ్నిం ప్రదక్షిణీ
కృత్య "ఆతిష్ఠేమమ్" ఇత్యశ్మానమాస్థాప్య పూర్వవ
దుపవిశ్య హస్తంవిముచ్య పూర్వాన్ లాజానోప్య "అర్య
మణన్ను దేవమ్" ఇతిపూర్వవల్లాజాన్ హుత్వా, పున
శ్చపూర్వవత్తుభ్యమగ్న ఇతి ప్రదక్షిణమాతిష్ఠేత్యశ్మా స్థా
పనముపవేశనం లాజావాపంచ కృత్వా, "త్వమర్య
మా" ఇతి లాజహోమంచ కుర్యాత్ । పునస్తుభ్యమ
గ్నేపర్యవహన్నిత్యగ్నింవధ్వాసహప్రదక్షిణీకృత్య యథా
స్థానముపవిశ్య అనన్వారబ్ధో జయాదిపరిషేచనాన్తం కృ
త్వా, ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రహ్మాణం సంపూజ్య "ప్ర
త్వాముఞ్చామి" ఇతి ద్వాభ్యాం యోక్త్రం విముచ్య

శ్చమార్చ్ఛిషి" ఇతి సంగ్రహః । జుహోతి । ఇయంనారీతి సూత్రే,
వర ఏవ, ఇయంనారీ, ఇత్యనయా ఋచా, అభిన్నేన వధ్వఞ్జలినా దేవతీర్థే
న లాజాన్ జుహోతి । నపార్శ్వేనేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । "మార్జనార్చ
నబలికర్మ హోమ భోజనాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్" ఇతి హారీతః.

(వధూహస్తం గృహీత్వా "తుభ్యమగ్నే" ఇతి త్రీన్మన్త్రాన్
జపిత్వా, అస్తే వధ్వాసహ అగ్నిం ప్రదక్షిణీకృత్య, "ఆతిష్ఠేమమ్"
ఇత్యశ్మానమాస్థాప్య, పూర్వవదుపవిశ్య, హస్తం విముచ్య, పూర్వవల్లా
జానోప్య, "అర్యమణన్ను దేవమ్" ఇతి పూర్వవల్లాజాన్హుత్వా, పున
శ్చ పూర్వవత్, తుభ్యమగ్నే, ఇతి ప్రదక్షిణమాతిష్ఠేతి, అశ్మాస్థాప
నముపవేశనం లాజావాపంచ కృత్వా "త్వమర్యమా" ఇతిలాజహో
మం కృత్వా, పునః తుభ్యమగ్నే పర్యవహన్ ఇత్యగ్నిం వధ్వాసహప్ర
దక్షిణీకృత్య యథాస్థానముపవిశ్య, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనా
న్తం కృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రహ్మాణం సంపూజ్య "ప్రత్వా
ముఞ్చామి" ఇతి ద్వాభ్యాంయోక్త్రం విముచ్య, ప్రత్యక్శాలాసద్య, అప

ప్రత్యక్షాప్రిస్య అపఉపస్పృశ్య "అగ్నేనయ" ఇత్య గ్నిముపస్థాయ, బ్రాహ్మణానామాద్రాక్షతారోపణమ నుభూయ సదస్యాన్ సమ్భావయేత్ ।

ఇతి గృహ్యరత్నే పఞ్చదశః ఖణ్డః

అథప్రవిశ్యహోమః

తతో వరో రథం శిబికాం యానం వా, మనుష్యం మాతులాదీన్వా వధూమధిరోప్య స్వగృహం ప్రాపయేత్ । నాత్ర ప్రతిశ్రుత్యాదిదోషః । అర్థలోపే౽పి "సత్యేనోత్తభితా" ఇత్యాదిమన్త్రాన్ జపేత్, వేదమన్త్రజపస్య పురుషార్థత్వాత్ । తథా యదృతాదిహోమప్రవిశ్యహోమావపి, ఏకగ్రామేప్యేకగృహే వా నత్యజే

ఉపస్పృశ్య "అగ్నేనయ" ఇత్యగ్నిముపస్థాయ, బ్రాహ్మణానామార్ద్రాక్షతారోపణమనుభూయ, సదస్యాన్ సంభావయేత్ ।) అత్ర బోధాయనః — "ప్రణీతాభ్యోదిశ ఉన్నీయ" ఇతి । ప్రాచ్యాం దిశి దేవా ఇతి మన్త్రవర్జం ప్రణీతా మోక్షణంచ కుర్యాదిత్యర్థః । ఆర్ద్రాక్షతారోపణమితి - శిష్టాచారప్రసిద్ధేః । సదస్యానితి - "యావన్తో వై సదస్యాస్తే సర్వే దక్షిణ్యాః" ఇతి శ్రుతిః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । అన్యత్స్పష్టమ్.

ఇతి కణ్ఠభూషణే పఞ్చదశః ఖణ్డః

అథ ప్రవిశ్యహోమః

(తతో వరో రథం శిబికాం యానం వా మనుష్యం మాతులాదీన్వా వధూమధిరోప్య, స్వగృహం ప్రాపయేత్ । నాత్ర ప్రతిశ్రుత్యాదిదోషః । అర్థలోపేపి "సత్యేనోత్తభితా" ఇత్యాది మన్త్రాన్ జపేత్, వేదమన్త్రజపస్య పురుషార్థత్వాత్ । తథా యదృతాదిహోమ ప్రవిశ్యహోమావపి ఏకగ్రామేప్యేకగృహే వా నత్యజేత్ । యజ్ఞాదివత్కాలా

త్, యజ్ఞాదివత్కాలాన్తరదేశాన్తరభావ్యర్థసాధనత్వాత్
ప్రధానహోమాదికర్మసముదాయస్యైవ వివాహశబ్ద
వాచ్యత్వేన ఏకదేశవైకల్యేన వివాహాసిద్ధేశ్చ, అవశ్యం
యదృతాదీన్ కుర్యాత్ । ప్రాణానాయమ్య, సత్యేనే
త్యాది స్వస్తయ ఇత్యన్తం జపిత్వా, శ్మశానాదివ్యతిక్ర
మస్యభూషణవస్త్రాదినాశస్యవా అవశ్యంభావిత్వాత్ వ
ధ్వాసహ కటే పూర్వవదుపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య,
యదృతాదిహోమం కరిష్యఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుప

న్తర దేశాన్తరభావ్యర్థసాధనత్వాత్ । ప్రధానహోమాది కర్మసముదా
యస్యైవ వివాహశబ్దవాచ్యత్వేన ఏకదేశవైకల్యేన వివాహాసిద్ధేశ్చ అవ
శ్యంయదృతాదీన్కుర్యాత్) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ " ప్రతిశుక్రభయంనాస్తి,
స్త్రీణాం భర్తృగృహం ప్రతి । " నూతనవధ్వాగమనే ప్రతిశుక్రవిచార
ణానాస్తీత్యర్థః । నను రథాద్యభావే భాణ్డరథనాశాభావే స్వగృహప్ర
వేశాభావేచ నిమిత్తాభావేసతి నైమిత్తికస్యాభావ ఇతి న్యాయేన తత్తన్ని
మిత్తకం కర్మనకార్యమితి ఆశఙ్క్యాహ । అర్థలోప ఇతి ॥ * ॥ " వేదస్య
పాఠమాత్రేణ విగతం దుష్కృతం భవేత్ । తూలమగ్నౌ యథా క్షిప్తం
పాపరాశిర్వినశ్యతి ॥ " ఇతి స్వరూపేణ వేదజపస్య పురుషార్థత్వాత్,
నిమిత్తాభావేపి మన్త్రజపః కార్య ఇత్యర్థః । కించ ॥ * ॥ " ప్రధాన
హోమేయదృతాది హోమే ప్రవిశ్య హోమేఽథ వివాహశేషే । "
ఇతి యదృతాదిహోమ ప్రవిశ్యహోమసహితస్యైవ వివాహశబ్దవా
చ్యత్వనిర్ణయాత్ ॥ * ॥ " వివాహేయదృతాదీని కుర్యాదుద్వాహసిద్ధ
యే । ఏకగ్రామేఽపి వాప్యేకగృహే వానత్యజేద్బుధః । " ఇత్యభియు
క్తోక్తేశ్చ అవశ్యంకుర్యాత్ ।

(ప్రాణానాయమ్య, సత్యేనేత్యాది స్వస్తయ ఇత్యన్తం జపి
త్వా, శ్మశానాదివ్యతిక్రమస్య భూషణవస్త్రాదినాశస్యవావశ్యం భావి
త్వాత్, వధ్వాసహ కటే పూర్వవదుపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, యదృ

సమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వాన్వారబ్ధాయామ్
"యదృతేచిత్" ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్మన్త్రైః ప్రతిమ
న్త్రమాజ్యేన హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషే
చనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతాః విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం
సంపూజ్య ", యేగన్ధర్వాః " ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా,
"సంకాశాయామ్" ఇతియజుషా వధ్వై గృహాన్ప్రద
ర్శ్య "ఆవామగన్" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా, వరః
పూర్వం గృహాన్ ప్రవిశ్య, లోహితచర్మానడుహం ప్రా
చీనగ్రీవమగారమధ్యే, "శర్మ వర్మ" ఇత్యుత్తరలోమాస్తీ
ర్య "గృహాన్భద్రాన్" ఇతి వాచయన్ వధూం గృహా
న్ప్రవేశయన్ దేహళీం అనధితిష్ఠతా దక్షిణేన పాదేన ప్ర
వేశ్య, పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య, కటతల్పే వధ్వాసహవ
రః పూర్వముపవిశేత్, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య,
ప్రవిశ్యహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగారస్యోత్త

త్తరాదిహోమం కరిష్య ఇతిసంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభా
గాన్తే వధ్వామన్వారబ్ధాయామ్ "యదృతేచిత్" ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్మ
న్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయాది పరిషేచ
నాన్తం కృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య "యేగన్ధ
ర్వాః" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా "సంకాశాయామ్" ఇతి యజుషా
వధ్వై గృహాన్ ప్రదర్శ్య "ఆవామగన్" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ జపిత్వా,
వరః పూర్వం గృహాన్ ప్రవిశ్య, లోహితచర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవమ
గారమధ్యే "శర్మవర్మ" ఇత్యుత్తరలోమాస్తీర్య "గృహాన్భద్రాన్"
ఇతి వాచయన్ వధూం గృహాన్ ప్రవేశయన్ దేహళీమనధితిష్ఠతా దక్షిణే
న పాదేన ప్రవేశ్య, పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య, కటతల్పే వధ్వాసహ వరః
పూర్వముపవిశేత్ । ప్రాణానాయమ్య, ప్రవిశ్యహోమం కరిష్య ఇ
తి సంకల్ప్య, అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్య

రపూర్వదేశే అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వ
ధ్వామనాఽఽరబ్ధాయామ్ “ ఆగన్గోష్ఠమ్ ” ఇత్యాదిభిస్త్ర
యోదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, అన
న్వారబ్ధో జయాది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతావి
మోక్ష్య, బ్రాహ్మణంసంపూజ్య, పూర్వమాస్తీర్ణే చర్మ
ణి “ ఇహ గావః ” ఇతి వధూవరౌ వివాహవముపవిశ్య,
జీవపుత్రాయాః పుత్రవత్యాః పుత్రం పత్న్యఙ్కే “ సో
మేనాదిత్యాః ” ఇతి నివేశ్య, తస్మై “ ప్రసవ్యథ ప్రేయ
మ్ ” ఇతి యజుషా కదళ్యాదిఫలానిదత్వా “ ఇహప్రియ
మ్ ” ఇతి ద్వామన్త్రౌ వరోజపేత్ । అథ దమ్పతీ క్షణం
వాచంయచ్ఛతః । ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ
తః । అథ వరో “ ధ్రువక్షితిః ” ఇతి ధ్రువమ్, “ సప్తర్ష
యః ప్రథమామ్ ” ఇత్యరున్ధతీంచవధ్వై ప్రదర్శయేత్ ।

భాగాన్తే వధ్వామనాఽఽరబ్ధాయామ్ “ ఆగన్ గోష్ఠమ్ ” ఇత్యాదిభి స్త్ర
యోదశభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రమాజ్యేనహుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయా
దిపరిషేచనాన్తం కృత్వా ప్రణీతా విమోక్ష్య, బ్రాహ్మణం సంపూజ్య,
పూర్వాస్తీర్ణేచర్మణి “ ఇహగావః ” ఇతివధూవరౌ వినాహవముపవిశ్య,
జీవపుత్రాయాః పుత్రవత్యాః పుత్రం వధ్వఙ్కే “ సోమేనాదిత్యాః ”
ఇతినివేశ్య, తస్మై “ ప్రసవ్యథప్రేయమ్ ” ఇతి యజుషాకదళ్యాదిఫలా
నిదత్వా “ ఇహప్రియమ్ ” ఇతిద్వామన్త్రౌ వరోజపేత్ । అథ దమ్ప
తీ క్షణంవాచంయచ్ఛతః । ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమతః । అ
థ వరో “ ధ్రువక్షితిః ” ఇతి ధ్రువమ్ “ సప్తర్షయః ప్రథమామ్ ” ఇ
త్యరున్ధతీంచవధ్వై ప్రదర్శయేత్) ఆదిశబ్దేన తీర్థస్థాణుచతుష్పథసంగ్ర
హః । స్థాణుః - గవాంకణ్డూయనార్థంనిఖాతో దారుః । పునరాదిశబ్దేన వధూ
పకరణసంగ్రహః । గృహాన్ ప్రవిశన్తీ వధూర్దేహలీం నాధితిష్ఠేచ్చేతిచ
కారాద్వరోఽపీతి కేచిత్ । దేహలీ - ద్వారస్య అధోదారు । పూర్వవది

అథాగ్నేయస్థాలీపాకః

అథపత్నీ వ్రీహీనవహన్యాన్నతు శ్రపయేత్ । వరఏవ వి
వాహాగ్నౌ చరుం శ్రపయిత్వాభిఘార్య ఉదగుద్వాస్య ప్ర
తిష్ఠితమభిఘార్య కటతల్పే వివాహవద్వరో వధ్వా సహాసీ
నః పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్నేయస్థాలీపాకే
న యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖా
న్తే వధ్వాన్వారబ్ధాయాం, వామహస్తస్థాయాం హోమ
దర్వ్యాం స్రువేణ వా ప్రధానదర్వ్యా వా సకృదుపస్తీ
ర్య, చరుమధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం హవిర్మధ్యమానా
మికాఙ్గుష్ఠైస్త్రిరవదాయ, జమదగ్నీనాం త్రిరవదాయ, స
కృదభిఘార్య, స్విష్టకృదర్థం చరుం ప్రత్యభిఘార్య, దక్షి
ణహస్తేనాదాయ అగ్నయే స్వాహేతి మధ్యే ఽగ్నౌ జుహు
యాత్ । అపివా దర్వ్యా స్థాలీపాకాత్సకృద్గృహీత్వా,
జుహుయాత్ । నాత్రోపస్తరణావదానాదిధర్మః । అన

తి । తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరో వర ఇత్యుక్తక్రమేణోపవిశేదిత్యర్థః । ఫలా
నీతి బహువచనాన్నైకం దద్యాత్ .

అథాగ్నేయస్థాలీపాకః

(అథ పత్నీ వ్రీహీనవహన్యాన్నతు శ్రపయేత్ । వరఏవవివాహా
గ్నౌ చరుం శ్రపయిత్వా, అభిఘార్య, ఉదగుద్వాస్య, ప్రతిష్ఠితమభిఘా
ర్య, కటతల్పే వరో వివాహవద్వధ్వా సహాసీనః ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్నే
యస్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది ముఖాన్తే
వధ్వాన్వారబ్ధాయాం, వామహస్తస్థాయాం హోమదర్వ్యాం స్రువేణ
వా ప్రధానదర్వ్యా వా సకృదుపస్తీర్య, చరుమధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం
హవిర్మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైస్త్రిరవదాయ, జమదగ్నీనాం త్రిరవదాయ,
సకృదభిఘార్య, స్విష్టకృదర్థం చరుం ప్రత్యభిఘార్య, దక్షిణహస్తేనాదాయ,
అగ్నయే స్వాహేతి మధ్యే ఽగ్నౌ జుహుయాత్ । అపివాదర్వ్యా స్థాలీపాకా

న్వారబ్ధః పూర్వవత్సకృదుపస్తీర్య, చరోరుత్తరార్ధాత్స
కృదవదాయ, తేషాం ద్విరవదాయ, ద్విరభిఘార్య, అగ్నయే
స్విష్టకృతే స్వాహేతి ప్రాగుదీచ్యాం ప్రధానాహుత్య
సంహితం హుత్వా, పరిధ్యఞ్జన లేపకార్యాది ప్రణీతా
మోక్షణాన్తం కృత్వా, బ్రాహ్మణాయాపచితాయ ఋ
షభం దత్వా, తేనహవిశ్శేషేణ సర్పిష్మతా బ్రాహ్మణం

త్సకృద్గృహీత్వా జుహుయాత్ । నాత్రోపస్తరణావదానాది ధర్మః । అ
నన్వారబ్ధః పూర్వవత్సకృదుపస్తీర్య, చరోరుత్తరార్ధాత్సకృదవదాయ
తేషాం ద్విరవదాయ, ద్విరభిఘార్య, అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి ప్రా
గుదీచ్యాం ప్రధానాహుత్యసంహితం హుత్వా, పరిధ్యఞ్జన లేపకార్యాది
ప్రణీతా మోక్షణాన్తం కృత్వా బ్రాహ్మణాయాపచితాయ ఋషభం దత్వా
తేన సర్పిష్మతా హవిశ్శేషేణ బ్రాహ్మణం భోజయేత్) “ అథైనామాగ్నే
యేనస్థాలీపాకేనయాజయతి ” ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్ । స్థాలీపాకా
ర్థం వ్రీహ్యాదికం పత్న్యేవావహన్తి, అవఘాతమేవ కుర్యాత్, నతు శ్రప
ణమపి, తదాదికం వర ఏవ కుర్యాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ । అతః పత్న్యా చరోరధి
శ్రపణం మాధ్యకృతమేవ, ఆగ్నేయేనేతి సూత్రాక్షేపసమాధానే, య
త్రాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాగం కరోమీతి వదతా ఆగ్నేయేనస్థాలీపాకే
న యక్ష్య ఇత్యుక్తం భవతి । యుక్తం చైతత్ । ఏతద్వికృతిభూత దర్శ
పూర్ణమాస స్థాలీపాకేషు తథాదర్శనాత్ , పూర్ణమాసస్థాలీపాకేన య
క్ష్య ఇతి ఏనామితి వచనమాగ్నేయస్థాలీపాకఏవాన్వారమ్భార్థమితి
వ్యాఖ్యాతమ్ । ఆచారాత్ శ్వశ్రూశ్వశురౌ స్నుషాం ప్రతిబ్రువాతామ్।
అఙ్గుష్ఠేతి - ॥ * ॥ “ కుక్కుటాణ్డప్రమాణస్తు పిణ్డ ఇత్యభిధీయతే । అఙ్గుష్ఠ
పర్వమాత్రం స్యాదవదానమితి స్థితిః ॥ ” మధ్యాదఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రమవ
దానం తిరశ్చీనముదద్యతి, పూర్వార్ధాద్ద్వితీయమనూచీనమ్, చతురావత్తి
నః పశ్చార్ధాత్తృతీయమవాచీనమ్ పఞ్చావత్తిన ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్ । జమ
దగ్నినాన్తు పఞ్చావత్తమిత్యుక్తేః తేషామేవ పఞ్చావత్తమ్ । భోజయేదిత్య

భోజయేత్ । ఏవమత ఊర్ధ్వం పర్వసూపోష్య శ్వః ప్రాతః
స్థాలీపాకం కుర్యాత్ । నాత్ర అన్వారమ్భో న ఋషభ
దానమ్ । వివాహశేషహోమయోర్మధ్యే యది పౌర్ణ
మాసీ స్యాత్, తస్యాం స్థాలీపాకం కుర్యాత్ ; దర్శశ్చే
న్నకుర్యాత్ “ పౌర్ణమాసోపక్రమౌ దర్శపూర్ణమా
సౌ ” ఇతి గౌతమస్మరణాత్ । శేషహోమానన్తరం ద
ర్శశ్చేత్ పూర్వమ్ । భావిపౌర్ణమాసీచేద్దోషయుక్తా,
దర్శాత్పూర్వమేవపూర్ణమాసస్థాలీపాకం కృత్వా స్వ
కాలే దర్శం యజేత । “ సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాస
స్య ” ఇతి గౌతమేన కృష్ణపక్షస్య పూర్ణమాసస్థాలీపా
కకాలత్వేన విధానాత్, తతో న ప్రతిపది దర్శపూర్ణమా
సౌ సహ కుర్యాత్, అన్వారుద్ధకాలేఽన్యస్యానవకాశ
త్వవచనాత్ । అన్యథా గ్రహణే అధిమాసే పితృమాసచ

క్తేర్నత్వాహుతిమాత్రం చరుః కార్యః, కింతు బ్రాహ్మణభోజనాయాలమ్
(ఏవమత ఊర్ధ్వం పర్వసూపోష్య శ్వః ప్రాతః స్థాలీపాకం కు
ర్యాత్ । నాత్ర అన్వారమ్భో న ఋషభదానమ్ । వివాహశేషహో
మయోర్మధ్యే యదిపౌర్ణమాసీ స్యాత్ , తస్యాం స్థాలీపాకం కుర్యాత్ ,
దర్శశ్చేన్నకుర్యాత్ । “ పౌర్ణమాసోపక్రమౌ దర్శపూర్ణమాసౌ ” ఇతి
గౌతమస్మరణాత్ , శేషహోమానన్తరం దర్శశ్చేత్ పూర్వమ్ । భావి
పౌర్ణమాసీచే ద్దోషయుక్తా, దర్శాత్పూర్వమేవ పూర్ణమాసస్థాలీపాకం
కృత్వా స్వకాలే దర్శం యజేత “ సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాసస్య ”
ఇతి గౌతమేన కృష్ణపక్షస్య పూర్ణమాసస్థాలీపాకకాలత్వేన విధానాత్,
తతోనప్రతిపదిదర్శపూర్ణమాసౌ సహ కుర్యాత్, అన్వారుద్ధే కాలే అ
న్యస్యానవకాశత్వవచనాత్ । అన్యథా గ్రహణే అధిమాసే పితృమాసచ
తుష్కేచ ప్రథమస్థాలీపాకం వర్జయేత్ । అన్యత్సర్వం దర్శనిర్ణయేఽస్మా
భిరవ్యక్తముక్తమ్ ।) దర్శశ్చేత్పూర్వముపపద్యేత, పూర్ణమాసే నేష్ట్వా

తుమేచ, ప్రథమస్థాలీపాకం వర్జయేత్ । అన్యత్సర్వం దశనిర్ణయేఽస్మాభిస్స్పష్టముక్తమ్ । ... ...

అథాగ్రయణస్థాలీపాకః

ఏవం స్థాలీపాకవచ్ఛరద్యాగ్రయణం పర్వణి కుర్యాత్ । అత్ర విశేషః — ప్రాతర్హోమం కృత్వా, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్రయణస్థాలీపాకేనయక్ష్యే ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరుపసమాధానాదిముఖాన్తే అవదానధర్మేణావదాయ, ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం స్వాహా, విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః స్వాహా, ద్యావాపృథివీభ్యాంస్వాహా, ఇతి తిస్రః ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, స్విష్టకృత్ప్రభృతి పరిషేచనాన్తం కృత్వా, హుతశేషేణ హవిషా తణ్డులైర్వా ముఖమాపూర్య, నిగీర్య, సకృదపః ప్రాశ్య, శుద్ధ్యర్థం ద్విరాచమ్య, హుతశేషేణ దృఢమేకం పిణ్డం కృత్వా,

---

తత్కుర్యాత్ ॥ * ॥ " ఉపరాగోఽధిమాసో వా యది ప్రథమపర్వణి । నాహరేత్ప్రథమామిష్టిం మౌఢ్యే చ గురుశుక్రయోః ॥ స్థాలీపాకక్రియాం కుర్యాద్వివాహాదుత్తరాయణే । పితృమాసచతుష్కేతు యదికుర్యాద్వినశ్యతి ॥ " ఇత్యాది దశనిర్ణయే ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః.

అథాగ్రయణస్థాలీపాకః

(ఏవం స్థాలీపాకవచ్ఛరద్యాగ్రయణం పర్వణికుర్యాత్ । అత్రవిశేషః । ప్రాతర్హోమంహుత్వా ప్రాణానాయమ్య, ఆగ్రయణేనస్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్న్యుపసమాధానాది ముఖాన్తే అవదానధర్మేణావదాయ, ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం స్వాహా, విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః స్వాహా, ద్యావాపృథివీభ్యాంస్వాహా, ఇతి తిస్రః ప్రధానాహుతీర్హుత్వా స్విష్టకృత్ప్రభృతి పరిషేచనాన్తంకృత్వా, హుతశేషేణ హవిషా తణ్డులైర్వా ముఖమాపూర్య, నిగీర్య, సకృదపః ప్రాశ్య, శుద్ధ్యర్థంద్విరాచమ్య, హుతశేషేణ దృఢమేకం పిణ్డం కృత్వా " పరమేష్ఠ్యసి " ఇతి

“ పరమేష్ఠ్యసి ” ఇతి గృహపృష్ఠవంశే తంపిణ్డమూర్ధ్వం
నిక్షిప్య, సర్పిష్మతా తేన చరుణా బ్రాహ్మణం భోజయే
త్ । యద్యగ్నిహోత్రవిధినా స్థాలీపాకంకుర్యాత్ ,
నాత్రావదానధర్మో నశమ్యా నపరిధిః । అగ్నిహోత్రవి
ధినా పౌర్ణమాసేన దార్శేనవా స్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతిస
ఙ్కల్ప్య “ యత్రక్వచ ” ఇతి విధినా అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య,
ప్రజ్వాల్య, పరిసమూహ్య పరిస్తీర్య, అగ్నేః పశ్చాత్
ప్రాగగ్రంబర్హిరాస్తీర్య, ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్సంస్తీ
ర్య, దర్వ్యాజ్యయోస్సంస్కారంకృత్వా, అగ్నిం పరిషి

గృహపృష్ఠవంశే తం పిణ్డమూర్ధ్వం నిక్షిప్య, సర్పిష్మతా తేన చరుణాబ్రా
హ్మణం భోజయేత్) “ అనాహితాగ్నేరాగ్రయణమ్ ” ఇతిసూత్రమత్ర
భావ్యమ్ । “ నవానాం వ్రీహీణాం సంబద్ధే పత్న్యవహన్తి ” ఇత్యాది వి
ధానాత్, స్థాలీపాకవత్కార్యః । యథోద్వధ్యమానో నశీర్యేత, తథా
దృఢం పిణ్డం కృత్వా, యథాగారస్తూపే పృష్ఠవంశే పతతి తథోద్వధ్యే
దిత్యర్థః । కాఠకగృహ్యే — “ శరది పౌర్ణమాస్యామమావాస్యా
యాంవా ఆగ్రయణం కుర్యాత్ ” ఇతి బోధాయనః । “ పర్వణిపర్వణ్యా
గ్నేయేన స్థాలీపాక ఆగ్నిహోత్రికః, లౌకికానాన్తు పాకయజ్ఞః ” ఇతి
బోధాయనాపస్తమ్బాదిభిరుక్తః । “ ద్విర్జుహోతి, ద్విర్నిమార్ష్టి ,
ద్విః ప్రాశ్నాతి, ఉత్సృప్యాచామతి, నిర్లేఢి ” ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధశ్చాగ్ని
హోత్రికోవిధిః .

తస్య ప్రయోగమాహ (యద్యగ్నిహోత్ర విధినా స్థాలీపాకంకుర్యా
న్నాత్రావదానధర్మో నశమ్యా నపరిధిః । అగ్నిహోత్రవిధినా పౌర్ణమా
సేన దార్శేనవాస్థాలీపాకేనయక్ష్య ఇతిసంకల్ప్య “ యత్రక్వచ ” ఇతి విధి
నాగ్నింప్రతిష్ఠాప్య, ప్రజ్వాల్య, పరిసమూహ్య పరిస్తీర్య, అగ్నేః పశ్చా
త్ప్రాగగ్రంబర్హిరాస్తీర్య, ఉత్తరేణాగ్నిందర్భాన్సంస్తీర్య, దర్వ్యాజ్య
యోస్సంస్కారంకృత్వా, అగ్నింపరిషిచ్య శ్రపయిత్వా అభిఘారితోద్వా

వ్య, అధిశ్రిత్యాభిఘారితోద్వాసిత ప్రతిష్ఠితాభిఘారితేన
హవిషా, ప్రధానహోమస్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షార్థం
దర్వ్యాంసంపూర్య, బర్హిష్యాసాద్య, అగ్నావేకాం సమిధ
మాధాయ, ప్రాణానాయమ్య, సమిధోద్వ్యఙ్గులమతీత్య
హవిష్యాగ్ణాందర్వీమాదాయ, అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేఽ
గ్నావాహుతిమాత్రం విభజ్య హుత్వా, పునశ్చ తాం బ
ర్హిష్యాసాద్య, ఆకాశముద్వీక్ష్య, బర్హిషి లేపం నిమృజ్య
హుతశేషం విభజ్య స్విష్టకృతం హుత్వా, దర్వ్యగ్నిం
"త్రిరుదఞ్చమ్" ఇతివల్గయతి । ప్రాచీనావీతీ దర్వ్యా లే
పమాదాయ, అగ్నేర్దక్షిణతోభూమ్యామవాచీనపాణిర్లేపం
నిమృజ్య, పునరుపవీతీ లేపమఙ్గుల్యాదాయ ప్రాశ్యాతి
హాయ, తతో ఉప ఆచమ్య, పునః ప్రాశ్య, ఆచమ్య, ద
ర్వ్యా అవశిష్టంకృత్స్నంహవిరాదాయ, నిష్క్రమ్య ప్రా
శ్యాచమ్య, ఉదఙ్ఙావృత్యోత్సృప్యాగత్య, దర్వీం ప్రక్షా

సితప్రతిష్ఠితాభిఘారితేనహవిషా, ప్రధానహోమస్విష్టకృత్ప్రాశనభ
క్షణార్థందర్వీంసంపూర్య, బర్హిష్యాసాద్య, అగ్నావేకాంసమిధమాధా
య, ప్రాణానాయమ్య, సమిధోద్వ్యఙ్గులమతీత్య హవిష్యాగ్ణాం దర్వీ
మాదాయ, అగ్నయేస్వాహేతి మధ్యేఽగ్నావాహుతిమాత్రంవిభజ్య హు
త్వా, పునశ్చతాం బర్హిష్యాసాద్య, ఆకాశముద్వీక్ష్య, బర్హిషి లేపం ని
మృజ్య, ఆహుతిశేషం విభజ్య, స్విష్టకృతం హుత్వా, దర్వ్యగ్నిమ్
"త్రిరుదఞ్చమ్" ఇతి వల్గయతి । ప్రాచీనావీతీ దర్వ్యా లేపమాదా
య, అగ్నేర్దక్షిణతోభూమ్యామవాచీనపాణిర్లేపం నిమృజ్య, పునరుపవీతీ
లేపమఙ్గుల్యాదాయ ప్రాశ్యాతిహాయ, తతఉపఆచమ్య, ఏవంపునఃప్రా
శ్యాచమ్య, దర్వ్యా అవశిష్టం కృత్స్నం హవిరాదాయ, నిష్క్రమ్య,
ప్రాశ్యాచమ్య, ఉదఙ్ఙావృత్యోత్సృప్యాగత్య, దర్వీంప్రక్షాళ్య, లే
పకార్యం కృత్వా, భువఃస్వాహేతిహుత్వా అనాజ్ఞాత త్రయంచ, అ

శ్య, లేపకార్యం కృత్వా, భువస్స్వాహేతి హుత్వా అ
నాజ్ఞాతత్రయంచ, అగ్నిం పరిషిచ్యోపతిష్ఠేత ।.... ...

అథౌపాసనప్రారమ్భః

అథాగ్నేయస్థాలీపాకాత్పరం నవనాడ్యతిక్రమే శ్వః
సాయం హోమమారభేత । అనతిక్రమే, పవిత్రపాణిః
ప్రాణానాయమ్య, అభ్యనుజ్ఞాతః, ఔపాసనహోమ
మారప్స్య ఇతి సంకల్ప్య, పునః ప్రాణానాయమ్య, సా
యమౌపాసనహోమం హోష్యామీతి సంకల్ప్య, అ
గ్నిం విధివత్పరిషిచ్య, తణ్డులైర్యవైర్వా అగ్నయే స్వా

గ్నిం పరిషిచ్యోపతిష్ఠేత) అత్ర కపర్దీ ॥*॥ " అష్టకాభవ సర్పబలిష్వథ
పార్వణే పితృకర్మణి మాసికే । అగ్నిహోత్రిక ఏవవిధిర్భవేద్దౌపదేశి
మతాదపి లేపయోః ॥ ప్రజ్వాల్య వహ్నిం పరితస్సమూహ్య పర్యుక్ష్య హ
స్తస్థజలేనసమ్యక్ । దర్భైః పరిస్తీర్య యథోక్తమస్య పశ్చాచ్చబర్హిః స్త్ర
ణుయాత్పురోఽగ్రమ్ ॥ సంపూర్య దర్వీం హవిషా ప్రధానతత్స్విష్టకృత్ప్రా
శనభక్షణార్థమ్ । నేష్టావిహోపస్తరణాభిఘారౌ ప్రధానహోమం
తత ఏవ హుత్వా ॥ తతో గృహీత్వా నిమృజేచ్చ లేపం బర్హిష్యతః స్విష్ట
కృతశ్చ హోమః । ప్రాచీనమావీత్య నిగృహ్య లేపం నిమార్జనం దక్షి
ణతశ్చ భూమ్యామ్ ॥ ప్రాశ్యేతిహాయాచమనం పునశ్చ నిమృజ్య శే
షస్య భవేచ్చ భక్షః । లేహ్యేత దర్వ్యాచమనం పునశ్చ స్వధర్మకోఽయం
విధిరాగ్నిహోత్రః ॥

అథౌపాసనప్రారమ్భః

(అథాగ్నేయస్థాలీపాకాత్పరం నవనాడ్యతిక్రమే శ్వస్సాయం
హోమమారభేత । అనతిక్రమే, పవిత్రపాణిః ప్రాణానాయమ్య, అ
భ్యనుజ్ఞాతః, ఔపాసనహోమమారప్స్య ఇతి సంకల్ప్య, పునః ప్రా
ణానాయమ్య, సాయమౌపాసనహోమం హోష్యామీతి సంకల్ప్య,
అగ్నిం విధివత్పరిషిచ్య, తణ్డులైర్యవైర్వా, అగ్నయే స్వాహా, అగ్నయ

హా, అగ్నయె స్విష్టకృతే స్వాహేతి సాయమ్, సూర్యా
యస్వాహా, అగ్నయెస్విష్టకృతె స్వాహేతి ప్రాతః, దక్షిణ
హస్తేన దేవతీర్థేన హుత్వా, తతోవిధివత్పరిషిచ్య "అగ్నే
నయ" ఇత్యుపతిష్ఠేత "మార్జనార్చనబలికర్మహోమభో
జనాని దేవతీర్థేనకుర్యాత్" ఇతి హారీతః । ప్రారబ్ధే హో
మె ॥*॥ "నిత్యహీనా వినష్టేఽగ్నౌ సద్యస్సంధానమిష్య
తే । తత్రోపోషణమేవస్యాన్నష్టే చాపహృతేఽనలే ॥ ఉ
పోషణం వాఽనుగతా వయాశ్చాహుతిరేవవా । భుక్తేః ప్రా
గగ్నినాశశ్చేత్సద్యస్సంధాయ పావకమ్ ॥ ఆహోమకా
లాన్నాశ్నీయాద్ద్వికాలం తత్పరం యది । అగ్నౌ నష్టే త్రి
యః కృచ్ఛ్రాః కర్తవ్యావత్సరం ప్రతి ॥ స్వాధ్యాయజ
పశీలానాం కృచ్ఛ్రమేకం విధీయతే । అష్టభ్యో హోమ
కాలేభ్యః ప్రాక్ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమ్ ॥ పృథక్కుర్యా
చ్చ్యుతాన్హోమాన్ దద్యాద్విప్రాయతత్పరమ్ । ధార్యమాణ

స్విష్టకృతేస్వాహేతి సాయమ్, సూర్యాయస్వాహా, అగ్నయె స్విష్టకృ
తే స్వాహేతి ప్రాతః, దక్షిణహస్తేన దేవతీర్థేన హుత్వా, తతో విధి
వత్పరిచ్య, "అగ్నేనయ" ఇత్యగ్నిముపతిష్ఠేత "మార్జనార్చనబలి
కర్మహోమభోజనాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్" ఇతి హారీతః । ప్రారబ్ధే
హోమే ॥ * ॥ నిత్యహీనా వినష్టేఽగ్నౌ సద్యస్సన్ధానమిష్యతే । త
త్రోపోషణమేవస్యాన్నష్టే చాపహృతేఽనలే ॥ ఉపోషణం వానుగతావయా
శ్చాహుతిరేవవా । భుక్తేఃప్రాగగ్నినాశశ్చేత్సద్యస్సంధాయ పావకమ్ ॥
ఆహోమకాలాన్నాశ్నీయాద్ద్వికాలం తత్పరం యది । అగ్నౌనష్టే త్రి
యః కృచ్ఛ్రాః కర్తవ్యావత్సరం ప్రతి ॥ స్వాధ్యాయజపశీలానాం కృ
చ్ఛ్రమేకం విధీయతే । అష్టభ్యో హోమకాలేభ్యః ప్రాక్ప్రాయశ్చి
త్తపూర్వకమ్ ॥ పృథక్కుర్యాచ్చ్యుతాన్హోమాన్ దద్యాద్విప్రాయ తత్ప
రమ్ । ధార్యమాణశ్చతూరాత్రమహుతోఽగ్నిస్తు లౌకికః ॥ సమిదాత్మస

స్వతూరాత్రమహుతో౽గ్నిస్తు లౌకికః ॥ సమిద్భాశ్యైతేనా
రూఢోద్విశాలమహుతస్తథా । " ఇతి మహర్షయః,
ఇతి గృహ్యరత్నే షోడశగఖణ్డః

అథ శేషహోమః

వివాహాది శేషహోమాన్తం దమ్పత్యోరధశ్శయనం బ్రహ్మచర్యవ్రతంచ కార్యమ్ ॥ * ॥ " స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సంకల్పో౽ధ్యవసాయ

మారూఢోద్విశాలమహుతస్తథా ॥ " ఇతి మహర్షయః ।) స్థాలీపాకాన్తం విధాయ, అతఊర్ధ్వమితి విధానాత్, రాత్రావేవాస్యానుష్ఠానమారమ్భ యదినవనాడ్యోనాతీతాః । అతీతాశ్చేదపరేద్యుస్సాయమేవేతి ॥ ॥ * ॥ " పాత్రతర్హోమస్సద్యవాన్తసాయన్తు నవనాడికాః । హోమకాలస్సవిజ్ఞేయో హ్యన్యథా లఙ్ఘనంస్మృతమ్ ॥ " ఇతి కాత్యాయనః । ॥ * ॥ " కాలద్వయాత్యయె దర్శపూర్ణమాసాత్యయె తథా । పునరేవాగ్నిమాదధ్యాదితి భార్గవశాసనమ్ ॥ " ఇతి బోధాయనః । " ఏకాగ్నేస్త్రివిధం సమారోపణమాత్మన్యరణ్యోర్వా సమిధిచ, సమిధశ్చాత్ర పాలాశాశ్వత్థౌదుమ్బరఖాదిరాః " ఇత్యాదిక మిహభావ్యమ్ .

ఇతి వాధూల కులతిలకస్య పరస్వతీవల్లభార్యపౌత్రస్య శ్రీరఙ్గనాథసూరిసుతస్య శ్రీవేఙ్కటార్యస్య వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణె పఞ్చమగపటలః

అథ శేషహోమః

(వివాహాది శేషహోమాన్తం, దమ్పత్యోరధశ్శయనం బ్రహ్మచర్యవ్రతంచ కార్యమ్ ॥ * ॥ " స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సంకల్పో౽ధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవచ ॥ ఏతన్మైథు

శ్చక్రియానివృత్తిరేవచ ॥ ఏతన్మైథునమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి
మనీషిణః । ” ఇతి బృహస్పతేః । అథ స్థాలీపాకాత్ప్రా
గధ్వని ద్వితీయాదివివాహేచ, బ్రహ్మచర్యం కార్యమ్ ।
తథా క్షారలవణమధుమాంసదన్తధావనతామ్బూలాభ్య
ఙ్జనాని వర్జయేత్, బ్రహ్మచర్యవిధానాదేవంభా
ష్యేభాషణాచ్చ । స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రం దమ్పతి
త్యోరేకస్మింస్తల్పే శయనం కార్యమ్ । తయోర్మధ్యే శ
య్యాయాం గన్ధానులిప్తో వాససా సూత్రేణవా పరివీతోఽల
ఙ్కృతో నైయగ్రోధాదిష్వన్యతమో దణ్డో నిధాతవ్యః । తం
చతుర్థ్యామపరరాత్రే సుస్నాతౌ ప్రయతావలఙ్కృతౌ
ద్విరాచాన్తౌ దమ్పతీ కటేపూర్వవదుపవిశ్య “ ఉదీర్ష్వా
తః ” ఇతి ద్వాభ్యాముత్థాప్య , ప్రక్షాళ్య తం దణ్డం శ
యనాదన్యత్ర నిదధ్యాత్ । వరః పవిత్రపాణిః ప్రాణానా

నమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి మనీషిణః । ” ఇతిబృహస్పతేః । అథస్థాలీపాకాత్ప్రాగ
ధ్వని ద్వితీయాదివివాహేచ, బ్రహ్మచర్యం కార్యమ్ । తథా క్షారలవణమధు
మాంసదన్తధావనతామ్బూలాభ్యఙ్జనాని వర్జయేత్, బ్రహ్మచర్యవిధా
నాదేవంభాష్యేభాషణాచ్చ । స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రం దమ్పత్యో
రేకస్మింస్తల్పే శయనం కార్యమ్ । తయోర్మధ్యే శయ్యాయాం గన్ధా
నులిప్తో వాససా సూత్రేణవా పరివీతోఽలఙ్కృతో నైయగ్రోధాదిష్వన్య
తమో దణ్డో నిధాతవ్యః । తం చతుర్థ్యామపరరాత్రే సుస్నాతౌ ప్రయ
తావలఙ్కృతౌ ద్విరాచాన్తౌ దమ్పతీ, కటే పూర్వవదుపవిశ్య, “ ఉదీ
ర్ష్వాతః ” ఇతిద్వాభ్యాముత్థాప్య, ప్రక్షాళ్య, తం దణ్డం శయనాద
న్యత్ర నిదధ్యాత్ ।) చకారాద్బ్రహ్మచర్యవచనాచ్చ, బ్రహ్మచర్యని
షిద్ధమతోఽపినిషిద్ధమితిభావ్యమ్ । తతోఽనులేపనస్య ధారణాదికమపి వర్జ
నీయమ్ । దణ్డస్తు, నైయగ్రోధ ఔదుమ్బర ఆశ్వత్థః ప్లాక్షో వా కార్యః ।
“ ఏతే వై గన్ధర్వాప్సరసాం గృహాః ” ఇతి శ్రుతేః । సుస్నాతావితి —

యన్త్య, శేషహోమం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, అగ్నేరు
పసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వామన్వారబ్ధాయామ్,
“ అగ్నే ప్రాయశ్చిత్తే ” ఇత్యాదిభిర్ద్వితీయతృతీయ
యోరపి త్వం దేవానామిత్యనుషక్తైస్సప్తభిర్మన్త్రైః
ప్రతిమన్త్రం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అనన్వారబ్ధో జయా
ది పరిషేచనాన్తం కృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రాహ్మ
ణం సంపూజ్య, అపరేణాగ్నింవధూం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య
దర్వ్యా హుతశేషమాజ్యమాదాయ, భూస్స్వాహా భువః
స్వాహా సువస్స్వాహా, ఓంస్వాహేతి వధ్వాశ్శిరసి నినయే
త్ । “ అపశ్యంత్వా ” ఇతి వధూః వరం సమీక్షేత “ అప
శ్యన్త్వామనసాదీధ్యానామ్ ” ఇతి వరో వధూం సమీక్షే
త । అఙ్గుష్ఠవిస్రంసికాభ్యాం హుతశేషమాజ్యం సమ్మృ
ష్ట్వా, వధూం దక్షిణహస్తేన పరిష్వజ్య, సవ్యహస్తేన వధూ

॥ * ॥ “ అస్నాతో నాచరేత్కర్మ జపహోమాది కించన । లాలాస్వే
దసమాకీర్ణశయనాదుత్థితః పుమాన్ ॥.

(వరః ప్రాఙ్నాయన్త్య, శేషహోమం కరిష్యఇతి సంకల్ప్య
అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే వధ్వాన్వారబ్ధాయామ్ “ అ
గ్నే ప్రాయశ్చిత్తే ” ఇత్యాదిభిర్ద్వితీయతృతీయయోరపి “ త్వం దేవా
నామిత్యనుషక్తైస్సప్తభిర్మన్త్రైః ప్రతిమన్త్రం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, అన
న్వారబ్ధోజయాది పరిషేచనాన్తంకృత్వా, ప్రణీతావిమోక్ష్య, బ్రాహ్మ
ణంసంపూజ్య, అపరేణాగ్నిం వధూం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య, దర్వ్యా హు
తశేషమాజ్యమాదాయ, భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓం
స్వాహేతి వధ్వాశ్శిరసి నినయేత్ । “ అపశ్యన్త్వా ” ఇతి వధూర్వరం సమీ
క్షేత । “ అపశ్యన్త్వామనసా దీధ్యానామ్ ” ఇతి వరో వధూంసమీక్షేత ।
అఙ్గుష్ఠవిస్రంసికాభ్యాం హుతశేషమాజ్యం సమ్మృష్ట్వా, వధూం దక్షిణ
హస్తేన పరిష్వజ్య, సవ్యహస్తేన వధూహృదయదేశం తర్జన్యా స్పృశన్

హ్యుదయవేశం తత్తన్యాస్యహృదయదేశంచ "సమఞ్జ
న్తు విశ్వేదేవాః" ఇతి యుగపదనక్తి। అనన్తరం వరః "ప్ర
జాపతే తన్వం మే జుషస్వ" ఇతి త్రీన్మన్త్రాన్ జపిత్వా,
ప్రాణానాయమ్య, కర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహం చ
కుర్యాత్। నాత్ర రోహిణారుమిత్యాదిమన్త్రాన్ జపే
త్, తేషాం సమావేశనే వినియోగాత్। శేషస్తోహి వి
వాహః। అత ఊర్ధ్వం స్నాతకవ్రతాని నియతః కుర్యాత్,

ఇతి గృహ్యరత్నే సప్తదశఖణ్డః

అథ పునస్సంస్కారః

అథాతః పునస్సంస్కారాన్ వ్యాఖ్యాస్యామః, అఙ్గవఙ్గక
లిఙ్గ సౌవీర సౌరాష్ట్ర ప్రత్యన్తవాస్యాది దేశగమనే ద్విజ

యదేశంచ "సమఞ్జన్తు విశ్వేదేవాః" ఇతి యుగపదనక్తి। అనన్తరం వ
రః "ప్రజాపతే తన్వం మే జుషస్వ" ఇతి త్రీన్మన్త్రాన్ జపిత్వా, ప్రాణా
నాయమ్య, ఉద్వాహకర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహవాచనంచ కుర్యా
త్। నాత్ర రోహిణారుమిత్యాది మన్త్రాన్ జపేత్। తేషాం సమా
వేశనే వినియోగాత్। శేషస్తోహి వివాహః। అత ఊర్ధ్వం స్నాతక
వ్రతాని నియతః కుర్యాత్) శ్రీధరీయే ॥ * ॥ "రాత్రౌ వివాహశ్చే
త్తు శేషహోమం సమాచరేత్। పశ్చాద్భాగేఽథవారాత్రౌ తతస్సం
వేశనం భవేత్ ॥" "స్నాతకవ్రతాని పాణిగ్రహణాదధి గృహమేధినో
వ్రతమ్" ఇత్యాదీన్యాపస్తమ్బాద్యుక్తాని ద్రష్టవ్యాని.

ఇతి కణ్ఠభూషణే సప్తదశఖణ్డః

అథ పునస్సంస్కారః

(అథాతః పునస్సంస్కారాన్ వ్యాఖ్యాస్యామః, అఙ్గవఙ్గకలిఙ్గసౌ
వీర సౌరాష్ట్ర ప్రత్యన్త వాస్యాది దేశగమనే ద్విజస్య పునస్సంస్కారో

స్య పునస్సంస్కారః కార్యః । తీర్థయాత్రాయాం నదో-
షః । విణ్మూత్రప్రాశనే మద్యపానే స్త్రీషుతరణేచ పునస్సం
స్కారః కార్యః । పితృమాతృమాతామహాచార్యోపాధ్యా
య మాతులవ్యతిరిక్త ప్రేతకార్యే, పితృజ్యేష్ఠభ్రాతృ
చార్యవ్యతిరిక్తోచ్ఛిష్టభోజనే, మధుమాంసప్రేతాన్నా
శౌచాన్నగణికాన్నశూద్రాన్నభోజనేచ బ్రహ్మచారిణః
పునరుపనయనం కార్యమ్ ॥ * ॥ "వపనం మేఖలా దణ్డః
భైక్షాచర్యవ్రతానిచ । నివర్తన్తే ద్విజాతీనాం పునస్సం
స్కారకర్మణి ॥ కాలశ్చైవ వసన్తాదిర్నిరీక్ష్యః కదాచన ।"
ఇతి మనుః — అశుభగ్రహాదావాశౌచే వా ఉద్వాహే
మనసోఽపరితోషే పునరుద్వాహం కుర్యాత్ । యద్వౌ
పాసనాదర్వాగ్వివాహాగ్నినాశః, పునర్వివాహం కుర్యాత్ ।
యోక్త్రమోదవానన్తరం వధ్వానయనే మధ్యేమార్గం గృ
హప్రవేశాదర్వాగ్ద్వాదశాహాతిక్రమే పునర్వివాహం కు
ర్యాత్ । అత్ర పునర్వివాహే నాఙ్కురం న ప్రతిసరం న

కార్యః । తీర్థయాత్రాయాం నదోషః । విణ్మూత్రప్రాశనే మద్యపానే
స్త్రీషుతరణేచ పునస్సంస్కారః కార్యః । పితృమాతృమాతామహాచార్యో
పాధ్యాయ మాతులవ్యతిరిక్తప్రేతకార్యే, పితృజ్యేష్ఠభ్రాతృచార్య
వ్యతిరిక్తోచ్ఛిష్టభోజనే, మధుమాంసప్రేతాన్నాశౌచాన్నగణికాన్నశూ
ద్రాన్నభోజనేచ, బ్రహ్మచారిణః పునరుపనయనం కార్యమ్ ॥ * ॥
" వపనంమేఖలాదణ్డఃభైక్షాచర్యవ్రతానిచ । నివర్తన్తే ద్విజాతీనాంపు
నస్సంస్కారకర్మణి ॥ కాలశ్చైవవసన్తాదిర్ననిరీక్ష్యః కదాచన । " ఇతిమ
నుః । అశుభగ్రహాదావాశౌచే వా ఉద్వాహే మనసోఽపరితోషే, పునరు
ద్వాహం కుర్యాత్ । యోక్త్రమోదవానన్తరం వధ్వానయనే మధ్యే
మార్గం గృహప్రవేశాదర్వాగ్ద్వాదశాహాతిక్రమే, పునరుద్వాహం కు
ర్యాత్ । అత్ర పునరుద్వాహే, నాఙ్కురం నప్రతిసరం నవతప్రేషణం

పిత్రోః [illegible]షణాం నవరణం నదానం నపూర్వభోజనం, న త్రి
రాత్రవ్రతం కుర్యాత్ । అథాపి తృప్త్యర్థమిత్యాది సర్వమే
కరాత్రే సుముహూర్తే కుర్యాత్ । తస్యాపరరాత్రే శేష
హోమం కుర్యాత్ । ప్రోషితే పుత్రాద్యైర్దాపయేత్ ।

నవరణం నదానం నపూర్వభోజనం నత్రిరాత్రవ్రతం కుర్యాత్ । అథాపి
తృప్త్యర్థమిత్యాది సర్వమేకరాత్రే సుముహూర్తే కుర్యాత్ । తస్యాపర
రాత్రే శేషహోమం కుర్యాత్ ।) చన్ద్రికాయామ్ ॥ * ॥ " సిన్ధు
సౌవీర సౌరాష్ట్రమావన్త్యం దక్షిణాపథమ్ । తీర్థయాత్రాం వినా గత్వా
పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ " వ్యాసః ॥ * ॥ " సిన్ధుసౌవీరసౌరాష్ట్రాంస్త
థా ప్రత్యన్తవాసినః । అఙ్గవఙ్గకలిఙ్గాంశ్చ గత్వా సంస్కారమర్హ
తి ॥ " ప్రత్యన్తవాసినశ్చ దేశాః । బోధాయనపరాశరౌ ॥ * " అమ
త్యా వారుణీం పీత్వా ప్రాశ్య విణ్మూత్రమేవ వా । బ్రాహ్మణః క్షత్రి
యో వైశ్యః పునస్సంస్కారమర్హతి ॥ " మనుః ॥ * ॥ " ఆచార్యం
స్వముపాధ్యాయం మాతరం పితరం గురుమ్ । నిర్హృత్య తు వ్రతీ ప్రే
తాన్న వ్రతేన వియుజ్యతే ॥ మాతామహం మాతులం చాప్యతోఽన్యే చాసపిణ్డ
కే । ప్రేతసంస్కారకో యస్తు వ్రతలోపో న తస్య హి ॥ " వసిష్ఠబోధాయ
నౌ — " బ్రహ్మచారిణశ్శవకర్మణా వ్రతనివృత్తిరన్యత్ర మాతాపిత్రో
రాచార్యాచ్చ, ॥ * ॥ ఉపనీయ దదద్వేదమాచార్యస్స ఉదాహృతః ।
బోధాయనః । " అథోపనీతో నాన్యోచ్ఛిష్టం భుఞ్జీతాన్యత్ర పితృజ్యేష్ఠ
భ్రాతృభ్యః, న స్త్రియా సహ భుఞ్జీత, మధుమాంస నవ శ్రాద్ధ సూతకాన్నాని
ర్దశాహక్షీర ఛత్రాక నిర్యాస విలయన గణాన్న గణికాన్న శూద్రాన్నమి
త్యేతేషూపయుక్తేషు పునస్సంస్కారో విద్యతే " ఇతి । వైఖానసః —
" అథావకీర్ణి ప్రాయశ్చిత్తం సప్తరాత్రం సద్యోపాసనస్వాధ్యాయ స
మిద్ధోమ భిక్షాచర్యా [illegible], మేఖలోపవీతాజిన దణ్డధారణాది బ్రహ్మచర్య
[illegible] కుర్యాత్ । [illegible]
[illegible]

ర్యాత్" ॥ ఇతి । పునరుపనయనం ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం కార్యమ్ । సచ్చ రత్నే ఽప్యుక్తమ్ । "అథాతః పునరుపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామః, పాదకృచ్ఛ్రముపవాసం చ కృత్వా, అగ్నిముపసమాధాయ అథాతోస్తేనా వ్యాహృత్యా పాలాశసమిధో హుత్వా, ఆజ్యేన విష్ణుసూక్తం పారాయణం హుత్వా, త్రిపితాదీన్ పూర్ణాహుతిం వ్యాహృతిశ్చ హుత్వా, పునరుపనయనం కరోతి । అథవా సావిత్రీం అష్టశతం మాధ్యాహ్నే అభిమన్త్ర్య, తదేవ ఘృతం ప్రాశ్నీయాత్ । గురోరుచ్ఛిష్టం భుఞ్జీత, తతః పూతో భవతి " ఇతి । అథ ప్రాదర్శే "శృఙ్గాటకే గోత్వాది సంస్థాప్య, తత్ర హోమాదికం యథావిధి, కృత్వా, భిక్షాన్నేనైవ వర్షం భుక్త్వా, ప్రపదాంజపన్" శృఙ్గాటకే - చతుష్పథే, వైఖానసే "సమావర్తనహీనే పాణిగ్రహణే కృతే చాన్ద్రాయణం చరిత్వా సమావర్తనం కృత్వా, పునర్వివాహం కరోతి ।" ఇతి । బోధాయనః "అపరపక్షే అశుభదినే శాఖాశౌచే వివాహే, వివాహోత్తరం నక్షత్రేతి మన్యేత నా పునర్వివాహం కుర్వీత, చేదౌపాసనారమ్భాత్ప్రాక్ జ్వలనస్య నాశః పునర్వివాహం కుర్వీత, పునర్వివాహేష్వేతాసు తిష్ఠన్తి" ఇత్యాది । తథా స్మృత్యన్తరే ॥ * ॥ "హోమాదౌ ద్యౌపాసనాదర్వాగనలే శాన్తిమాగతే । యుగాద్యన్తరం కర్మ కృత్వా శేషం సమాపయేత్ ॥ ప్రాక్ చేదౌపాసనారమ్భాద్ వివాహాగ్నిర్వినశ్యతి । గృహప్రవేశనాదర్వాక్ ప్రాగ్దశాహావ్యతిక్రమే ॥ వివాహాగ్న్యైనైవసిద్ధ్యేత పునరప్యుద్వహేత్ కన్యకామ్ ।" ఆత్రేయే ॥ * ॥ "అశుభర్క్షే కృతోద్వాహే పునస్తాముద్వహేచ్ఛుభే ।" వైఖానసే । "గర్భాధానాదిహోమాన్తేషు అకృతేషు పితా చాన్ద్రాయణం, పుత్రః ప్రాజాపత్యం ప్రాయశ్చిత్తం చరిత్వా, గర్భాధానాదీన్ కరోతి । సమావర్తనక్రియాహీనే పాణిగ్రహణే కృతే చాన్ద్రాయణం చరిత్వా, సమావర్తనం కృత్వా, పునర్వివాహం కరోతి । రజస్వలాప్రాప్తకన్యావివాహే కృతే కృచ్ఛ్రత్రయం చరిత్వా, అగ్నిసన్ధానం కృత్వా వైష్ణవ [illegible] హుత్వా పునర్వివాహం కుర్యాత్ । వివాహే [illegible] జయిత్వా, అన్యాశ్చైవ

బ్దాదికాలాదూర్ధ్వం పైతృమేధికసంస్కృతే పునరాగతే,
తస్య పునర్జాతకర్మాదిసంస్కారం కుర్యాత్ । అత్ర క
ర్తవ్యం సర్వం పితృమేధసారేఽస్మాభిర్వ్యక్తముక్తమ్ ॥ * ॥
“ యః ప్రత్యవసితో విప్రః ప్రవ్రజ్యాతో వినిర్గతః । అ
నాశకనివృత్తశ్చ గార్హస్థ్యం చ చికీర్షతి ॥ వత్సరం త్రీణి కృ
చ్ఛ్రాణి త్రీణి చాన్ద్రాయణాని వా । జాతకర్మాదిభిస్సర్వై
స్సంస్కృతశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ ” ఇత్యుక్తేః, ప్రత్యవ

త్రం పరిధాప్య, పుణ్యాహం కృత్వా, ప్రోక్ష్య మిన్దాభ్యాం శాన్తిపితాదీ
ష్టకాన్త్వా, వ్యాహృతీశ్చ హుత్వా, కర్మ ప్రవర్తేత । తత్క్రియాపరిసమా
ప్తౌ సాపధూం శుద్ధిర్భవతి ।” ఇతి — అష్టాదర్శే ॥ * ॥ “ వివాహే వి
తతే తన్త్రే హోమకాలేతు సంస్థితే । కన్యామృతుస్సమాగచ్ఛేత్కథంకు
ర్వన్తి యాజ్ఞికాః ॥ యజుః పవిత్రైర్గల్లిజ్ఞైస్సావిత్రీపూతవారిభిః । అనేన
చానువాకేన పవమానస్సువర్జనః ॥ స్నాపయిత్వా చ విద్వద్భిరన్యవస్త్ర
మలఙ్కృతామ్ । పూర్ణాహుత్యా చ మిన్దాభ్యాం హుత్వాఽనుజ్ఞాప్య
తాం సతః ॥ తయాసహ తతస్తత్ర తన్త్రశేషం సమాపయేత్ । ప్రధా
నహోమే నిర్వృత్తే మలవద్వాససీ యది ॥ త్ర్యహేఽపి పర్యపేతేతు
శేషం కార్యం సమాపయేత్ ।”.

(ప్రోషితే పుత్రాద్యైర్దశాబ్దాదికాలాదూర్ధ్వం, పైతృమే
ధికసంస్కృతే పునరాగతే, తస్య పునర్జాతకర్మాదిసంస్కారం కుర్యా
త్ । అత్ర కర్తవ్యం సర్వం పితృమేధసారేఽస్మాభిర్వ్యక్తముక్తమ్ ।) అత్ర
వృద్ధమనుః ॥ * ॥ “ జీవన్యది సమాగచ్ఛేద్ఘృతకుమ్భే నియోజయేత్ ।”
ఇత్యాదిఘృతకుమ్భస్థాపనోత్థాపనోపవాస గిరివాసపునస్సంస్కారాదికమి
త్యర్థః ...

(॥ * ॥ “ యః ప్రత్యవసితో విప్రః ప్రవ్రజ్యాతో వినిర్గతః । అనాశక
నివృత్తశ్చ గార్హస్థ్యం చ చికీర్షతి ॥ వత్సరం త్రీణి కృచ్ఛ్రాణి త్రీణి చా
న్ద్రాయణాని చ । జాతకర్మాదిభిస్సర్వైస్సంస్కృతశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ ”

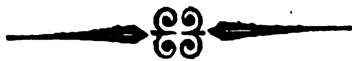
ష్ఠితత్వే, సన్న్యాసభ్రంశే యత్తేష్టాశనగార్హస్థ్యచికీర్షా
సంభవే, సన్న్యాసీ సంవత్సరం చాన్ద్రాయణం చరన్ పుణ్య
తీర్థసేవీ జాతకర్మాద్యుపనయనాన్తైస్సంస్కార్యః। తస్య
సంస్కారైశ్శుద్ధ్యభిధానం పునస్సంన్యాసార్థమ్। యథా
హ శాతాతపః — ॥*॥ "విధినా బుద్ధిపూర్వేణ యస్సం
న్యాసీ గృహీ భవేత్। సపవారూఢపతితః సర్వకర్మబహి
ష్కృతః॥ ఆరూఢపతితస్యాథ ప్రాయశ్చిత్తం వదామి వః।
చాన్ద్రాయణం ద్విజః కుర్యాద్వర్షమేకం సమాహితః॥ పు
ణ్యతీర్థాభిగామీ చ పుణ్యాశ్రమనివాస్యపి। తతః పునర్గు
రుం గత్వా సంన్యసేద్విగతస్పృహః॥" ఇతి। జ్యేష్ఠే

ద్యుక్తేః ప్రత్యవసితత్వే, సంన్యాసభ్రంశే యత్తేష్టాశనే గార్హస్థ్యచి
కీర్షాసంభవే సంన్యాసీ సంవత్సరం చాన్ద్రాయణం చరన్ పుణ్యతీర్థసేవీ జా
తకర్మాద్యుపనయనాన్తైస్సంస్కార్యః). ప్రత్యవసితోऽనవసిద్ధః ॥*॥ "జ
[illegible] ప్రవ్రజ్యావాశకచ్యుతాః। [illegible] ప్రాయ
శ్చస్త్రపాతచ్యుతాశ్చయే॥ నవైతే ప్రత్యవసితాస్సర్వకర్మబహిష్కృతాః।
చాన్ద్రాయణాన్నశుధ్యన్తి తప్తకృచ్ఛ్రద్వయేన చ॥" అవివేకాజ్జలాదిషు
ప్రవృత్తాః కథంచిద్యత్నాత్ప్రాగేవ నివర్తితాః న కేవలం చాన్ద్రాయ
ణేన శుధ్యన్తి; అపితు తప్తకృచ్ఛ్రద్వయసహితచాన్ద్రాయణేన శుధ్య
న్తీతి వ్యాఖ్యాతమ్। తథా కుటుమ్బభరణాలస్యాదినా ప్రవ్రజ్యోద్యుక్త
స్సంన్యాసారమ్భాత్ప్రాగేవ నివర్తితః ప్రవ్రజ్యాచ్యుతః.

(తస్య సంస్కారైశ్శుద్ధ్యభిధానం పునస్సంన్యాసార్థమ్। య
థాహ శాతాతపః ॥*॥ "విధినా బుద్ధిపూర్వేణ యస్సంన్యాసీ గృహీ భవేత్।
సపవారూఢపతితః సర్వకర్మబహిష్కృతః॥ ఆరూఢపతితస్యాథ ప్రాయ
శ్చిత్తం వదామి వః। చాన్ద్రాయణం ద్విజః కుర్యాద్వర్షమేకం సమాహి
తః॥ పుణ్యతీర్థాభిగామీ చ పుణ్యాశ్రమనివాస్యపి। తతః పునర్గురుం గత్వా
సంన్యసేద్విగతస్పృహః॥" ఇతి। జ్యేష్ఠే [illegible]

పశ్చాత్కృతోపనయనే కృతోద్వాహే వా కనిష్ఠః పునరు
పనేయః, పునస్తాం పూర్వోఢాముద్వహేత్ ॥ * ॥ "ప
తనీయాని యాన్యేవ కర్మాణ్యాహుర్మహర్షయః । తాని
కృత్వా ద్విజో మోహాత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥"

ఇతి గృహ్యరత్నే అష్టాదశఖణ్డః

తోద్వాహే వా కనిష్ఠః పునరుపనేయః । పునస్తాం పూర్వోఢాముద్వహే
త్ ॥ * ॥ "పతనీయాని యాన్యేవ కర్మాణ్యాహుర్మహర్షయః । తాని కృ
త్వా ద్విజో మోహాత్పునస్సంస్కారమర్హతి ॥") అత్ర "జ్యేష్ఠే అ
కృతవివాహే అనుజేన వివాహే కృతే పరివేత్తానుజశ్చాన్ద్రాయణం చరి
త్వా, పరివిత్తిం జ్యేష్ఠం వివాహం కారయిత్వా పూర్వవత్ప్రాయశ్చిత్తం
కృత్వా పునర్వివాహం కుర్యాత్ । బ్రహ్మహత్యాద్యైః పతితే జ్యేష్ఠే
బన్ధుసన్నిధౌ జలపూర్ణఘటప్రహరణపూర్వకం త్యక్త్వా, చాన్ద్రాయణం
చరిత్వా వివాహం కుర్యాత్ ॥" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరే । వసిష్ఠేన ప్రాయ
శ్చిత్తవిశేష ఉక్తః ॥ "పరివిదానః కృచ్ఛ్రం చరిత్వా తస్మై దత్వా పునర్ని
వేశయేత్, తాం చోపయచ్ఛేత్" ఇతి । వ్యాఖ్యాతం తత్రైవ ॥ "పరివి
దానః - పరివేత్తా, అసౌ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా, తస్మై - జ్యేష్ఠాయ,
స్వోఢాం బ్రహ్మచర్యాహృతభైక్షవద్గురుపరిభవపరిహారార్థం నివేద్య, పు
నరుద్వహేత్ । కామిన్యపేక్షాయాముక్తం తామితి । తామేవ స్వోఢాం
జ్యేష్ఠాయ నివేదితాం తేనైవానుజ్ఞాతాముద్వహేత్" ఇతి । హారీతః ।
"జ్యేష్ఠే త్వనివిష్టే కనీయాన్నివిశమానః పరివేత్తా భవతి । పరివిన్నః - జ్యే
ష్ఠః, పరివేదనీ - కన్యా, పరివిదాయీ - దాతా, పరియష్టా చ - యాజకః,
తే సర్వే పతితాస్సంవత్సరాత్ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం చరేయుః" ఇతి ।
పరివిత్తిః పరివేత్తా చ సంవత్సరం బ్రాహ్మణగృహే భైక్షం చరేయాతామి
తీదం శంఖవచనం కామకారేణ పిత్రాద్యననుజ్ఞాతవిషయమ్, ప్రాయ
శ్చిత్తస్య గురుత్వాదితి చ తత్ర వ్యాఖ్యానమ్ ॥ తథా జ్యేష్ఠాయామనివిష్టా

॥ అథ వాస్తుకర్మ ॥

(గృహం ప్రారభమాణో బ్రాహ్మణానుజ్ఞాతో మీనాదిషు త్రిషు మాసేషు ప్రత్యక్శిరసోఽధరీకృతవామభాగస్య వాస్తుపురుషస్య కుక్షిం దక్షిణకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । మిథునాదిషు త్రిషు ఉదక్శిరసః కుక్షిం పశ్చిమకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । కన్యాదిషు త్రిషు ప్రాక్శిరసః కుక్షిముత్తరకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ధనురాదిషు త్రిషు దక్షిణశిరసః కుక్షిం పూర్వకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ఏవం ఖాతే గర్తే ఘటావర్జితం జలం ప్రదక్షిణావర్తం శుభమ్ । తత్ర భస్మకేశాస్థిదుర్జన

యాం కనీయస్యా వివాహే తేనైవ ప్రాయశ్చిత్తముక్తమ్ ॥ * ॥ "జ్యేష్ఠాయాం యద్యనూఢాయాముహ్యతేఽనుజా తు యా । సైవాగ్రేదిధిషుర్జ్ఞేయా పూర్వా తు దిధిషూస్తథా ॥" తత్ర అగ్రేదిధిషూపతిః ప్రాజాపత్యం కృత్వా, తామేవ జ్యేష్ఠాం పశ్చాదన్యేనోఢాముద్వహేత్ । దిధిషూపతిస్తు కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రే చరిత్వా స్వోఢాం జ్యేష్ఠాం పూర్వం కనీయస్యా వివాహకర్త్రే దత్వా తాం కనీయసీముద్వహేదితి విజ్ఞానేశ్వరే వ్యాఖ్యాతమ్ .

ఇతి కర్ణభూషణే అష్టాదశఃఖణ్డః

॥ అథవాస్తుకర్మ ॥

(గృహం ప్రారభమాణో బ్రాహ్మణాభ్యనుజ్ఞాతో మీనాదిషు త్రిషు మాసేషు ప్రత్యక్శిరసోఽధరీకృతవామభాగస్య వాస్తుపురుషస్య కుక్షిం దక్షిణకుడ్యమధ్యంఖనేత్ । మిథునాదిషు త్రిషు ఉదక్శిరసః కుక్షిం పశ్చిమకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । కన్యాదిషు త్రిషు, ప్రాక్శిరసః కుక్షిముత్తరకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ధనురాదిషు త్రిషు దక్షిణశిరసః కుక్షిం పూర్వకుడ్యమధ్యం ఖనేత్ । ఏవం ఖాతే గర్తే, ఘటావర్జితంజలం ప్రదక్షిణావర్తంశుభమ్ ; తత్ర భస్మకేశాస్థి దుర్జనస్తదప్యష్టావర్జయేత్ .) శ్రీధరీయే —

స్త్ర దృష్ట్వా వర్జయేత్ । ఏవం పరీక్ష్య, నైరృత్యాం దిశి ని
ఖన్యం గృహం హాలేన కృష్ట్వా, ఖనిత్రేణ వా సర్వతః ఖని
త్వా, పాలాశేన శమీవికారేణ వా ఉదూహేన దారు
ణా “యమ్మా నేఃమ్రిరమ్” ఇత్యేతామేవ దిశం మృదః
ప్రాపయేత్ । ప్రత్యగూహాం ఉత్త్రిమావర్త్య త్రిరుహూ
హ్య, గృహం ప్రాగుదక్ప్రవణం కృత్వా, క్లిప్తం భూత
లమ్ “స్యోనా పృథివి” ఇత్యభిమృశ్య, గృహస్థూణానాం

॥ * ॥ “భూమౌ సాడాస్తం త్రిష్వనిధాయ శిరః ప్రతీచ్యాం మాసేషు షట్స్వాయుమృతిః
శిరః పురస్తాత్ । యామ్యే ధనాః ప్రథ్యితో మూర్ధ్వమశస్యయానం వా స్త్రీవశ
మాహారం ధరిక్షృత వామభాగమ్ ॥ శిరః ఖనన్యాశ్రపశ్చాంశ్చ హస్తి పాదే
ఖనన్ స్త్రీమృతగోత్రపాప్యాత్ । ఖాతే తుష్టస్థి భయచోరపీడాచిరాయు
శాలోఘ్ర్యధనాదిమత్త్వా ॥” ఆత్రేయః ॥ * ॥ “గర్తం కృత్వా రత్నిమాత్రం జ
లైరాపూర్య తద్బిలమ్ । శ్వః ప్రాతర్జలసంయుక్తః గర్తం వృద్ధికరం భ
వేత్ ॥ పఙ్కయుక్తం తు తద్గర్తం మధ్యమం భవతి ధ్రువమ్ । వ్రణయుక్తే
భవేద్వ్యాధిర్నశ్యే మృత్యుం వినిర్దిశేత్ ॥ ఖాతే గర్తే జలం సించేద్దక్షి
ణావర్తనం శుభమ్ । వామావర్తే తు మృత్యుస్స్యాద్విఘ్నో వా రాష్ట్రవిప్లవః ॥
భస్మాస్థిశకలాశేరి సర్వదృష్టా భువం త్యజేత్ । ఊషరంచ సవల్మీకం పా
షాణసికతాధికమ్ ॥ కపాలశర్కరాయుక్తం మస్తదేశం పరిత్యజేత్ ।”

(ఏవం పరీక్ష్య నైరృత్యాం దిశి నిఖన్యం గృహం హాలేన కృష్ట్వా ఖనిత్రే
ణ వా సర్వతః ఖాత్వా, పాలాశేన శమీవికారేణ వా ఉదూహేన దారుణా
“యమ్మా మే కూ త్రిరమ్” ఇత్యేతామేవ దిశం మృదః ప్రాపయేత్ ।
ప్రత్యగూహం ఉత్త్రిరావర్త్య, త్రిరుహూహ్య, గృహం ప్రాగుదక్ప్ర
వణం కృత్వా, క్లిప్తం భూతలమ్ “స్యోనా పృథివి” ఇత్యభిమృశ్య,
గృహస్థూణానాం గర్తాన్ ప్రాగాది ప్రదక్షిణం కమనాత్రైః ఖాతయిత్వా,
ఆగారాభ్యన్తర పారసాదూతస్య నమాత్రి మతో జనస్యానాం ద్వారోక్తా
నామ్ “ఇహైవ తిష్ఠ నిమితా” ఇతి ప్రాచ్యాం ద్వారదక్షిణగర్తే స్థూ

గర్తాన్ ప్రాగాదిషు ప్రదక్షిణం కర్మకారైః ఖానయిత్వా,
అగారాభ్యన్తరపాంసూనుదస్యనిష్ప్రాగ్మతో జనస్య దక్షి
ణాం ద్వారస్థూణామ్ "ఇహైవ తిష్ఠ నిమితా" ఇతి ద్వాభ్యాం
ద్వారదక్షిణగర్తే ప్రతిష్ఠాప్య, ఏవం ద్వారస్యోత్తరగర్తే తాభ్యా
మేవ మన్త్రాభ్యాం నిధాయ, ఏవమితరాగృహస్థూణాః ఖ
ననక్రమేణ తూష్ణీం గర్తేష్వవస్థాప్య, ఆధీయమానవంశ
మగారస్తూపమ్ "ఋతేన స్థూణా" ఇతి యజుషాభిమన్త్ర్య,
"బ్రహ్మ చ తే క్షత్రఞ్చ పూర్వే స్థూణే అభిరక్షతు" ఇతి
ప్రాచీం స్థూణాం ప్రాఙ్ముఖోఽభిమన్త్ర్య, "యజ్ఞశ్చ
దక్షిణాశ్చ దక్షిణే," ఇతి దక్షిణాం స్థూణాం దక్షిణాభి
ముఖోఽభిమన్త్ర్య "ఇషశ్చోర్జశ్చాపరే" ఇతి పశ్చిమాం ప
శ్చిమాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య "మిత్రశ్చ వరుణశ్చోత్తరె"
ఇత్యుత్తరాముత్తరాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, "ధర్మస్తే స్థూ
ణా రాజశ్రీస్తే స్తూపః," ఇతి మధ్యమాం స్థూణాం మధ్య
మాభిముఖోఽభిమన్త్రయేత్। అత్ర కేచిద్ద్వితీయాదిషు మ
న్త్రేషు స్థూణే అభిరక్షత్విత్యనుషఞ్జన్తి, అన్యే పునస్తే శబ్దమ

స్థాప్య, ఏవం ద్వారస్యోత్తరగర్తే తాభ్యామేవ మన్త్రాభ్యాం నిధాయ,
ఏవమితరాగృహస్థూణాః ఖననక్రమేణ తూష్ణీం గర్తేష్వవస్థాప్య, ఆధీ
యమానవంశమగారస్తూపమ్ "ఋతేన స్థూణా" ఇతి యజుషాభిమన్త్ర్య,
"బ్రహ్మ చ తే క్షత్రంచ పూర్వే స్థూణే అభిరక్షతు" ఇతి ప్రాచీం స్థూణాం
ప్రాఙ్ముఖోఽభిమన్త్ర్య, "యజ్ఞశ్చ దక్షిణాశ్చ దక్షిణె" ఇతి దక్షిణాం
స్థూణాం దక్షిణాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య "ఇషశ్చోర్జశ్చాపరే" ఇతి పశ్చి
మాం పశ్చిమాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, "మిత్రశ్చ వరుణశ్చోత్తరే" ఇ
త్యుత్తరాముత్తరాభిముఖోఽభిమన్త్ర్య, "ధర్మస్తే స్థూణా రాజశ్రీస్తే
స్తూపః" ఇతి మధ్యమాం స్థూణాం మధ్యమాభిముఖోఽభిమన్త్రయేత్।
అత్ర కేచిద్ద్వితీయాదిషు మన్త్రేషు స్థూణే అభిరక్షత్వితి అనుషఞ్జన్తి, అన్యే

పి, అపరేపశ్చ మేమన్త్రే ప్రత్యభిరక్షత్వితి అనుషఙ్గం మన్యన్తే। తత్తథా న కార్యమ్; అనుషజ్యమానస్య మన్త్రస్య వైరూప్యాపత్తేః, అగ్నే ప్రాయశ్చిత్త ఇత్యాదివదన్తే అనుషజ్యమాన పాఠాభావాచ్చ, బుద్ధిస్థతయా పదార్థాన్వయేనవా క్యార్థసిద్ధేః।

అథ గృహప్రవేశః

ఏవం నిర్మితం గృహం ప్రవిశన్నుదూహేన క్లృప్తం భూతలాఽభిమన్త్రణం దక్షిణస్థూణాదినిధానఞ్చ స మన్త్రవద్భావయిత్వా, పవిత్రపాణిః ప్రాఙ్ముఖః ప్రాణానాయమ్య, గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, పాలాశాదిభిర్యాజ్ఞీయైః కాష్ఠైరౌపాసనాగ్నిం అనగ్నిశ్చేత్పచనాగ్నిం ప్రజ్వాల్య, జ్వలన్తమగ్నిమ్, " ఉద్ధ్రియ మా

పునస్త్రేశబ్దమపి, అపరే పశ్చ మే మన్త్రే ప్రత్యభిరక్షత్వితి అనుషఙ్గం మన్యన్తే। తత్తథా న కార్యమ్; అనుషజ్యమానస్య మన్త్రస్య వైరూప్యాపత్తేః, అగ్నే ప్రాయశ్చిత్త ఇత్యాదివత్ అన్తే ఽనుషజ్యమానపాఠాభావాచ్చ, బుద్ధిస్థతయా పదార్థాన్వయేన వాక్యార్థసిద్ధేః।) " దక్షిణాం ప్రత్యక్ప్రవణమ్ " ఇతి సూత్రమత్ర భావ్యమ్। ఊహాహ్యన్తే- దేశాన్తరంప్రాప్యన్తే సాంపత్తోఽనేనేత్యూహాః - కుద్దాలక ఇత్యర్థః। బుద్ధిస్థతయేతి - వాక్యసమాప్తిస్తు ప్రకృతతయా బుద్ధిస్థపదార్థాన్వయాత్సిధ్యతి। యథా ఇషే త్వేతి మన్త్రస్య బుద్ధిస్థ ఛేదనాన్వయాద్భిన్నమితి వాక్యపరిసమాప్తిరితి.

అథ గృహప్రవేశః

(ఏవం నిర్మితం గృహం ప్రవిశన్నూహేన క్లృప్తం భూతలాభిమన్త్రణం దక్షిణస్థూణాది నిధానఞ్చ మన్త్రవద్భావయిత్వా, ప్రాణానాయమ్య, గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, పాలాశాదిభిర్యాజ్ఞీయైః కాష్ఠైరౌపాసనాగ్నిమ్, అనగ్నిశ్చేత్, పచనాగ్నిం ప్రజ్వాల్య జ్వల

ణ ఉద్ధర,” ఇతి పాణిభ్యాముద్ధరేత్ । అహ్ని ప్రవేశే “రాత్ర్యా యదేనః” ఇతి । రాత్రౌ ప్రవేశే “అహ్నా యదేనః” ఇత్యుద్ధృత్యాగ్నిమ్ “ఇన్ద్రస్య గృహాః” ఇతి యజుషా గృహం ప్రపాద్య, అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే, “అమృతాహుతిమమృతాయామ్,” ఇతి తమగ్నిం నిధాయ, ఏతస్మిన్ కాలే శ్రౌతాగ్నిసభ్యగ్న్యగారం ప్రపాద్య ప్రతిష్ఠాపయేత్ । పచనాగ్నిమపి మహానసే ప్రతిష్ఠాపయేత్ । ఔపాసనాగ్నేర్దక్షిణతో దర్భాన్ సర్వతోగ్రాన్ సంస్తీర్య, “అన్నపతేఽన్నస్య” ఇతి వ్రీహీన్ ద్రోణాదన్యాన్ రాశీకృత్య, తస్మిన్నుదకుమ్భం తూష్ణీం ప్రతిష్ఠాప్య “అరిష్టా అస్మాకమ్” ఇతి ప్రత్యుదకు

న్తమగ్నిమ్ “ఉద్ధ్రియమాణ ఉద్ధర” ఇతి పాణిభ్యాముద్ధరేత్ । అహ్ని ప్రవేశే “రాత్ర్యా యదేనః” ఇతి । రాత్రౌ ప్రవేశే “అహ్నా యదేనః” ఇత్యుద్ధృత్యాగ్నిమ్ “ఇన్ద్రస్య గృహాః” ఇతి యజుషా గృహం ప్రపాద్య, అగారస్యోత్తరపూర్వదేశే “అమృతాహుతిమమృతాయామ్” ఇతి తమగ్నిం నిధాయ, ఏతస్మిన్ కాలే శ్రౌతాగ్నిసభ్యగ్న్యగారం ప్రపాద్య, ప్రతిష్ఠాపయేత్ । పచనాగ్నిమపి మహానసే ప్రతిష్ఠాపయేత్) పూర్వమేవ నిర్మితం గృహం ప్రవిశన్ ఇదానీముమూహేనాభి మశ్వనస్థూణావధానాభిమన్త్రణాదికం భావయేదిత్యర్థః । “పాలాశం శమీమయం వేశ్మమ్” తద్వ్యాఖ్యాతమ్ “కాష్ఠమౌపాసనాగ్నావాదీపయతి” ఇతి । అత్ర చ తదానుషఙ్గేద్వ్యబుచౌ పఞ్చభిః పాదైరామ్నాతే, తయోరేకైకోద్ధరణాభావ,

(ఔపాసనాగ్నేర్దక్షిణతో దర్భాన్ సర్వతోగ్రాన్ సంస్తీర్య, “అన్నపతేఽన్నస్య” ఇతి వ్రీహీన్ ద్రోణాదన్యాన్ రాశీకృత్య, తస్మిన్నుదకుమ్భం తూష్ణీం ప్రతిష్ఠాప్య “అరిష్టా అస్మాకమ్” ఇతి ప్రత్యుదకుమ్భం [illegible] దక్షిణే కర్మణికమాపూర్య, ఊర్ధ్వ దకుమ్భస్య [illegible]

ష్ఠం యజురావృత్య, కుశచతుష్టయదర్భైర్మణికమాపూ
ర్య, ఊర్ధ్వాగ్రంకూర్చంనిక్షిపేత్। అత్ర సర్వత్రవామృణ్మ
యమభిన్నమ్ “ భూమిర్భూమిమగాత్ ” ఇత్యనుమన్త్ర
యేత్ । అథ సర్వత్ర స్వయం ప్రజ్వలితేగ్నౌసతి “ ఉ
ద్దీప్యస్వ ” ఇతి ద్వాభ్యామ్ “ ఆపన్మాశ్రీశ్రీర్మాగాత్ ”
ఇతి యజుర్ద్వయేనవా ప్రత్యేకం ద్వేసమిధావాదధ్యా
త్ । అథాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే “ వాస్తో
ష్పతే ప్రతిజానీహి - వాస్తోష్పతె శగ్మయా - వాస్తోష్పతే
ప్రతరణోన ఏధి - అమీవహావాస్తోష్పతే ” ఇతి చతుర్భిః
ప్రతిమన్త్రమాజ్యేన హుత్వా, జయాదిప్రణీతామోక్షు
ణాన్తం కృత్వా “ శివగ్ంశివమ్ ” ఇతి గృహాన్తరాళం
నివేశనంవాఽన్తతః ప్రదక్షిణంనిరన్తరధారయాసకృదుపా
త్తేనోదకుమ్భేన త్రిః పరిషిచ్య, పాత్రిణానాయమ్య, గృ
హప్రవేశకర్మాఙ్గమభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కృత్వా,
బ్రాహ్మణాన్ సమ్యగ్భోజయేత్ ॥

ఇతి గృహ్యరత్నే ఏకోనవింశఖణ్డః

గ్రంకూర్చం నిక్షిపేత్ । అత్రసర్వత్రవా మృణ్మయమభిన్నమ్ “ భూ
మిర్భూమిమగాత్ ” ఇత్యనుమన్త్రయేత్ । అథ సర్వత్ర స్వయంప్ర
జ్వలితేగ్నౌసతి “ ఉద్దీప్యస్వ ” ఇతి ద్వాభ్యామ్ “ ఆపన్మాశ్రీశ్రీర్మా
గాత్ ” ఇతి యజుర్ద్వయేనవా ప్రత్యేకం ద్వే సమిధావాదధ్యాత్ ।
అథాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే “ వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహ్య
స్మాన్ - వాస్తోష్పతేశగ్మయా - వాస్తోష్పతే ప్రతరణోనఏధి - అమీవహా
వాస్తోష్పతే ” ఇతి చతుర్భిరాజ్యేన ప్రతిమన్త్రం హుత్వా, జయాది
ప్రణీతామోక్షణాన్తం కృత్వా “ శివగ్ంశివమ్ ” ఇతి గృహాన్తరాళం
నివేశనంవాఽన్తతః ప్రదక్షిణం నిరన్తరధారయా సకృదుపాత్తేన ఉదకు

(౪౮)

అథ యజ్ఞోపవీతవిధానమ్

" ప్రసృతోహవై యజ్ఞోపవీతినో యజ్ఞో ప్రసృతోనుప వీతినో యత్కిఞ్చ బ్రాహ్మణో యజ్ఞోపవీత్యధీతే యజత ప వ తత్తస్మాద్యజ్ఞోపవీత్యేవాధీయీత యాజయేద్యజేతవా యజ్ఞస్య ప్రసృత్యా " ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ " సదోపవీతి నాభావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోఽనుపవీతశ్చ యత్క రోతి నతత్కృతమ్ ॥ " ఇతి భృగుస్మృతేశ్చ, అత్ర మి

శ్రేన త్రిఃపరిషిచ్య, అభ్యుదయం పుణ్యాహంచ కృత్వా, బ్రాహ్మణాన్భో జయేత్) " కర్మస్మార్తం వివాహాగ్నౌ హవిష్యాన్నముఖాహుతిః " వివా హాదిషు సప్తస్వపరిగణనాన్న శమ్యాః, కిన్తు పరిధయః । " బ్రాహ్మణాన్భో జయేదపూపైస్సక్తుభిరోదనేన " ఇతిసూత్రమ్ । సక్తూనాం భోజనాత్ప్రే గేవోపయోగః, నమధ్యే, లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్ । శుచీన్మన్త్రవతస్స ర్వకృత్యేషు భోజయేదితి సిద్ధస్య పునర్వచనమపూపాది గుణసిధ్యర్థ మితివ్యాఖ్యాతమ్ .

ఇతి హారీతకుల తిలకస్య సరస్వతీవల్లభార్యపౌత్రస్య శ్రీరఙ్గనాథ సూరిసుతస్య శ్రీవేఙ్కటార్యస్య వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే కణ్ఠభూషణే షష్ఠః పటలః

అథ యజ్ఞోపవీతవిధానమ్

ప్రసృతః - సృగతా - ఉద్గతః, ప్రవృత్తఇత్యర్థః । యజ్ఞః - దేవ పూజాసఙ్గతకరణ దానజప హోమాత్మకః క్రియాకలాపః । యజ్ఞోపవీత ల క్షణముత్తరత్రవక్ష్యతె । తదస్యాస్తీతియజ్ఞోపవీతీ । తస్య । అప్రసృతః - అనుద్గతః, అప్రవృత్త ఇతియావత్ । అతోయజ్ఞస్యప్రసృత్యై ఉపవీతం ధార్యమ్ । అత్ర సంవాదవచనముదాహరతి । నను యజన యాజనాద్య భావాదేవదణ్డినఃకథముపవీతమితిచేన్న ॥ * ॥ " యతేర్లిఙ్గం ప్రవక్ష్యామి

భిరుపవీతం ధార్యమ్ ॥ * ॥ “ యఏతం నాభిజానాతి బ్ర
హ్మసూత్రసముద్భవమ్ । వేదోక్తం నిష్ఫలం తస్య యజ్ఞ
దానజపాదికమ్ ॥ ” ఇతి పితామహః । “ విధానేనవినా
జాతంసూత్రంగోకర్ణరజ్జువత్ । ” ఇతి భరద్వాజః । “ యఏ
తాంనాభిజానాతి ఉపవీతస్యసంస్థితిమ్ । మోహాత్సవహతే
భారం పాశంగౌరివసర్వదా ॥ ” ఇతి వ్యాసః । తస్మాదుప
వీతవిధానమవశ్యం విజ్ఞేయమ్ । తత్పునర్మహర్షిభిర్ఘుష్టం
నిష్కృష్య వయం వ్యాచక్ష్మహే । కథణి కార్యం తితాక —

యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః । త్రిదణ్డముపవీతంచ వస్త్రం జన్తునివారణమ్ ॥
యస్యైతద్విద్యతే లిఙ్గం సయతిర్నేతరోయతిః । ” ఇత్యాదిభిరప్యుపవీత
ఏత ఏవ యతిత్వనిర్ధారణాత్ । అతో యతిలిఙ్గత్వాన్నత్యాగసంశయః ।
త్యాగవచనమస్తీతి చేన్న , ఉపాకర్మణదుపవీతత్యాగస్య పురాణోపవీత
విషయత్వాత్ । అత ఏవహి యాదవప్రకాశీయే యతిధర్మసముచ్చయే
॥ * ॥ “ బ్రహ్మసూత్రంత్రిదైవత్యం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకమ్ । పరిత్యజన్తి
యేవిప్రా మోహాత్తేసోప్యుపజీవినః ॥ స్వర్గాపవర్గమార్గాభ్యాం ప్రచ్యుతా
స్తేనసంశయః । బ్రహ్మసూత్రపరిత్యాగాద్బ్రహ్మచారీగృహీవనీ ॥ పరివ్రా
ట్చాపి పతితా స్తస్మాత్తన్నపరిత్యజేత్ । ” ఇత్యాది ప్రత్యవాయపరవ
చనముదాహృతమ్ । అథోపవీతత్యాగే ॥ * ॥ “ మేఖలాజినదణ్డేన బ్ర
హ్మచారీతి లక్ష్యతే । గృహస్థో యష్టివేదాద్యైర్నఖరోమైర్వనాశ్రమీ ॥
త్రిదణ్డోయతినశ్చాత్ర లక్షణాని పృథక్పృథక్ । యస్యైతల్లక్షణం నాస్తి
ప్రాయశ్చిత్తీ నచాశ్రమీ ॥ ” ఇతి దక్షోక్తానాశ్రమీత్యేవ శిష్యతే । త
తోయజనాద్యభావేఽపి ఆశ్రమిభిర్నిత్యమేవోపవీతం ధార్యమ్ । తథా
వక్ష్యతేచ । ఉపవీతస్వరూపమజానతోదోషమాహ — (“ యఏతంనాభిజా
నాతి ”) ఇత్యాదిభిః । మహర్షిభిర్ఘుష్టం నిర్ధారితమ్, నిష్కృష్య కర్త
వ్యమితిశేషః ॥ * ॥ “ కర్తవ్యమఙ్గంసమతీతకాలం పురాస్మృతం సాన్తరి
తం సమాప్తే । ద్రవ్యోపయోగాత్పురతస్తథైవ సంస్కారకర్తా నరితంతు

ర్యే వ్యుపయోగాత్పూర్వం కార్యం సంస్కారత్వాత్ ।
స్వాధ్యాయదివసే శుక్లపక్షే పూర్వాహ్ణే ప్రాచీముదీ
చీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య, దేవాగారే నదీతీరే గోష్ఠే
వా శుచౌ దేశే సుస్నాతః ప్రయతో ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో త్రిరీ
యో బద్ధశిఖో ద్విరాచాన్తో దర్భాసనే ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ము
ఖో వా ఉపవిశ్య, ప్రాణానాయమ్య, శుచిభిర్నిర్మితం
కార్పాససూత్రమాదాయ, ప్రణవేనాభిమన్త్ర్య, " ఆ
పో వా ఇదమ్ " ఇత్యద్భిరభిషిచ్య, సప్తవ్యాహృతిప్ర
ణవపూర్వం వ్యాహృతిత్రయం జపిత్వా, చతురఙ్గులమా

పశ్చాత్ ॥ " ఇత్యుక్తమాహ (కరణే కార్యమితి) అయమర్థః - సాధ
కతమేఽర్థే యదవశ్యం కార్యమస్తి, తత్ కార్యే సంస్కార్యేఽర్థే తదుపయో
గాత్, పూర్వమేవావఘాతప్రోక్షణాదివత్కార్యమ్, ద్రవ్యసంస్కార
త్వాత్ । యథాహుః — " భూతభావ్యుపయోగిద్రవ్యం సంస్కార
మర్హతి " ఇతి ॥ * ॥ " స్వక్షేత్రే స్వగృహోద్యానే శుచౌ దేశేఽపి వా
ద్విజః । క్షేత్రం యథాబలం తావదవటం జానుమాత్రకమ్ ॥ ఖాత్వా గోమ
యపాతేన శ్వేతవర్ణమృదం శుభామ్ । ఆపూర్య నిర్వపేద్బీజం కార్పాసస్య
ద్వయం ద్వయమ్ ॥ ప్రణవేనాభిమన్త్ర్యైవ తతస్తోయం ప్రసేచయేత్ ।
ఆపో వా ఇదమిత్యాది సూక్తేనైవాభిమన్త్రితమ్ ॥ " ఇతి । బీజావాప
నాదికాలకార్యమన్త్రజపస్తత్కాలే కార్పాససూత్రే కార్య ఇత్యర్థః ।
ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । ప్రయోగమాహ । అత్ర భరద్వాజః —
॥ * ॥ " తస్మాత్కార్పాసమాదాయ శుచౌ దేశే వివర్ధితమ్ । పాత్రే నవే తే
సంస్థాప్య ప్రయతశ్చోదసంయుతః ॥ తస్మిన్కాలే భాగ్యం నిర్ముచ్య కార్పా
సేభ్యో బీజసంచయమ్ । స్వాధ్యాయోక్తే తథా పుణ్యే నక్షత్రే శుభవాసరే ॥
ప్రాఙ్ముఖో విశ్య శుచౌ దేశే బ్రహ్మసూత్రం ప్రకల్పయేత్ । పునర్న్యాదిశిలా
కానామలాభే తన్తుకర్మణి ॥ శుద్ధమృణ్మణిసంప్రోతం కుశనాళం ప్రశస్యతే ।
పాదౌ ప్రక్షాళ్య చాచమ్య ప్రాఙ్ముఖో వాప్యుదఙ్ముఖః ॥ తతః ప్రణవ

నేన దక్షిణహస్తేన షణ్ణవతి సఙ్ఖ్యయా తం సూత్రమచ్ఛి
న్నం త్రిగుణీకృత్య, కూర్చోపరినిధాయ "ఆపోహిష్ఠా -
హిరణ్యవర్ణాః - పవమానస్సువర్జనః" ఇత్యేతైస్తత్సూ
త్రం దర్భైర్మార్జయిత్వా, శుచినా ప్రత్యఙ్ముఖేన గృహీ
తమధ్యం గృహీతాగ్రౌ ప్రాఙ్ముఖౌ ద్వావిప్రౌ స్థిత్వా,
దక్షిణహస్తోర్ధ్వం పాణిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిభిరనువర్త్య,
తత్సూత్రం సావిత్ర్యా త్రిగుణీకృత్య "ప్రాణానాం గ్ర
న్థిరసి" ఇతిసూత్రాగ్రేణపార్శ్వయోర్మధ్యేచావేష్ట్య,
శ్లిష్టం కృత్వా, ప్రాఙ్ముఖప్రత్యఙ్ముఖౌ ద్వౌ స్థిత్వా, వామ
హస్తోర్ధ్వమ్ "భూరగ్నించ" ఇత్యనువాకేన, ఆచారాత్

ముచ్చార్య వ్యాహృతిత్రితయం తతః । నవతిం షట్చ గృహ్ణీయాత్సూ
త్రం తచ్చతురఙ్గులమ్ ॥ తదేవాచ్ఛిన్నరూపేణ కుర్వీతత్రిగుణం తతః ।
తత్సంప్రక్షాళయేచ్ఛుద్ధైరమ్బుభిః ప్రణవేనచ ॥ వ్యాహృతిత్రితయేనాథ
కూర్చోపరి వినిక్షిపేత్ । ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మన్త్రైః కుశైస్తన్మార్జయేత్త్రి
భిః ॥ పశ్చాద్ధిరణ్యవర్ణాద్యైశ్చతుర్భిర్మార్జయేద్బుధః । పవమానానువా
కేన తతోమార్జనమాచరేత్ ॥" ఇతి । బోధాయనః । "హస్తౌ పాదౌ ప్ర
క్షాళ్యాచమ్య శుచినిర్మితంసూత్రం గృహీత్వా 'ఆపోహిష్ఠామయోభువః'
ఇతి తిసృభిః 'హిరణ్యవర్ణాః' ఇతి చతసృభిః 'పవమానః' ఇత్యను
వాకేనచ మార్జయిత్వా, దేవాగారే నదీతీరే గోష్ఠేవా శుచౌదేశే య
త్ర యత్ర శుచిర్దేశస్స్యాత్" ఇతి.

(శుచినా ప్రత్యఙ్ముఖేనగృహీతమధ్యంగృహీతాగ్రౌ ప్రాఙ్ముఖౌ
ద్వావిప్రౌ స్థిత్వా, దక్షిణహస్తోర్ధ్వంపాణిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిభిరనువ
ర్త్య, తత్సూత్రంసావిత్ర్యా త్రిగుణీకృత్య "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి" ఇతి
సూత్రాగ్రేణ పార్శ్వయోర్మధ్యేచావేష్ట్య, శ్లిష్టం కృత్వా, ప్రాక్ప్ర
త్యఙ్ముఖౌద్వౌస్థిత్వా, వామహస్తోర్ధ్వమ్ "భూరగ్నించ" ఇత్యనువాకేన,
ఆచారాత్ "భూర్భువస్సువః" ఇత్యనువాకేనచ పాణిభ్యామనువర్త్య,

"భూర్భువస్సువః" ఇత్యనువాకేన దక్షిణాగ్నిముపసమాధాయ, పర్యుక్ష్యానుపర్యుక్ష్య,
దర్భైరగ్నిం పరిస్తీర్య, శుచౌ దేశే దర్భాన్ స్తృతే ప్రసార్య, ద్వౌ
దర్భౌ దత్వా, త్రిః కరధ్వనిం కృత్వా, తత్సూత్రం భ్ర
మం నావేష్టేత। అనన్తరమాదాయ, అశ్వత్థాదియాజ్ఞీయ
వృక్షే "పితృభ్యో నమః" ఇతి బధ్వా, తదాదాయ కు
టిలం ప్రణవవ్యాహృతిభి ఋజూకృత్య, సూత్రం స్వహ
స్తే త్రివలయం కృత్వా, అగ్రేణ మధ్యమావేష్ట్య, అగ్రా
భ్యాం సూత్ర త్రయం పరివేష్ట్య "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి"
ఇతి గ్రన్థిం కృత్వా, అల్పామశ్వత్థాది యాజ్ఞీయశాఖా
మాదాయ ప్రణవవ్యాహృతిభిస్తస్యాం సూత్రం నిక్షిప్య।

దర్భైరుపస్తీర్త్వా, శుచౌ దేశే దర్భాన్ స్తృతే ప్రసార్య, ద్వౌ దర్భౌ ద
త్వా, త్రిః కరధ్వనిం కృత్వా, తత్సూత్రం భ్రమం నావేష్టేత। అనన్తర
మాదాయ, అశ్వత్థాది యాజ్ఞీయవృక్షే "పితృభ్యో నమః" ఇతిబధ్వా,
తదాదాయ, కుటిలం ప్రణవవ్యాహృతిభి ఋజూకృత్య, సూత్రం స్వ
హస్తే త్రి వలయం కృత్వా, అగ్రేణ మధ్యమావేష్ట్య, అగ్రాభ్యాం
సూత్రత్రయం పరివేష్ట్య, "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి," ఇతి గ్రన్థింకృ
త్వా, అల్పామశ్వత్థాదియాజ్ఞీయశాఖామాదాయ, తస్యాం సూత్రం ని
క్షిప్య) అత్ర భరద్వాజః — ॥ * ॥ "ఉపవీతకృతౌ విప్రో శుద్ధాద్వా
దేవభాషితా। ఏకోనపఞ్చాశత్ విప్ర శాఖానోర్యమధ్యగధావతః ॥ ప్రాక్ప్రా
త్యగుదగ్దక్షిణాభిముఖావపి। స్థిత్వా పరస్పరం తుల్యం తత్సూత్ర
మనువర్తయేత్ ॥ ఏవం జ్ఞాత్వా మదర్భైః కుశైర్ఘుటిత్వా శుచౌ స్తృతే।
దేశే ప్రసార్య దర్భౌ ద్వౌ దత్వా కృత్వా కరధ్వనిమ్ ॥ భ్రమం నావేష్టేత
వ్యాపి పిత్రూణాం తృప్తిదం హితత్। సన్తాడయేత్ కరతలం దేవర్షీణాం
హితతృప్తిదమ్ ॥ పశ్చాత్తత్సూత్రమాదాయ ప్రణవవ్యాహృతిత్రయమ్।
ఉక్త్వా తత్రైవ తన్త్రగ్రన్థింకుటిలం పరిమోచయేత్ ॥ తుల్యం త్రివలయం కృత్వా
తదగ్రాభ్యాం సూత్రం తథా। ఏతత్సూత్ర గ్రన్థిం త్రయం పరిక్ర

అథ యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠా

శుచౌ దేశే వ్రీహితణ్డులోపరి ససూత్ర కూర్చ వేష్టితే జల పూర్ణే తామ్రపాత్రే సూత్రయుతాం శాఖాం నిక్షిప్య ; ప్రణవవ్యాహృతిభిః గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య, ప్రాణాయాయ

మాత్ ॥ పలాశఖదిరాశ్వత్థబిల్వాద్యర్థ్వరభూరుహామ్ । తత్తిత్పెదేక శాఖాయాం భూర్భువస్స్వరోమితి ॥ " సంవర్తః ॥ * " దేవాగారేథవా నద్యాం సప్తప్రణవపూర్వకమ్ । చతురఙ్గులమానేన షణ్ణవత్యఙ్గులం తథా । అవిచ్ఛిన్నన్తుతత్సూత్రం త్రిగుణీకృత్య హస్తతః । ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖైర్వాపి ద్విజైః కార్యం త్రిసూత్రకమ్ ॥ " ఇతి । ఏవముపవీతకృతౌ బ్రాహ్మణ త్రయనియమనాదికేన ద్వాభ్యాం వోపాయెన తంతువవర్తనం త్యాజ్య మేవ " అజినం వాసో వా దక్షిణత ఉపవీయ " ఇతి వాసో విన్యాసవిశేషత్వోపవీతత్వం యద్యపి శ్రూయతే, తథాపి " సూత్రం నవం వై త్రివృత్ " ఇతి త్రివృత్సూత్రస్యోపవీతత్వశ్రవణాదాచారాచ్చ సూత్రమేవ ధార్యమ్ । తథా మనుః ॥ * ॥ " కార్పాసముపవీతం స్యాద్విప్రస్యోర్ధ్వవృతం త్రివృత్ " గృహ్యపరిశిష్టే " ఉపవీతమయుక్సరం విషమతన్తుకం త్రివృద్యజ్ఞోపవీతమ్ " ఇతి । అయుక్సరం - త్రిగుణమితి యావత్ । కాత్యాయనః ॥ * ॥ " త్రివృదూర్ధ్వవృతం కార్యం తన్తుత్రయమధోవృతమ్ । హస్తేన దక్షిణేనోర్ధ్వగతేన త్రిగుణీకృతమ్ । వలితం మానవం సూత్రం శాస్త్రైరూర్ధ్వవృతం స్మృతమ్ । " ఊర్ధ్వగతేన దక్షిణహస్తేనయద్వలితం తదూర్ధ్వావృతమిత్యర్థః । దేవలః — ॥ * ॥ " గ్రామాన్నిష్క్రమ్య సంఖ్యాయ షణ్ణవత్యఙ్గులీషు తత్ । తావత్త్రిగుణితం సూత్రం ప్రక్షాళ్యాబ్లిఙ్గకైస్త్రిభిః । సావిత్ర్యా త్రిగుణం కుర్యాన్నవసూత్రస్తు తద్భవేత్ ॥ ".

అథ యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠా

(శుచౌ దేశే వ్రీహిస్థణ్డిలోపరి సకూర్చ సూత్ర వేష్టితే జలపూర్ణే కుమ్భే సూత్రయుతాం శాఖాం ప్రణవవ్యాహృతిభిర్నిక్షిప్య, గన్ధా

మ్య, యజ్ఞోపవీత ప్రతిష్ఠాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య, దక్షిణ హస్తేన ఉపవీతం స్పృశేత్, ఓం భూః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భూర్భువస్సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఇతి ప్రతిష్ఠాపయేత్ । "భూరగ్నించేతి దక్షిణాం వర్తిమ్, భువో వాయుంచేతి మధ్యమాం వర్తిమ్, సువరాదిత్యం చేత్యుత్తరాం వర్తిమనుమన్త్రయేత్" ఇతి బోధాయనః.

ఇతి గృహ్యరత్నే వింశతఖణ్డః

దిభిరభ్యర్చ్య, ప్రాణానాయమ్య, యజ్ఞోపవీతప్రతిష్ఠాం కరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, దక్షిణహస్తేన ఉపవీతం స్పృశేత్, ఓం భూః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామి, ఓం భూర్భువస్సువః యజ్ఞోపవీతం ప్రతిష్ఠాపయామీతి ప్రతిష్ఠాపయేత్ । "భూరగ్నించేతిదక్షిణాం వర్తిమ్, భువో వాయుంచేతి మధ్యమాం వర్తిమ్, సువరాదిత్యం చేత్యుత్తరాంవర్తిమనుమన్త్రయేత్" ఇతి బోధాయనః) అత్ర భరద్వాజః ॥ * ॥ "గోమయేన శుచౌ దేశే ఉపలిప్తే కుశాస్తృతే। వ్రీహ్యాసనం ప్రకల్ప్యాథ కూర్చం తన్మధ్యమే క్షిపేత్ ॥ తస్యోపరిష్టాత్కలశం తామ్రం సూత్రేణ వేష్టితమ్। పూర్ణం పవిత్రసలిలైస్సుగన్ధకుసుమాక్షతైః ॥ సంస్థాప్య కలశాభ్యన్తస్తాం శాఖాం సూత్రసంయుతామ్। యజేద్గన్ధాదిభిస్తచ్చ ప్రణవేన సమాహితః ॥ తతస్తత్ప్రణవేనైవ వ్యాహృతిత్రితయేన చ। తతః ప్రతిష్ఠాపయామీ తివదేదేకమానసః ॥" అత్ర బోధాయనః — "బిల్వఖాదిరపలాశోదుమ్బరాశ్వత్థాది యాజ్ఞీయవృక్షశాఖామువలమ్బ్య సజీవం బధ్నాతి, పితృభ్యో నమ ఇతి। సంపన్నం హస్తేగృహీత్వా, ప్రతిష్ఠాపయతి। భూః ప్రతిష్ఠాపయామి, భువః ప్రతిష్ఠాపయామి, సువః ప్రతిష్ఠాపయామి, భూర్భు

అత్ర నవతన్తు దేవతాః, గ్రన్థిత్రయ దేవతాః, యజ్ఞో-
పవీతాధిదేవతాం చావాహ్య, గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య ధ్యాయేత్,
॥ * ॥ అభూర్వ్యారి తేజో వాయుః ఖం గ్రన్థిషు ఆత్మత్రయం
తథా। క్రమాద్భవన్తి తన్తూనాం నవానామధిదేవతాః॥ గ్ర-
న్థిత్రయస్యాప్యధిపాః పితామహహరీశ్వరాః। యజ్ఞోపవీ-
తాకారస్య పరం బ్రహ్మాధిదైవతమ్॥" ఇతి భరద్వాజః।
॥ * ॥ "ఓంకారః ప్రథమస్తన్తుర్ద్వితీయోఽగ్నిస్తథైవ చ। తృ-
తీయో నాగదైవత్యశ్చతుర్థస్సోమదైవతః॥ పఞ్చమః పితృ-
దైవత్యః షష్ఠశ్చైవ ప్రజాపతిః। సప్తమో వాయుదైవత్యస్సూ-
ర్యస్త్వష్టమ ఏవ చ॥ నవమస్సర్వదైవత్య ఇత్యేతే నవ తం-

వస్సన్నః ప్రతిష్ఠాపయామి, ఇతి ప్రతిష్ఠాప్య, భూరగ్నిం చేతి దక్షిణాం వ-
ర్తిం భువో వాయుం చేతి మధ్యమాం వర్తిం సువరాదిత్యం చేత్యుత్తరాం
వర్తిమనుమన్త్రయేత్" ఇతి.

ఇతి కణ్ఠభూషణే త్రింశఖణ్డః

ఆత్మత్రయమితి - ఆత్మా, అన్తరాత్మా, పరమాత్మా చ। భరద్వాజః
॥ * ॥ "ప్రతిష్ఠాప్య తతస్సూత్రమావాహ్యాదిత్యమణ్డలమ్। ఆపస్త్వేనా-
దిభిర్మన్త్రైశ్చతుర్భిస్తం ప్రదర్శయేత్॥ పూర్వవత్ స్థణ్డిలే సూత్రం
సంస్థాప్యాష్టోత్తరం శతమ్। పృథక్ పృథక్చ ప్రణవాం గాయత్రీం సమ-
స్పృశన్ జపేత్॥ అనేనోక్తవిధానేన సంజాతం సంస్కృతం చ తత్। త-
న్మ హోమనిభిర్వైదైర్బ్రహ్మసూత్రమితి స్మృతమ్॥ ఉపవీతం నివీతం చ
ప్రాచీనావీతమిత్యపి। దైవమానుషపిత్ర్యేషు కర్మస్వేతత్త్రిధా స్మృతమ్॥
కక్షే తు సవ్యే ప్రతిష్ఠముపవీతముదాహృతమ్। ప్రాచీనావీతమన్యస్మిన్నివీ-
తం కణ్ఠలమ్బితమ్॥ "ఉపవీతం బ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీతకమ్।
యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాహ్వాన్యుపవీతకే॥" అత్ర శ్రు-
తిః నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాముపవీతం దేవానామ్"

ತವಃ ।" ಇತಿ ದೇವಲೋ ದೇವತಾ ಭೇದಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೆ । ತದೇವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಯಜ್ಞೋಪವೀತಮಾದಾಯ, "ಆಸತ್ಯೇನ," ಇತಿಚತುರ್ಭಿಸ್ಸವಿತ್ರೈಃ ಪ್ರದರ್ಶ್ಯ, ಪೂರ್ವವನ್ನಿ ಧಾಯ, ಉಪವೀತಂ ಸಂಸ್ಪೃಶನ್ನಷ್ಟೋತ್ತರಶತಂ ಗಾಯತ್ರೀಂ ಜಪಿತ್ವಾ, ತದ್ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಂ ಧಾರಣಾರ್ಥಂ ನಿಕ್ಷಿಪೇತ್, ಧಾರಯೇದ್ವಾ । ಪಾದೌ ಪ್ರಕ್ಷಾಳ್ಯ, ದ್ವಿರಾಚಮ್ಯ, ಪ್ರಾಙ್ಮುಖ ಉದಙ್ಮುಖೋ ವಾ ದರ್ಭಾಸನೇ ಉಪವಿಶ್ಯ, ಪವಿತ್ರಪಾಣಿಃ ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮ್ಯ, ಉಪವೀತಂ ಸಂಸ್ಪೃಶನ್ ತ್ರ್ಯೃಚಕಮನ್ತ್ರಂ ಸಕೃಜ್ಜಪಿತ್ವಾ, ಸ ಷೀ ಚ್ಛನ್ದೋ ದೈವತಮ್ "ಯಜ್ಞೋಪವೀತಮ್" ಇತಿ ಮನ್ತ್ರಮುಚ್ಚಾರ್ಯ, ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುಮುದ್ಧೃತ್ಯ ಶಿರಸಾ ಸಹ ಕಣ್ಠೇ ಸವ್ಯೇ ನಿ

ಇತಿ । "ಕಥಂ ಕಲ್ಪೇತಾನಿವಿಜಾನೀಯಾದಿತಿ । ಉಪರಿಷ್ಟಾದಂಸಾಭ್ಯಾಂ ಗ್ರೀವಾಂ ಹೃದಯಂ ಚ ಪರಿಗೃಹ್ಯ, ಹೃದಯಸ್ಯಾಧಸ್ತಾಮಾರ್ಧ್ವಂ ನಾಭೇರಙ್ಗುಷ್ಠಾಭ್ಯಾಂ ಪರಿಗೃಷ್ಣಾತೀತಿ ಋಷೀಣಾಮಿತ್ಯೇವಂ ವೇದ ಉಕ್ತಂ ಭವತಿ । ಏತೇನ ಕೃಷ್ಣದ್ವೈಪಾಯನಾದಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ । ತೇಷಾಂ ಸಪ್ತರ್ಷಯೋ ರಾಜಾನೋ ಯಇಹಾಸನ್ತಿ ತೇಮನುಷ್ಯಾಃ" ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ । ನಿವೀತಕಾರ್ಯಾಣಿ - ಋಷೀಣಾಂ ತರ್ಪಣಂ, ವ್ಯವಾಯಃ - ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಜಾಸಂಸ್ಕಾರೋನ್ಯತ್ರ ಹೋಮಾತ್, ಮೂತ್ರಪುರೀಷೋತ್ಸರ್ಗಃ, ಪ್ರೇತೋದ್ವಹನಮ್, ಯಾನಿ ಚಾನ್ಯಾನಿ ನಿವೀತಮಿತಿ । ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾಂಸಸ್ಯೋಪರಿಷ್ಟಾತ್ ಗ್ರೀವಾಂ ಹೃದಯಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಚ ಪರಿಗೃಹ್ಯ, ಸವ್ಯಸ್ಯ ಹಸ್ತಸ್ಯಾಧಸ್ತಾತ್ ಪ್ರಾಚೀನಾವೀತಮಿತಿ । ಪಿತೃಣಾಮಿತಿ - ಮೃತಾನಾಮಿತ್ಯೇವಮುಕ್ತಮಿತಿ । ಏತೇನ ವೈಶಂಪಾಯನಾದಯೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ । ತೇಷಾಮ್ "ಸೋಮಃ ಪಿತೃಮಾನ್ ಯಮೋಙ್ಗಿರಸ್ವಾನ್ ಅಗ್ನಿಕವ್ಯವಾಹನಾದಯಃ" ಇತಿರಾಜಾನಃ ಯ ಇಹಾಸನ್ತಿ, ತೇಽಪಿ ತ್ರ್ಯಸನ್ತಿ ತೇ ಪಿತರ ಇತಿ । ಸವ್ಯಸ್ಯಾಂಸಸ್ಯೋಪರಿಷ್ಟಾದ್ಗ್ರೀವಾಂ ಹೃದಯಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಚ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹಸ್ತಸ್ಯಾಧಸ್ತಾದ್ಭವತ್ಯುಪವೀತಮ್.

ವೃದ್ಧಮನುಃ ("ಪ್ರಾಣಾನಾಯಮ್ಯ, ಸಂಸ್ಪೃಶನ್ನುಪವೀತಂ ತ್ರ್ಯೃಚಕಮನ್ತ್ರಂ ಸಕೃಜ್ಜಪಿತ್ವಾ, ಸಋಷಿಚ್ಛನ್ದೋ ದೈವತಮ್ "ಯಜ್ಞೋಪವೀತಮ್" ಇತಿ ಮನ್ತ್ರಮುಚ್ಚಾರ್ಯ, ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುಮುದ್ಧೃತ್ಯ ಶಿರಸಾ ಸಹ ಸವ್ಯೇ ಕಣ್ಠೇ ನಿಕ್ಷಿ

క్షిపేత్ । సూత్రాన్తరాళే దక్షిణబాహుం కుర్యాత్ । గృహస్థస్య ప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనే భవతః । నతిష్ఠన్నుపవీతం ధారయేత్ ॥ * ॥ "ఏకమేవయతేస్సూత్రం సాజినం బ్రహ్మచారిణః । సోత్తరీయాణిగృహిణస్తథైవవనవాసినః ॥" ఇతి వ్యాసభరద్వాజౌ ॥ * ॥ "ఉపవీతంవటోరేకం ద్వేతథేతరయోఃస్మృతే । ఏకమేవయతీనాంస్యాదితి శాస్త్రస్యనిర్ణయః ॥" ఇతిభృగుః ॥ * ॥ "ఏకైకముపవీతంస్యాదాద్యస్త్రాశ్రమిణోర్ద్వయోః । దశాష్టౌవాగృహస్థస్య చత్వారివనవాసినః ॥" ఇతి భరద్వాజః ॥ * ॥ "ప

పేత్ । సూత్రాన్తరాళే దక్షిణబాహుం కుర్యాత్ । గృహస్థస్య ప్రత్యుపవీతం మన్త్రోచ్చారణాచమనే భవతః । నతిష్ఠన్నుపవీతం ధారయేత్) భరద్వాజః ॥ * ॥ " అథ యజ్ఞోపవీతస్య ధారణే కథ్యతేవిధిః । స్నాత్వా శుద్ధశ్శుచౌ దేశే ప్రక్షాళ్య చరణౌకరౌ ॥ పవిత్రపాణిరాచమ్య ప్రాఙ్ముఖోవాప్యుదఙ్ముఖః । ఉపవిశ్యాసనే దార్భే ప్రాణానాయమ్య వాగ్యతః ॥ జపేత్త్రియమ్బకం మన్త్రం స్పృశన్దక్షిణ పాణినా । దక్షిణంబాహుముద్ధృత్య శిరస్యేవ సహద్విజః ॥ మన్త్రం సద్దైవముచ్చార్య బ్రహ్మసూత్రం గళేక్షిపేత్ । యజ్ఞోపవీతమన్త్రస్య ప్రజాపతి ఋషిఃస్మృతః ॥ ఛన్దస్త్రిష్టుబ్దేవతాతు త్రయోవేదా ఇతి స్థితిః । గృహస్థస్య వనస్థస్య సూత్రం ప్రతిపునః పునః ॥ మన్త్రోచ్చారణాచమన ద్వితయంక్రమశఃస్మృతమ్ । " " దక్షిణం బాహుముద్ధరతేవ ధత్తే సవ్యమ్ " ఇతి శ్రుతిః .

(" ఏకమేవయతేస్సూత్రంసాజినంబ్రహ్మచారిణః । సోత్తరీయాణిగృహిణస్తథైవవనవాసినః ॥ " ఇతివ్యాస భరద్వాజౌ ॥ * ॥ " ఉపవీతంవటోరేకం ద్వేతథేతరయోఃస్మృతే । ఏకమేవయతీనాంస్యాదితిశాస్త్రస్య నిర్ణయః ॥ " ఇతి భృగుః ॥ * ॥ " ఏకైకముపవీతంస్యాదాద్యస్త్రాశ్రమిణోర్ద్వయోః । దశాష్టౌవాగృహస్థస్య చత్వారివనవాసినః ॥ " ఇతి భరద్వాజః ॥ * ॥ " ఏకైకం వతియత్యోస్స్యాద్ద్వేసూత్రేగృహిణఃస్మృతే । బహూ

వైకల్పప్రతియతో స్నాత్వాద్విసూత్రే గృహిణః స్మృతే। బహూనిచాయుష్కామస్యేత్యాది కామ్యంప్రచక్షతే ॥ యజ్ఞోపవీతేద్వేధార్యే శ్రౌతేస్మార్తేచ కర్మణి। తృతీయముత్తరీయస్తు వస్త్రాభావేతదిష్యతే ॥ " ఇతి దేవలః ॥ ॥ * ॥ " బ్రహ్మసూత్రపరిత్యాగాద్బ్రహ్మచారీగృహీ వనీ। పరివ్రాట్చాపిపతతితస్మాత్తన్నపరిత్యజేత్ ॥ త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతన్తు షట్కృచ్ఛ్రాణిసమాచరేత్। సావిత్రీ సహితంకుర్యాత్పునరప్యుపనాయనమ్ ॥ " ఇతి యాదవప్రకాశీయే। యతిధర్మసముచ్చయే ॥ * ॥ " వినాయజ్ఞోపవీతేనదినమేకమపిద్విజః। స్థితశ్శూద్రత్వమాప్నోతి మృతశ్శ్వోపజాయతే ॥ " తస్మాచ్చతుర్భిరాశ్రమిభిరుపవీతంనిత్యం ధార్యమ్ ॥ * ॥ " త్రివృదూర్ధ్వవృతం కార్యంతన్తుత్రయమధోవృతమ్। త్రివృతంచోపవీతంస్యాత్తస్యైకోగ్రన్థిరిష్యతే ॥ " ఇతికాత్యాయనః ॥ * ॥ " అనేనోక్తవిధానేనసఞ్జాతంసంస్కృతంచయత్। తన్మహామునిభిర్వేదైర్బ్రహ్మసూ

చాయుష్కామస్యేత్యాదికామ్యంప్రచక్షతే ॥ " ఇతి దేవలః ॥ * ॥ " యజ్ఞోపవీతే ద్వేధార్యే శ్రౌతేస్మార్తేచ కర్మణి। తృతీయముత్తరీయార్థం వస్త్రాభావే తదిష్యతే ॥ " ఇతిచ ॥ * ॥ " త్యక్త్వా యజ్ఞోపవీతన్తు షట్కృచ్ఛ్రాణిసమాచరేత్। సావిత్రీసహితం కుర్యాత్పునరప్యుపనాయనమ్ ॥ " ఇతియాదవప్రకాశీయే। యతిధర్మ సముచ్చయే — ॥ * ॥ " వినాయజ్ఞోపవీతేన దినమేక మపిద్విజః। స్థితశ్శూద్రత్వమాప్నోతి మృతశ్శ్వోపజాయతే ॥ " ఇతి ॥ * ॥ " త్రివృదూర్ధ్వం వృతంకార్యం తన్తుత్రయమధోవృతమ్। త్రివృతం చోపవీతంస్యాత్తస్యైకోగ్రన్థిరిష్యతే ॥ " ఇతి కాత్యాయనః ॥ * ॥ " ఉక్తేన విధినానేన సఞ్జాతం సంస్కృతంచ యత్। తన్మహామునిభిర్వేదైర్బ్రహ్మసూత్రమితిస్మృతమ్ ॥ సుసంస్కృతమిదంధార్యం సూత్రం సద్భిర్ద్విజోత్తమైః। అన్యైరసంస్కృతంధా

త్రమితిస్మృతమ్ ॥ ఉపవీతంత్రిహస్తసూత్రం సూత్రంయ
జ్ఞోపవీతకమ్ । యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యేకార్థ్యేష్టటర్మి
మేణతు ॥ కణ్ఠేవసవ్యే ప్రక్షిప్త ముపవీత ముదాహృతమ్ ।
ప్రాచీనావీతమన్యస్మిన్నివీతంకణ్ఠలమ్బితమ్ ॥ సుసంస్కృ
తముపంధార్యం సూత్రం సద్భిర్ద్విజోత్తమైః । అన్యైరసం
స్కృతంధార్యం జాతిజ్ఞానాయ కేవలమ్ ॥ నాభేరూర్ధ్వమ
నాయుష్యమధస్తాత్తుతపఃక్షయః । తస్మాన్నాభిసమంధార్య
ముపవీతంవిజానతా ॥" ఇతిమహర్షయః । కార్పాసతన్తు
గోవాలం కుశమయంవా ఉపవీతాలాభే ధారయేత్, పరిమ
ణ్డలితంవస్త్రంవా । విచ్ఛిన్నైకతన్తుకమ్, భుక్త్వానిర్మితమ్,
త్రిభిర్బ్రాహ్మణైర్వినాకృతమ్, ఉపయుక్తమ్, అనువర్త
నే మనుష్య మార్జారాదిభిరధోగతమ్, పూయశోణితవి

ర్యం జాతిజ్ఞానాయ కేవలమ్ ॥ కణ్ఠేఽపసవ్యేనిక్షిప్త ముపవీతముదాహృతమ్।
ప్రాచీనావీత మన్యస్మిన్నివీతంకణ్ఠలమ్బితమ్ ॥ నాభేరూర్ధ్వమనాయుష్య
మధస్తాత్కర్మనాశనమ్ । తస్మాన్నాభిసమంధార్యముపవీతంవిజానతా ॥"
ఇతి మహర్షయః) ॥ * ॥ "యజ్ఞోపవీతం ద్వేకక్ష్యం దణ్డం ఛత్రం కమ
ణ్డలుమ్ । సౌవర్ణకుణ్డలే రత్నైః ప్రోతేదధ్యాద్గృహాధిపః ॥" ద్వైకక్ష్య
ముత్తరీయం తస్యైవ కక్షద్వయసమ్భవాత్ । ఏవం భరద్వాజ వ్యాసదేవల
వృద్ధాత్రి ప్రభృతిభిర్మహర్షిభిర్నిత్యముపవీతధారణ విధానాత్ అధా
రణే ప్రత్యవాయప్రతిపాదనాచ్చ చతుర్భిరాశ్రమిభిర్నిత్యముపవీతం
ధార్యమితి శాస్త్రఘణ్టాపథః .

ఉపవీతాలాభే దేవలోక్తమాహ (కార్పాసతన్తు గోవాలం కుశమ
యంవా ఉపవీతాలాభే ధారయేత్, పరిమణ్డలితంవస్త్రంవా । విచ్ఛిన్నై
కతన్తుకం, భుక్త్వా నిర్మితం, త్రిభిర్బ్రాహ్మణైర్వినాకృతమ్, ఉపయు
క్తమ్, అనువర్తనే మనుష్యమార్జారాదిభిరధోగతమ్, పూయ శోణిత వి,
ణ్మూత్ర శ్లేష్మాద్భిర్దూషితమ్, అశుచిస్పృష్టమ్, అశుచిక్షేత్రజకార్పా

ణ్మూత్రశ్లేష్మాదిభిర్దూషితమ్ , అనర్హాస్పృష్టమ్ , అశు
చిత్వే త్ర్యశకారాన్తర్నిమిత్తకశ్చ సూత్రం పరిత్యజేత్ ।
విస్మృత్యోపవీతీ యదివిణ్మూత్రే ఉత్సృజేత్ , యదివాచ
ణ్డాలాన్త్యజైరాభాషేత తదుపవీతం పరిత్యజేత్ । మలమూ
త్రోత్సర్జనే అన్త్యజైస్సమ్భాషణే బ్రహ్మసూత్రం ద
క్షిణకర్ణే నిక్షిపేత్ ॥ * ॥ "మన్త్రప్రతిష్ఠితం కాయేనో
ద్ధరేదుపవీతకమ్ । సకృదుద్ధరణాద్విప్రః ప్రాయశ్చిత్తీయ
తే ద్విజః ॥ క్రోధాన్మోహాద్బలాద్వాపి బ్రహ్మసూత్రం భి
నత్తి యః । నద్యాం స్నాత్వాథ గాయత్రీం జపేదష్టసహ
స్రకమ్ ॥ సంస్కారైస్సంస్కృతః పూర్వైరుత్తరైరపిసం
స్కృతః । నిత్యమష్టగుణైర్యుక్తో బ్రహ్మలోకాయ కల్పతే ॥

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్య
పౌత్రస్య శ్రీరఙ్గనాథసూరిసుతస్య శ్రీవేఙ్కటేశ
స్య వైదికసార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నే
ఏకవింశః ఖణ్డః

గృహ్యాన్తరోక్తార్థవిశేషమాపస్తమ్బాశ్రయం వైదికసా
ర్వభౌమః । పారిహస్త్యరీత్యైవ గృహ్యరత్నం వివే
కదం తత్కలయన్తు సన్తః ॥

సనిర్మితం చ సూత్రం పరిత్యజేత్ । విస్మృత్య ఉపవీతీ యది విణ్మూత్రే ఉ
త్సృజేత్ , యదివా చణ్డాలాన్త్యజైరాభాషేత, తదుపవీతం పరిత్యజేత్
మలమూత్రోత్సర్జనే త్వైస్సహ సమ్భాషణేచ బ్రహ్మసూత్రం దక్షిణకర్ణే
నిక్షిపేత్ ॥ * ॥ "మన్త్రప్రతిష్ఠితం కాయేనోద్ధరేదుపవీతకమ్ । సకృ
దుద్ధరణాద్విప్రః ప్రాయశ్చిత్తీయతే ద్విజః ॥ క్రోధాన్మోహాద్బలాద్వా
పి బ్రహ్మసూత్రం భినత్తి యః । నద్యాం స్నాత్వాథ గాయత్రీం జపేదష్టస
హస్రకమ్ ॥ సంస్కారైస్సంస్కృతః పూర్వైరుత్తరైరపిసంస్కృతః । ని.

త్యనుష్ఠానైరశుద్ధైస్త్రయీ [illegible] ॥ [illegible] నా
మగోవాలకేశవల్కలతృణోద్భవమ్ । సదా [illegible] తంద్వి
జాతిభిః ॥" క్షౌమం - అతసీవల్కలతన్తుః । తృణోద్భవం - కుశసూత్రమ్। ధ
న్వాగాత్రిస్తృణసంజ్ఞకత్వాత్ ఇతి భిన్నా [illegible] దర్భాణామేవ తృణసంజ్ఞాభిధానా
త్ ॥ గోభిలః ॥ * ॥ "యజ్ఞోపవీతం కురుతే సూత్రం వస్త్రం కుశం చ
వా ।" ఇతి । సూత్రం - తన్తుః వస్త్రాలాభే వేదితవ్యమ్ । — వాసోయ
జ్ఞోపవీతార్థం కుర్యాదథావా త్రివృతా సూత్రేణేతి । కించ — ఉపాసనేషు
చూడామిత్యాద్యుక్తకాలఏవ ఉపవీతం ధార్యమితి నభ్రమితవ్యమ్ । —
సదేత్యుక్తేః ॥ * ॥ "వినా యచ్ఛిఖయా కర్మ వినా యజ్ఞోపవీతకమ్ । రాక్ష
సం తత్కృతం సర్వం నిత్యం తద్ధారయేద్ద్వయమ్ ॥" ఇతి వ్యాసస్మరణాత్ ।
భరద్వాజః — ॥ * ॥ "నరా మృగాః పతఙ్గాశ్చ సన్ధానే చానువర్తనే ।
సూత్రస్యాన్యే న గన్తవ్యా గతాశ్చేద్యది తత్త్యజేత్ ॥ విణ్మూత్రాఙ్గార
కేశాస్థి చర్మక్రిమిచయోపరి । అనువర్తనసన్ధానే సూత్రస్య నసమాచరే
త్ ॥ కపాలోచ్ఛిష్టనిర్మాల్యకృష్ణభూమేషు నోపరి । న చానువర్తయేత్సూ
త్రం సన్ధానం చాప్యనాచరేత్ । పూయశోణితవిణ్మూత్రశ్లేష్మోచ్ఛిష్టవిగర్హి
తైః । సంస్పృష్టం తదృశ్యేత సూత్రముపవీతకృతాం నహి ॥ దగ్ధం జీర్ణమపి కా
కైః స్పృష్టం ప్రస్తాపైర్నరైః । విచ్ఛిన్నం వాప్యధో యాతం భుక్త్వా నిర్మి
తముత్సృజేత్ ॥ సూత్రం సలోమకం చేత్స్యాత్తతః కృత్వా విలోమకమ్ ।
సావిత్ర్యా దశకృత్వోద్భిర్మన్త్రితాభిస్తదుక్షిపేత్ ॥" తత్ - సూ
త్రం, ఉక్షిపేత్ - సిఞ్చేదిత్యర్థః ॥ [illegible] ॥ * ॥ [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ " భరద్వాజః ॥ * ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ప్రమాణకమ్ । సిద్ధార్థస్య ఫలంస్థూలంస్థూలసోయుక్తం మనీషిభిః ॥ ఇషు పాత్రైస్త్రిత్రైధాకార్యం బ్రహ్మసూత్రస్థితం తథా । యథాదృశ్యం తథాకార్యం బుధైవస్త్రైవముహామయః ॥ తన్తునా చాథవాన్యేనకృత్వా యజ్ఞోపవీతకమ్ । బిభర్తి శూద్రో యది వా ద్విజాత్యాయం తథా నృపః ॥ ధృతోపవీతం వృషలం దృష్ట్వా శ్రుత్వాథవా నృపః । మోహాత్తూష్ణీంసమాసీనో నరకే సుచిరం వసేత్ ॥ యే వేదాభ్యాసనిరతాః శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరాః । ఉపవీతమిదం దధ్యురితరే నాధికారిణః ॥ యే నిషేకాదయస్సంస్కారాస్తైః పునర్యజ్ఞోపవీతి నైవ కృతాస్సఫలా ఇతి జ్ఞాపయితుం యజ్ఞోపవీతవిధిరుక్తః ॥ ఇదానీం ప్రకృతముపసంహరన్ శఙ్ఖవచనముదాహరతి । సంస్కారైరితి .

గృహ్యరత్నస్య పరిగ్రహే హేతుమాహ

గృహ్యాన్తరోక్తార్థవిశేషమాపస్తంబాశ్రయం వైదికసార్వభౌమః । ప్రాహ స్మృతీర్వీక్ష్య హి గృహ్యరత్నం వివేకదం తత్కలయన్తు సన్తః ॥

ఇతి శ్రీ హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభాచార్యపౌత్రస్య
శ్రీరఙ్గనాథసూరిసుతస్య శ్రీవేఙ్కటేశస్య వైదిక
సార్వభౌమస్య కృతౌ గృహ్యరత్నవ్యాఖ్యానే
విబుధకణ్ఠభూషణే సప్తమః పటలః

ఆశౌచపూర్వశతకం పితృమేధసారం వ్యాఖ్యాం తయోశ్చ దశనిర్ణయగృహ్యరత్నే । రత్నాకరం విబుధకణ్ఠవిభూషణఞ్చ ప్రాహ ప్రబన్ధమితి వైదికసార్వభౌమః ॥ వేదేఽద్వితీయః స్మృతిషు ప్రవీణో వేదాన్తవిశ్రాన్తమనాః శ్రుతేషు । సుధీస్సదాచారనిధిస్సమిద్ధో యజుర్నిధిర్వైదికసార్వభౌమః ॥

